

FÖRVALTNINGSHÖGSKOLAN

PÅ SPANING EFTER STATEN

Mot en demystifiering av staten i förståelsen av
samhället

Olle Lindahl

Program:	Masterprogrammet i offentlig förvaltning, 120 hp
Kurs (kurskod):	Masteruppsats i offentlig förvaltning, 30 hp (FH2508)
Nivå:	Avancerad nivå
Termin/år:	VT 2023
Handledare:	Gary Kokk
Examinator:	Carina Abrahamson

Sammanfattning

Program:	Masterprogrammet i offentlig förvaltning, 120 hp
Kurs (kurskod):	FH2508
Titel (svensk):	På Spaning Efter Staten
Titel (engelsk):	Searching for the State
Nivå:	Avancerad nivå
Termin/år:	VT 2023
Handledare:	Gary Kokk
Examinator:	Carina Abrahamson
Nyckelord:	Statsteori, strategisk-relationell ansats, marxism, socialdemokrati, kapitalism, arbetsmarknad, kritisk teori

- Syfte:** Uppsatsen syfte är att besvara hur det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet kan generera perspektiv som berikar vår samtida förståelse av samhället.
- Teori:** Studiens teoretiska ambition och gärning är situerad i den marxistiskt sprungna tanketradition som befattar sig med staten och i synnerhet statsmakt. Därmed tjänar en beskrivning av det statsteoretiska fältet inom den marxistiska tanketraditionen som både en teoretisk bakgrund och referensram. I denna ingår arbeten av Marx, Engels, Gramsci, Althusser, Horkheimer, Poulantzas och slutligen Bob Jessop som med en ambition om syntes utvecklat den strategisk-relationella ansatsen (SRA).
- Metod:** Kritisk realism, kritisk teori, strategisk-relationell analys, abduktion.
- Resultat:** Det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet kan, genom att ge upphov till en strategisk-relationell förståelse av staten, generera perspektiv som berikar samtida förståelser av samhället. Genom att knyta teori till det svenska nulägets historiska kontext, presenterar studien konkreta exempel och konceptuella specificeringar, som kan användas inom kritiska samtida förståelser av samhället. Dels sker detta genom hur upplösandet av politiska och ideologiska kategoriers relevans, synliggör hur flera motstridiga intressen kan närvara inom exempelvis fackförbund och politiska partier. Samhällsintressens ideologisk-strategiska utnyttjande av denna potential sammanfattar jag i konceptet *ineffektiva kategorier*. Studien understryker också genom konkreta exempel, vikten av att skilja på generativa mekanismers specificitet och studerade sociotemporala förhållandens specificitet. Den för kapitalistiska samhällen specifika separationen av konflikter som rör den ekonomiska och politiska sfären, har fått en synnerligen specifik form i Sverige karakteriserad av djupt institutionaliserade mönster av centralisering, hög organisationsgrad och det hegemoniska sammanlänkandet av samhällsintressen, genom en idé om gemensamt ansvar för tillväxt och välfärd. För att beskriva denna specifika form av separation har jag presenterat konceptet *korporativ fetischism*.

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	1
1.1 Syfte och forskningsfråga.....	6
1.2 Uppsatsens fortsatta disposition	6
2. Teoretisk referensram och tidigare forskning	7
2.1 Det kapitalistiska samhället och Marx.....	7
2.2 Klasskamp, medelklass och determinismens vara.....	9
2.2.1 En humanistisk marxism – olika synsätt på determinism.....	10
2.2.2 Klassanalytisk medvetenhet och att förhålla sig till medelklassen.....	11
2.2.3 Klassbegreppet och staten, en blind fläck.....	13
2.3 Att fånga staten.....	14
2.3.1 Varför klassdominans inte förblir vad det är	15
2.3.2 Hegemoni som hinder för antagonism.....	16
2.3.3 Perspektiv på demokrati.....	18
2.3.4 Strukturella och instrumentella förståelser av staten	22
2.3.5 Den strategisk-relationella ansatsen.....	26
2.3.5.1 Bakgrunden till SRA	26
2.3.5.2 Vad SRA är och vad det inte är.....	28
2.3.5.3 En relationell förståelse av staten och statsmakten	28
2.3.5.4 Innebär SRA slutmålet för marxistisk statsanalys?.....	33
2.4 Svensk socialdemokrati – strategisk klassmobilisering eller <i>ultimate capitalism</i> ?.....	34
2.5 En kommentar om tidigare och angränsande studier.....	36
3. Det svenska exemplet – att förankra teori i verklighet.....	40
3.1 Konturerna av en skärningspunkt – Januariavtalet och nutidens arbetsmarknad.....	41
3.2 Hur beskrivs skeendet i media och forskning?.....	43
4. Diskussion – mot en strategisk-relationell förståelse.....	47

4.1 När klassdominans inte förblev vad det var i Sverige	48
4.1.1 Industrikapitalets försprång	48
4.2 Arbetarintressen eller arbetarrörelsens intressen?	55
4.2.1 Ineffektiva kategorier	57
4.2.2 Kapitalismens respektive Sveriges specificitet	60
4.3 Korporativ fetischism	62
4.3.1 Att knyta dåtid till nutid	66
4.3.1.1 Konfrontationsregim eller kapitalismens förändrade karaktär?	67
4.3.1.2 Nutiden som uttryck för en kraftbalans	71
4.4 Lösa trådar - om temporalitet, teleologi och statens instrumentalitet.....	78
5. Sammanfattande slutsatser	81
5.1 Den historiska analysens betydelse	81
5.2 Korporativ fetischism – den svenskaste av modeller	82
5.3 Ineffektiva kategorier – ett ideologikritiskt verktyg	83
5.4 Ett avslutande återbesök till studiens syfte	84
6. Referenser.....	87
7. Bilagor	95
7.1 Bilaga 1 – Metodreflektion.....	95
7.1.1 Introduktion – ontologi, epistemologi och metodologi.....	95
7.1.2 Insamling och bearbetning av empiriskt material	97
7.1.3 Kritisk realism – stratifierad verklighet och epistemiska villfarelser	99
7.1.4 Marxism, kritisk teori och forskarens roll.....	100
7.1.5 Om vetenskaplighetskriterier och trovärdighet.....	102

1. Inledning

Syftet med denna uppsats är att besvara hur det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet kan generera perspektiv som berikar vår samtida förståelse av samhället. Bortom en övergripande acceptans av att stater är verkliga och utgör ett rimligt forskningsområde kan det menas råda ”konceptuell anarki” inom forskningen (Jessop 2016:20). En nyckelfråga är hur staten bäst kan definieras, vilket det givetvis finns flera olika uppfattningar om. Eftersom varje försök att definiera ett komplext fenomen behöver vara selektivt, är heller ingen definition av staten neutral. I inledningen av sin bok *State Power* (2008) frågar sig Bob Jessop bland annat hur sociala aktörer kan förhålla sig till staten som ett enhetligt ting eller subjekt, när det varken finns något som staten alltid eller aldrig gör. Med olika aktiviteter, omständigheter och miljöer ändrar staten karaktär, form och uppträdande. Beroende på vem referenten är eller vem som språkligt påkallar staten kan den alltså förstås på olika sätt (Jessop 2008:2-3).

Intressekonflikten mellan arbete och kapital har som Kjellberg (2009:244) påpekar kanaliserats i mer kollektiva former i Sverige än andra länder då organisationsgraden är hög på både löntagar- och arbetsgivarsidan. Strukturen är en del av den internationellt sett unika ordning som vanligen benämns *den svenska modellen*. Idealbilden av denna modell ger att arbetsmarknadsparterna genom centrala avtal reglerar förhållandena i arbetslivet medan staten ansvarar för arbetsmarknadspolitik, resursfördelning och välfärd (Kjellberg 2009:244-245). Andan av samarbete och samförstånd brukar populärt härledas till den så kallade Saltsjöbadsöverenskommelsen och benämns saltsjöbadsandan, vars närvaro i dagens arbetsmarknadsrelationer det råder delade meningar om (Elvander 1992:192).

Ordningen har vid en ytlig betraktelse lett till perioder av välutvecklat samarbete och fred på arbetsmarknaden, som även stundtals förbytts i mer eller mindre dramatiska effekter av strukturella förändringar samt kriser. Som Kjellberg (2009:245) hävdar ter sig även ofta intressekonflikter mycket mer differentierade vid en närmre och konkretare anblick än på ett abstrakt plan. Vid en övergripande betraktelse kan konfliktlinjerna mellan arbete och kapital te sig tydliga och raka, medan de olika kollektiven egentligen är högst differentierade och i sig omsluter flera motstridiga intressen.

Vi har hittills i fråga om motstridiga intressen inte närmre begrundat statens förhållande till arbetsmarknaden, dess parter och funktionssätt. I samtiden behöver vi inte blicka längre än till perioden 2019-2021 för att observera en kritisk punkt. När Januariavtalet slöts efter riksdagsvalet 2018 tillmötesgick regeringspartierna Socialdemokraterna (SAP) och Miljöpartiet de borgerliga stödpartiernas krav om att ”modernisera arbetsrätten”. Enligt avtalets tjugonde punkt skulle ”*Arbetsrätten moderniseras* och anpassas efter dagens arbetsmarknad samtidigt som en grundläggande balans mellan arbetsmarknadens parter upprätthålls” (Centerpartiet 2019). Den så kallade Toijerutredningen tillsattes för att föreslå ändringar i Lagen om anställningsskydd (LAS) (SOU2020:30). Tillsättandet och resultaten väckte stark kritik om att innebära ett politiskt inkräktande på parternas autonomi som vägde för starkt till arbetsgivarnas fördel (Arbetsvärlden 2020). Under hela 2000-talet hade förhandlingar om nya huvudavtal pågått på svensk arbetsmarknad och till följd av det politiska tryck som uppstod genom januariavtalet, intensifierades dessa. När de centrala partsorganisationerna Svenskt Näringsliv (SN), Landsorganisationen (LO) och Förhandlings- och samverkansrådet PTK (PTK) enades om nya avtal under 2020-2021 skrotades Toijerutredningens resultat. Detta innebar att parternas överenskommelse låg till grund för reformeringen av LAS (PTK 2023).

Den beskrivna situationen kan i praktiken sägas ha inneburit att staten lade en form av golv för partsförhandlingarna, vars utformning i sin tur byggts på resultatet av politiska avvägningar. Att politiken involverar sig och utövar press inom parternas påstådda domän är inte helt sällsynt. Av detta kan vi se spår vid tillkomsten av huvudavtal på 1930-talet och 1990-talet så väl som idag (Elvander 2002; Kjellberg 2021). Det ovan beskrivna skeendet aktualiserar intellektuellt, så väl som i den offentliga debatten, frågor om statens roll, ansvar och förhållningssätt till arbetsmarknaden, ekonomin och samhällsintressena. Utifrån detta samt observationen att *staten* utgör ett i hög grad förgivettaget begrepp, har det intresse uppstått som ligger till grund för denna uppsats uppsats.

När Karlson och Lindberg (2013) för näringslivets forskningsinstitut Ratio beskrev de förändringar och möjliga vägar framåt den svenska arbetsmarknadsmodellen stod inför, föreslog de under en paroll om modernisering bland annat att ”den statliga neutraliteten bör återupprättas” (Karlson och Lindberg 2013:145). Detta bygger på ett underliggande antagande om att både reella kompromisser och statlig neutralitet i förhållande till arbetsmarknaden

innebär uppnåeliga tillstånd. Jessop (2002:11) menar att marknadsrelationer inte på egen hand kan sörja för reproduktionen av kapitalismen eller de relationer mellan löntagare och kapitalister som den bygger på. Mekanismer bortom marknadslogiken så väl som styrning och reglering har här en viktig roll, vari kan skönjas ett perspektiv som innebär att staten, i en eller annan form, står för vissa funktioner. Frågan kan då ställas om staten bör förstås som ett medel för att reproducera de produktionsrelationer som råder under kapitalism, samt vad detta innebär för frågan om neutralitet.

Under en lång tid har vi intresserat oss för konflikten mellan kapitalets respektive arbetets intressen, ett intresse som grundlades i och med den ursprungliga marxistiska samhällsanalysen. Karl Marx vision förutspådde ett utarmat och alienerat arbetarsamhälle, kapitalismens kommande kollaps och arbetarklassens frigörelse genom socialismen. Det är dock inte denna utveckling den industrialiserade västvärlden skådat, kapitalismen tycks idag blomstra. Innebär detta att intressekonflikten mellan arbete och kapital kan överkommas inom ramen för kapitalismen och att så har skett? Om detta kan endast konstateras, att även om den ursprungliga marxistiska ödesdeterminismen idag är inaktuell, så innebär det inte att kapitalismen kan ge upphov till ett samförstånd som slutgiltigt överkommer klasskonflikten (Gdula 2022:160-161). Här kan även frågor tänkas uppstå rörande klasskampens närvaro samt karaktär inom och i relation till staten.

Under 1900-talets andra hälft uppstod genom välfärdssamhällets utjämnande effekter, tesen att klassanalysen spelat ut sin roll. Men i och med de förändringstryck den finansialiserade och globaliserade världens utveckling ger upphov till, finns det skäl att anta att klassposition på nytt fått en större betydelse för människors livschanser. Utvecklingen har satt press på välfärdsnationer som Sverige och inneburit att människor blivit mer beroende av arbetsmarknaden för sin försörjning (Berglund & Schedin 2009:380; Chhachhi 2014). I en artikel med titeln *Karl Marx has never been more relevant* beskriver Rickett (2018) hur bland annat växande skillnader i inkomster och levnadsstandard, företags möjligheter att kringgå demokratiska politiska processer och plutokratisk mediedominans lett till ett förnyat intresse av att söka förklaringar till de allt djupare socioekonomiska klyftorna. Relevansen upplevs mot denna bakgrund ligga i att Marx idéer erbjuder verkliga alternativ bortom kapitalismens och neoliberalismens logik. Dock består en utmaning i att föreställa sig konkreta alternativ, vilket idag ligger till grund för intern problematik samt motsättningar inom vänsterorienterade

politiska rörelser. Något som Mark Fisher (2009) gjorde en tydlig poäng av i sin bok *Capitalist Realism. Is There No Alternative?* återspeglades det aforistiska konstaterandet att det är lättare att föreställa sig världens undergång än kapitalismens undergång.

Studiet av staten kan i någon mån sägas vara symtomatiskt för den omgivande samhällsutvecklingen. Sedan utbrottet av den globala finanskrisen 2008 har intresset för statens möjligheter och begränsningar i den globala kontexten vuxit (Jessop 2016:4-5). I detta historiska avseende kan även påpekas att inlägg som Ricketts beskrivs av Ducange och Keucheyan (2016/2019:vii) som del i en global "marxrenässans" där ledande dags- och veckomagasin belyser Marx samtida relevans. Som Piketty (2013/2014:471) uttrycker det har den globala kapitalistiska ekonomin medfört en enorm hoppfullhet kring exempelvis utrotningen av fattigdom, så väl som enorma och växande förmögenhetsklyftor. Finanskrisen 2008 bemöttes inte med radikala skattereformer eller sociala utgiftsprogram, istället tillfördes enorm likviditet det finansiella system vilket orsakat krisen. Åtgärderna innebar dock inga lösningar på de omfattande strukturella problem som möjliggjort finanskrisen – brist på finansiell transparens och växande ojämlikhet (Piketty 2013/2014:472-473). I och med denna utveckling har intresset för marxismen under det senaste decenniet vuxit i samband med människors försök att föreställa sig politiska institutioner som förmår reglera den moderna kapitalismen och erbjuda alternativ. Ansvarsutkrävande, transparens och demystifiering tycks idag utgöra populär grund för att engagera sig i frågor som rör statens karaktär samt möjligheter.

Det tycks vid en ytlig betraktelse finnas en uppsjö av forskning som behandlar teman som staten, välfärdsstaten, arbetsmarknadsrelationer och klass. Vid närmre betraktelse framträder emellertid att vad som i stort undgår att problematiseras i denna forskning är staten i sig, vår förståelse av den och hur denna kan formuleras för att generera upplysande kritiska perspektiv. Det är å ena sidan inte fel, de definitioner och förståelser som mer eller mindre explicit tillämpas kan accepteras för vad de är – tillhörande en behavioralistisk-positivistisk forskningstradition där fenomen studeras genom sina egna termer. Å andra sidan bygger den föreliggande studien på ett intresse av att undersöka möjligheterna till en förståelse av staten som kan informera och inspirera kritiska perspektiv. Nyttan av detta består då i specificeringen av teori och diskussioner om världsbilder, vilket hela det samhällsvetenskapliga fältet kan sägas bestå av givet dess socio-temporala karaktär.

Än idag finns det fortfarande ingen koncensus kring vad som skulle konstituera en statsteori inom marxismen - den teoretiska tradition vars utgångspunkt består i en analys av klassrelationerna under kapitalismen. I första hand eftersom att Marx inte kom till att utveckla en sådan, och i andra hand eftersom alla efterföljande framlagda försök har baserats på olika tolkningar av Marx och Engels texter (Barrow 2000:87,114). Samtidigt menas från diverse håll att svensk arbetsmarknad för närvarande möter av den globala kapitalismen genererade förändringar vilka anses återaktualisera klassanalysen.

Nyttan i en studie som den föreliggande är att kunna informera emancipatoriskt inriktade samhällsanalyser. Historisk analys innebär i detta avseende inte endast att blicka bakåt för att spåra nulägets ursprung, utan att studera nuvarande former av liv och sociala arrangemang som en pågående historisk process (Packer 2010:284). Denna typ av analys kan vidare berika förståelsen av stat, samhälle och arbetsmarknad på ett sätt som leder politiska diskussioner bort från frusna uppfattningar om sakers tillstånd och kapitulerandet inför den otillfredsställande utgångspunkten att nuet i sig har någon substans. Inom den svenska politiken har socialdemokratin som Sejersted (2005/2011:435) påpekar, länge tampats med en splittring mellan de som upplever att dess mål har uppnåtts och de som menar att vi än lever i ett kapitalistiskt samhälle som kräver radikala reformer. Efter den globala finanskrisen har denna debatt synliggjorts på just global nivå. Denna torde kunna berikas av insatser för att granska underutforskade fenomen, så som staten, inom ramen för den marxistiska forskningstradition som idag menas vara mer aktuell än på länge. Annars kan tänkas att diskussioner likt den som idag präglar socialdemokratin riskerar att leda till pessimism, fatalism och ideologiskt skyttegravsrig snarare än hoppfullhet vad gäller ambitionen om mänsklig frigörelse.

I denna inledning har jag sökt visa på att politiken inte sällan tycks spela någon form av roll i förändring och reformering av arbetsmarknaden. Den senaste uppgörelsen kring reformeringen av LAS menar jag exemplifierar detta, samt hur det är oklart om denna ”politik” svarar för en given definition av staten. Det är helt enkelt långt ifrån självklart vad vi egentligen talar om när vi talar om ”staten”. Utrymmet mellan olika aktörers uttryck om staten som subjekt är minerat med motsägelser vilket torde välkomna initiativ att reda ut begrepp på sätt som kan främja kritiska samhällsanalyser.

1.1 Syfte och forskningsfråga

Uppsatsens syfte är mot bakgrund av inledningen att besvara nedan frågeställning.

- *Hur kan det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet generera perspektiv som berikar vår samtida förståelse av samhället?*

1.2 Uppsatsens fortsatta disposition

Nästkommande kapitel redogör för studieområdets teoretiska referensram, nyckelkoncept och tidigare forskning. Därefter presenteras en strukturerad genomgång av studiens empiriska underlag i två delar. För det första en redogörelse för aktuella beskrivningar av den svenska arbetsmarknadens tillstånd. För det andra en utökad historisk redogörelse för bakgrunden till nuvarande samhällsarrangemang som kombineras med diskussion, i förhållande till den teoretiska referensramen. Efter diskussionen presenteras studiens slutsatser. I slutet av uppsatsen presenteras en referenslista och en bilaga innehållande en metodreflektion.

Valet att presentera vetenskapsfilosofiska och metodologiska reflektioner i en bilaga har framförallt två anledningar. Det är min uppfattning att uppsatsen kan läsas och förstås utan att en sådan reflektion presenteras i dess mitt. I huvudsak beror detta på att filosofiska och epistemologiska överväganden förekommer och utgör en naturlig del i presentationen av studiens teoretiska referensram. Bilagan bör alltså ses som en fördjupning. Därutöver betraktar jag läsaren som kapabel att själv avgöra i vilket steg av sin läsning denna ytterligare fördjupning eventuellt fordras.

2. Teoretisk referensram och tidigare forskning

I detta kapitel presenteras den utveckling av perspektiv som utgör studiens teoretiska bakgrund samt utgångspunkt. Inledningsvis ges en genomgång av grundläggande marxistisk samhällsanalys och därigenom en skissering av det kapitalistiska samhället. På detta följer en djupgående genomgång av hur förståelsen av staten utvecklats inom och i förhållande till marxismen från Marx och Engels dagar till idag. Därefter redogörs i korthet för hur aktuell tidigare och angränsande forskning normalt inte problematiserar förståelsen av staten.

2.1 Det kapitalistiska samhället och Marx

Att nå en konstruktiv förståelse av staten ligger inom studiens analytiska målbild men för att nå dit utan alltför omfattande ambiguitet följer en kort definitionsmässig utläggning rörande vår miljö – det kapitalistiska samhället.

Vi kommer inte att uppehålla oss vid samhällsbegreppet bortom den allmänna observationen att samhället innebär summan av de sociala relationerna mellan individer som delar geografiskt territorium, kulturella normer, institutioner och som är föremål för samma auktoriteter. De flesta tycks ha en tillräckligt delad uppfattning om vad som avses med ett samhälle så länge dess satsposition är tydlig. Det vill säga om vi exempelvis talar om ett specifikt samhälle som det svenska eller om vi talar om *samhället* i bred bemärkelse som ett universellt objekt. Ju mer specifikt objektet är, desto mer kan förväntas att en snävare definition fordras. En aktuell fråga för denna studie blir då om det svenska samhället kan menas skilja sig från det allmänna samhället och mitt svar är nej. Anledningen ligger, i en teoretisk bemärkelse, i att det som särskiljer det svenska samhället från andra samhällen är precis samma saker som, teoretiskt, skiljer dessa samhällen från det svenska. Ett exempel på detta är kulturella normer – det förväntas att varje samhälle har sina, förhållandet är alltså som sådant generellt och ingår i själva grunddefinitionen av ett samhälle. Det sagt, vill hävdas att det är just de empiriska historiska och sociala specificiteterna som utgör ett givande studium inom samhällsvetenskapen. Detta eftersom att tillgänglig empiri kan menas bestå i specificiteterna, förändringen, varav det är genom studiet av dessa vi kan få tillgång till förståelsen av det teoretiskt generella och de generativa mekanismerna – det mer bestående.

Vi behöver analysverktyg med känslighet inför den fulla vidden av detta abstraktionsspektrum.

De specificiteter som präglade Europa i mitten av 1800-talet innebar en samhällsomvälvning grundad i växande industrialism och kapitalism. Att studera den moderna kapitalismen och dess varuproduktion var för Marx ett sätt att analysera de sociala förhållanden under vilka arbete utfördes. Detta för att närmre förstå samhällsutvecklingen. Arbete underkastat en till instinkten extern målsättning, var enligt Marx en specifikt mänsklig aktivitet. Marx fann två huvudsakliga förutsättningar för kapitalismens och lönearbetets stora historiska genomslag: (1) proletariseringen av den stora befolkningsmassan och (2) framväxten av ett privat ägande av produktionsmedlen. Utöver klassamhället, som vi skall komma till, fick detta till konsekvens att en marknad uppstår där den stora massan kan sälja rätten att disponera sin arbetsförmåga som en vara till kapitalister i egenskap av ägare av produktionsmedlen (Karlsson 2009:42). Med andra ord kan arbetsmarknaden ses som en produkt av kapitalismen som är nödvändig för dess fortlevnad. Det är enligt Marx karaktäristiskt för kapitalismen att dess form av exploatering opererar genom den förmodat fria handel med arbetskraft som där försiggår (Moore 1957:85). De som exploateras är i detta perspektiv arbetarklassen, löntagarna, vilka till skillnad från ägarna av produktionsmedlen saknar kontroll över det mervärde som skapas i produktionsprocessen (Berglund & Schedin 2009:350).

Sammantaget följer jag Reutens (2019:33) beskrivning av nyckelkomponenterna i vad han kallar det ”kapitalistiska systemet” – kapitalistisk produktion med monetära vinstkriterier och lönearbete som en produktionsinput vilket kräver en arbetsmarknad. I denna studie avser uttrycket ”det kapitalistiska samhället”, eller enbart ”samhället”, enligt ovan det samhälle vars produktion är kapitalistisk vilket i sin tur präglar relationerna.

För Marx var inte distinktionen mellan samhället som sådant och det kapitalistiska samhället den mest relevanta, eftersom samhället idag *är* det kapitalistiska samhället (Marx 1989, refererad i Jessop 2016:243). En utgångspunkt som så långt delas i denna studie. I det Kommunistiska Manifestet (1848) beskrev Marx och Friedrich Engels klasskonflikter som den för samhällsutvecklingen viktigaste drivkraften (Berglund och Schedin 2009:349). Enligt deras historisk-materialistiska syn på samhällsutveckling drivs sådan ytterst av de materiella produktivkrafterna i ett givet samhälle. I och med utvecklingen av produktivkrafterna förändras även de produktionsrelationer människor ingår i. Dessa relationer ses som de ytterst

konstituerande sociala relationerna då de bestäms genom arbetsdelningen vilken sedermera distribuerar människor i sociala klasser – arbetarklassens lönearbetare respektive den kapitalistiska klassens ägare av produktionsmedlen. För Marx och Engels innebar inte den materialistiska historiesynen att de ekonomisk-materiella förhållandena är den *enda* avgörande faktorn i samhällsutvecklingen men däremot att de genom klasskampen utgör den *ytterst* avgörande faktorn (Jossa 2018:85).

Jag har ovan redogjort för vad som inom ramen för denna studie menas med det kapitalistiska samhället och samhället. Vikten av det ligger i att uttrycket innehåller två av tre för denna studie kritiska nyckelbegrepp – *kapitalism*, *samhälle* och *stat*. Beträffande statsbegreppet är detta föremål för studiens teoretiska intresse varför vi kommer återkomma till detta i ett senare skede. Vidare har i korthet redogjorts för hur studiens samhällsbegrepp relaterar till Marx och Engels samhällsanalys samt dess tonvikt vid klasskamp. Vi ska nu titta närmre på hur detta klassfokus är grundläggande för de ansatser till att förstå staten som uppstått inom och i relation till den marxistiska tanketraditionen.

2.2 Klasskamp, medelklass och determinismens vara

Marx konfliktteoretiska sociologi pekar, som vi sett, på hur samhällsförhållanden grundar sig i klasskonflikt mellan den kapitalistiska klassen och lönearbetare. Denna studie accepterar det som en utgångspunkt, så långt att det innebär ett erkännande av att stor social ojämlikhet existerar i samhället av strukturella skäl. Vidare att denna ojämlikhet påverkar levnadsvillkor och beteenden som i sin tur får konsekvenser för samhällsutvecklingen. Som utgångspunkt tillmäts dock inte detta erkännande en överordnad ställning i förhållande till den pluralistiska finkänslighet som kan antas vara nödvändig i studiet av komplexa samhällsfenomen. Som Berglund och Schedin (2009:347) påpekar är klassbegreppets relevans omstridd vilket kan sägas leda till utgångspunkten att klassteori är ett nödvändigt men inte tillräckligt verktyg för att förklara social ojämlikhet och dess historiska förändring.

1800-talets Europa präglades av enorm industriell expansion och urbanisering. Människor från landsbygden strömmade till städerna för arbeta i fabriker och bosätta sig under påvra förhållanden. Den storskaliga industrialiseringen nådde Sverige efter 1870-talet vilket

betraktas som relativt sent och innebar att industriarbetarklassen växte fram väldigt snabbt (Blyth 2022:97).

Denna industriarbetarklass hade Marx och Engels tidigare under 1800-talet bevitnat uppkomsten av, i det Kommunistiska Manifestet (1848) beskrev de hur samhällets klasstruktur är en produkt av dess produktionssätt och klasskampen den viktigaste drivkraften för samhällsutveckling. I övergången från feodalismens produktionssätt till kapitalismens uppstod effekter som för Marx och Engels synliggjorde en stor mängd upprörande orättvisor. En rättfärdig samhällsordning som bygger på det klasslösa samhället är möjlig, menade dem, och såg industriarbetarklassen som den transformativa kraft som skulle bortgöra det ekonomiska samt sociala förtrycket (Berglund & Schedin 2009:349).

2.2.1 En humanistisk marxism – olika synsätt på determinism

Vad gäller uppnåendet av denna rättfärdiga samhällsordning, socialismen, kan en relevant fråga bedömas vara huruvida marxismens historiesyn bör förstås som deterministisk. En sådan slutsats vänder sig Jossa (2018:85) emot och konstaterar att Marx i vart fall inte kan sägas ha varit en konsekvent ekonomisk determinist, även om hans teser i flera fall tycks antyda en autonom tendens i teknologi samt ekonomi att föra med sig resten av det sociala systemet. Den deterministiska aspekt Jossa (2018:95) uttyder i Marx historiesyn är ”antagandet att socialism är bundet att uppstå”¹. Många marxistiska rörelsers utgångspunkter i den historiska materialismen har alltså kritiserats för att vara överdrivet deterministiska eller objektivistiska. Den marxistiska filosofen Max Horkheimer presenterade en närmast filosofisk kritik i essäsamlingen *Dämmerung* (1934). I motsats till den ortodoxa marxismens objektivism underströk Horkheimer på humanistisk grund marxismens etiska komponent och menade att socialism utgör en bättre alternativ samhällsform än kapitalismen som förvränger de mänskliga relationerna. Marx hade visserligen enligt Horkheimer förklarat kapitalismens ekonomiska lagar korrekt men invändningen bestod i att socialismens byggstenar är närvarande inom kapitalismen, snarare än att den följer automatiskt av kapitalismens ekonomiska lagar. Horkheimer knöt på den subjektiva nivån uppnåendet av socialismen till individens moral och menade att anledningen till att denne behöver kämpa för att uppnå den önskvärda socialismen, är just därför att den *inte* följer naturligt av marxistisk teori (Hoff 2018:1145-1148).

¹ Detta och alla följande citat är mina översättningar

Marx har själv inte presenterat en utvecklad klassteori och heller inte ett omfattande vetenskapligt kunskapssystem. Snarare var det Engels som i *Anti-Dühring* (1876) sammanställde den ursprungliga form av sammanhängande världsbild, som den efterföljande rörelsen vilken tog namnet *marxismen* kom att anamma (Hoff 2018:1145). Som Berglund och Schedin (2009:351) anmärker rörande Marx har ”forskningstraditionen som bär hans namn fått vaska fram en analytisk modell ur historiematerialistisk teori”. Gemensamma utgångspunkter innebär alltså i marxismens fall inte att vi talar om en entydig eller enkelt karaktäriserad teoribildning. Något som även har sin förklaring i hur idéer tolkas och anpassas med historiens takt. Marxismen kan sägas vara nära sammanbunden med de frigörelseprocesser som präglar sociala och politiska rörelser i en given tidsperiod. Det vill säga den period som inleddes i samband med framväxten av industrikapitalismen och som pågår än idag. I detta hänseende innebär att bygga på tradition att belysa sådana element i den som härrör från en antagen dåtid, men som också har potential att bidra med något politiskt produktivt i nutiden. Historia, är alltså som Ducange & Keucheyan (2019:xi) menar ”oupplösligt sammankopplad med att tänka på möjliga framtider”.

2.2.2 Klassanalytisk medvetenhet och att förhålla sig till medelklassen

En komplicerande aspekt som bidragit till de många olika klassanalytiska förklaringsmodellerna inom marxismen, och som kan härledas till den historiska utvecklingen av det kapitalistiska samhället, är medelklassens framväxt. Sociologen Michael Burawoy menar att Marx vision av ett samhälle till stor del bestående av en utarmad och alienerad industriarbetarklass utan hopp, var hemmahörande i och begränsad av en specifik historisk kontext. Det vill säga 1800-talets nyindustrialiserade brittiska samhälle där produktionen förlitade sig på en omfattande mänsklig arbetskraft vars liv förändrats med omlokaliseringen från landsbygd till stad (Gdula 2022:161). Burawoy (1985:5) konstaterar att vad han kallar den nya vänsterrörelsen utmanar två centrala marxistiska antaganden – arbetarklassens privilegierade teoretiska ställning och produktionens överordnade relevans. Vidare hävdar Burawoy att det är möjligt för den som ansluter sig till denna kritik att kalla sig marxist. Något som med hänsyn till ovan beskrivningar av marxismens förgrenade vara som produkt av tolkning torde vara föga uppseendeväckande.

Inom klassanalysen är det tydligt att medelklassens positioner och attityder kommit att påverka klasskampens karaktär. Även om Marx förutsåg utvecklingen och att kapitalismen

skulle generera framväxten av andra sociala skikt än arbetare och kapitalister, är förutsägelseerna fragmentariska och svårtolkade. Viktig definitionsmässig förståelse kom dock av Marx påpekande att dessa nya sociala skikt skulle bestå av individer med dubbelsidiga klassituationer, så som direktörer, vilka både är lönearbetare och kapitalisters ombud (Berglund och Schedin 2009:350-351).

De populära rönen inom efterkrigstidens klassanalys härstammade från en forskningstradition med anknytning till kalla krigets amerikanska antimarxism. I takt med den tilltagande klassmobiliteten och möjligheten att gå från manuellt till icke-manuellt arbete var det en vanlig uppfattning bland sociologer under mitten av 1900-talet, att klassolidaritet såväl som stödet för radikal politik skulle minska (Berglund & Schedin 2009:353)

Snarare än att ta sin utgångspunkt i klassanalys utforskade sociologen och ekonomihistorikern Karl Polanyi i det välkända verket *The Great Transformation* (1944) utvecklingen av vad han kallade marknadssamhället, i en närmast institutionell bemärkelse. Med marknadssamhället avsåg Polanyi belysa att den moderna marknadsekonomin och staten bör ses som en sammanbunden mänsklig produkt snarare än separata fenomen. Marknadssamhället kan alltså förstås som en bearbetning av kapitalismbegreppet, innehållande ett ifrågasättande av marknadens antaget självreglerande natur. Polanyi menade att marknadssamhället sedan industrialismens tidiga dagar utvecklas genom balansen i en så kallad *dubbel rörelse*. Den ena rörelsen utgörs av grupper som förespråkar laissez-faire, ett ensidigt vurmande för att utvidga så kallade självreglerande marknader och dess inflytande. Den andra rörelsen innebär en sådan för socialt skydd, det vill säga hur en vidd av sociala aktörer söker skydda det sociala livet från marknadstryckens destruktiva effekter. I denna förståelse existerar alltså kapitalismen i en balans mellan dessa två rörelser vilka konstituerar en hybrid som speglar skiftningarna i balans mellan krafterna (Block 2019:1).

När Nicos Poulantzas under 1960-talet vidareutvecklade den strukturella klassanalysen kan det sägas ha inneburit etablerandet av nymarxismen, då den marxistiska klassforskningen under lång tid enligt Berglund och Schedin (2009:354) hade utplånats "...av stalinistisk förstelning, nazistisk och fascistisk repression och 1950-talets kalla krig". Poulantzas arbetsdelningsbegrepp gäller över hela samhället och sker på tre nivåer – den ekonomiska, politiska och ideologiska. På den ekonomiska nivån, som är bestämmande för de övriga, definieras arbetarklass och borgarklass. Poulantzas avgränsar sedan arbetarklassen från andra

grupper inom produktionen genom att på de politiska och ideologiska nivåerna skilja mellan underordning/överordning samt manuellt/intellektuellt arbete. Exempel på sådana andra grupper är arbetsledare, mellanchefer och andra typer av tjänstemän. Till följd urskiljs en tredelad klasstruktur där arbetarklassen är relativt liten men skiktet av mellangrupper desto större (Berglund & Schedin 2009:354).

Som vi sett har klassanalysen utvecklats över tid i takt med att själva samhället förändrats. Det är alltså inte oproblemiskt att ortodoxt tillvända sig den traditionella marxismen i detta avseende, vilket indirekt påpekades redan under det tidiga 1900-talet av den socialdemokratiska ideologen, sedermera finansministern, Ernst Wigforss i ett yttrande om att Marx och Engels inte hade kunnat förutse dåtidens utveckling (Blyth 2002:98). I det kapitalistiska samhälle som är föremål för denna studie menas häri, givet konceptets historiska neutralitet, att vi teoretiskt bör tala om att tillämpa en klassanalytisk medvetenhet snarare än *en* klassanalytisk teori.

2.2.3 Klassbegreppet och staten, en blind fläck

Flera av de perspektiv som är kritiska mot klassbegreppets relevans har sitt ursprung i en tid då den så kallade välfärdsstaten var mer utbyggd än idag, i Sverige såväl som internationellt. Med den dekommodifiering (se Esping-Andersen 1990:44) detta medförde, kan tänkas rimligt att andra faktorer än klass betonades som viktiga för människors identitet. Under 2000-talet har vi hittills i huvudsak sett en ökande kommodifiering av arbetskraft i västvärldens kapitalistiska samhällen vilket kan tänkas aktualisera klassbegreppet som betydande för människors livschanser, även om begreppet för somliga kan förefalla förlegat i tider av hög genomsnittlig levnadsstandard (Berglund & Schedin 2009:347,380). Denna höga levnadsstandard är dock just genomsnittlig och därtill svarar ovan resonemang inte för hur klasstillhörigheters skiftande betydelse tar sig uttryck i och formar samhällliga och politiska landskap. Det var detta djup som Polanyi (1944) kan sägas ha velat fånga, vari en potentiell dimension idag utgörs av hur relationerna mellan fackliga organisationer och vänsterorienterade politiska partier påverkats, av hur en heterogen medelklass av tjänstemän vuxit medan den traditionella arbetarklassen står för en krympande andel av arbetskraften (Allern & Bale 2017:3-4).

Polanyis syn på kapitalismen, eller marknadssamhället, som en produkt av hur den moderna marknadsekonomin och staten förutsätter varandra säger något om den tid Polanyi verkade i.

Den ger dock per automatik inte lika mycket i form av en profetia, även om problemområdet är fortsatt aktuellt. På denna punkt är det tydligt att staten, som hittills utgjort en någotsånär blind fläck i denna exposé, har betydelse för de samhällsrelationer vi talar om. Tydligt är det även, som vi ska se, att vad ”staten” innebär är långt ifrån självklart.

2.3 Att fånga staten

Staten påkallas ofta som en enhetlig aktör som behöver göra det ena eller andra utifrån vissa intressen, en representation av den parlamentariska politiska majoriteten eller som en uppräkningslista av en serie institutioner som allmänt menas konstituera en stat. Lika självklart som dessa betydelser kan antas uppfattas i vardagligt tal, vittnar vidden av tillgängliga tankefigurer om vikten av att reda ut begrepp. Något som ofta tycks hoppas över, tas för givet eller innebära att staten ges en överdrivet inkluderade alternativt snäv betydelse. Som den brittiske sociologen och statsteoretikern Bob Jessop (2008:3) påpekar, misslyckas ofta beskrivningar som de ovan att specificera vad det är som faktiskt gör dessa företeelser *statliga*.

I den tredje volymen av *Kapitalet* avsåg Marx framställa en statsteori, men en samlad teoretisk analys av staten går inte att finna i Marx och Engels arbeten (Barrow 2000:87). Att Marx ansåg att staten spelade en betydande roll inom kapitalismen är tydligt. Det faktum att han under sin livstid inte hann färdigställa *Kapitalets* senare volymer kan dock menas ha komplicerat frågan om staten. Enligt Barrow (2000:114) är det nödvändigt att medge att flera antinomiska ställningstaganden rörande staten kan försvaras utifrån den intellektuella tradition som marxismen utgör. Därmed kan inte en övergripande ståndpunkt formuleras och framhållas som *den* marxistiska statsteorin, så länge Marx själv är den främsta källan för utvecklingen av en sådan teori. Även gällande statens vara kan det alltså påstås vara motiverat att utifrån historisk kännedom tillämpa en statsteoretisk medvetenhet, snarare än *en* statsteori. För att etablera en sådan kännedom följer nu en utläggning rörande utvecklingen av statsteoretiska perspektiv inom och i förhållande till den marxistiska traditionen.

2.3.1 Varför klassdominans inte förblir vad det är

Den sovjetiske rättsteoretikern och juristen Evgeny Pashukanis reflekterade i boken *The General Theory of Law and Marxism* (1924) över den kapitalistiska typen av stats historiska specificitet. Pashukanis belyser en rad motsägelser som följer på Engels påstått ofullständiga ståndpunkter rörande stat och statsmakt – att statsmakten tillfaller den dominerande klassen som genom statsmakten även blir den politiskt dominanta klassen. Detta görs på ett dialektiskt resonerande vis som leder fram till vad Pashukanis (2003:139) menar är den fundamentala fråga motsägelserna döljer:

Varför förblir inte klassdominans vad det är, att en del av befolkningen faktiskt underkastar sig den andra? Varför antar den en form av officiell statsmakt eller – vilket är samma sak – varför uppstår inte det tvingande statsmaskineriet som den dominerande klassens privata maskineri; varför lösgör det sig från den dominerande klassen och antar formen av en opersonlig offentlig maktapparat som är avskiljd från samhället?

Som Pashukanis vidare anför kan vi inte som svar på ovan nöja oss med påpekandet att det är fördelaktigt för den dominerande klassen att kunna resa en ideologisk rökrیدا för att dölja sin hegemoni (kulturell dominans, i senare delar redogörs ytterligare för begreppet) genom staten. Även om påståendet är korrekt i sig förklarar det inte hur en sådan ideologi skapas eller varför den dominerande klassen har tillgång till den. Den medvetna exploateringen av ideologiska format är nämligen någonting annat än dess tillblivelse, vilken inte är ett resultat av mänsklig intention. För att avtäckas en given ideologis rötter bör vi därför identifiera de materiella relationer den ger uttryck för (Pashukanis 2003:140). I andra termer skulle vi förenklat kunna uttrycka det som en uppmaning att söka orsaksförklaringar snarare än ändamålsförklaringar.

Det tycks vara så att även om differentierade samhällsklasser vars relationer dikteras av produktionsförhållanden är en inneboende del i kapitalismen, är klass helt frånvarande som organiserande princip för staten i kapitalistiska samhällen. Något som Jessop (2016:102) i en kommentar om Pashukanis beskriver som frånvaron av ett *legalt monopol*, innebärande att den dominerande klassen inte har någon politisk maktexklusivitet. Istället konkurrerar dess medlemmar på formellt lika villkor om makten mot de underordnade klasserna, vilket får till följd att antagonistiska klassintressen tonas ned till förmån för ekonomisk-korporativa och icke klassbundna intressen i liberala demokratiska samhällen.

2.3.2 Hegemoni som hinder för antagonism

Vad Pashukanis ovan citerade fråga rör är den historiska specificitet som präglar stater i kapitalistiska samhällen. Det är alltså inte en fråga om stater i allmänhet. Att ge sig i kast med frågor om stater i allmänhet är tämligen vitt accepterat som ett fruktlöst företag. Enligt Jessop (2016:5) kan det inte finnas en generell transhistorisk teori om staten, i synnerhet om en sådan gör anspråk på att förstå och förklara statens ursprung, utveckling och bestämningar utifrån en enda ståndpunkt. För presentations skull följer en kort genomgång av grunden för det tema vi talar om.

Det sätt på vilket kapitalismen kontrollerar överskott genom ägande av produktionsmedel skiljer enligt Marx produktionssättet från tidigare historiska sådana så som slaveri och feodalism. Inom kapitalismen råder produktionsförhållanden som präglas av starka motsättningar mellan klasserna vilket även tolereras utifrån ett antaget liberalt frihetsideal (Berglund & Schedin 2009:350). Dels förkroppsligas detta genom etablerandet av arbetsmarknaden och kommodifieringen av arbete som tidigare har beskrivits. Dels kanaliseras det även i uppkomsten av ett system för konkurrens om makt på, formellt sett, lika villkor mellan människor. Detta tycks med flera utgångspunkter, varav den marxistiska är den främsta, ta formen av ett statsanknutet på något vis representativt styre i kapitalistiska liberala samhällen.

Vi har alltså att göra med en minst sagt komplex och ibland paradoxal karaktär i förståelsen av relationerna mellan kategorierna stat, klass, samhälle, makt och kapital inom det kapitalistiska samhället. Vad vi möjligen kan uttyda är likväl att dessa analytiska kategorier är sammanbundna och *därmed* svåra, ofta rentav olämpliga, att söka förstå som isolerade fenomen i studiet av samhället. Även om Karl Polanyi inte hade till syfte att presentera en statsteori, utan snarare intresserade sig för staten i termer av dess funktion gentemot ekonomi respektive samhälle, var hans ståndpunkt intressant i sammanhanget. Precis som Polanyi tillbakavisade idén om en naturligt fri och självreglerande marknad som utopisk och omöjlig menade han även att antagandet om en ”rent politisk” stat var en myt. Förklaringen till detta är att den antaget fria marknaden och staten är sammanbundna och förutsätter varandra, med betoning på hur marknaden förutsätter staten, som står för dess uppkomst och bevarande genom ingrepp samt reglering. Polanyi erbjuder i detta ingen beständig definition av staten men närmar sig en operationalisering i diskussionen kring den fria marknadens tillblivelse, i

det att ”regeringar” tillskrivs ansvaret för denna. Det teoretiska syftet i Polanyis arbeten var dock inte att påvisa att staten utgör ett simpelt maktinstrument för den dominerande klassen, i första hand eftersom hans gärning inte består i framtagandet av en klassanalys (Dale & Markantonatou 2019:57,60).

Utifrån den marxistiska tanketraditionen har däremot under 1900-talet tänkare som Antonio Gramsci, Nicos Poulantzas och Louis Althusser undersökt statens vara i förhållande till de komplexa relationerna mellan övriga kapitalistiska kategorier, inklusive klasserna. Så har gjorts bland annat genom begrepp som hegemoni (Burawoy 1985:10). Begreppet hegemoni populariserades inom den marxistiska analysen till följd av den italienska marxistiska filosofen Antonio Gramscis skrifter. Enligt Jessop (2016:105) identifierade Gramsci två former av klassdominans – *tvång* och *hegemoni*. Tvång innebär användandet av en tvingande apparatur för att få människor att lyda under de krav som ett givet produktionsätt ställer. Hegemoni innebär å andra sidan hur ett aktivt samtycke kan mobiliseras och reproduceras inom underkastade samhällsgrupper genom den dominerande klassens utövande av politiskt, intellektuellt och moraliskt ledarskap, som hänvisar till allmän vilja eller samhällelig konsensus. Det vill säga hur den dominerande klassens intressen kommer till att presenteras som gemensamma sådana, eller sunt förnuft.

Althusser som inte ofta undslipper omdömet att föreslå en fatalistisk, rentav antihumanistisk (Smith 1984:529), orientering i och med sin strukturella marxism, presenterade en liknande idé om staten sett till praktiker. Genom en distinktion mellan den *förtryckande statsapparaturen* (regering, rättssystem, polis, militär) och *ideologiska statsapparaturer* (familj, utbildning, media, religion) förklarade Althusser att den förra trots allt har ett ideologiskt moment i det moderna kapitalistiska samhället, vilket leder till att tvång försätts i reserv i fråga om klassdominans (Jessop 2016:24). Det kan antas att så sker till förmån för någon form av aktivt samtycke vilket genererar en parallell mellan Althusserns perspektiv och Gramscis idé om hegemoni.

Den främsta uttrycksformen för detta aktiva samtycke, hegemoni eller ideologiska statsapparaturer är idag alltså den liberala demokratin, som var än den existerar tenderar att prisas jämte globaliseringens förment positiva effekter för att bygga politiska och ekonomiska broar utifrån kapitalistisk ideologi. Ofta har det sedan 1900-talet föreslagits att en slags postpolitisk vision uppnåtts, om ett samhälle som överkommit gamla motsättningar. Den

traditionella uppdelningen i höger och vänster har förklarats överflödig och förlegad, en tredje politisk väg menas vara möjlig som genom att situeras ovan den gamla klyftan kan överkomma klassantagonismen (Mouffe 2005:1,10; Mouffe 1998:11). Detta perspektiv kritiserar och utmanar den belgiske statsvetaren Chantal Mouffe som menar att ett sådant synsätt bygger på antagandet att social splittring inte längre strukturerar samhället. Motsättningar mellan sociala grupper, eller klasser, reduceras till enkla intressekonflikter vilka kan harmoniseras genom dialog i en neutral terräng (Mouffe 1998:13). En postpolitisk, och för den delen postmarxistisk, liberal idé om kompromiss. Mouffes kritik kan åter sägas synliggöra hur, som tidigare beskrivet, antagonistiska klassintressen tonas ner till förmån för ekonomisk-korporativa och icke klassbundna intressen i liberala borgerliga demokratier.

I detta läge kan frågor uppkomma, rörande både statens och demokratins vara, betydelse och nödvändighet i samhället. Accepteras perspektivet att en dominerande samhällsklass existerar genom den liberala borgerligheten, kan nämligen undras varför staten i moderna samhällen har en form som denna dominerande klass hade önskat var annorlunda (Sakellariopoulos 2019:134). Frågan ekar Pashukanis tidigare genomgångna frågeställning och för att närmre undersöka temat kommer vi gå vidare genom att överväga ett par möjliga perspektiv på demokratins vara utifrån den marxistiska tanketraditionen.

2.3.3 Perspektiv på demokrati

Vad innebär det att staten i moderna västerländska samhällen har en form som den dominerande klassen hade önskat var annorlunda? Ett svar på frågan skulle kunna extraheras ur Pashukanis texter, så som Demirović (2016/2019:46) förtjänstfullt sammanfattat i anförandet att den borgerliga staten nödvändigtvis utövar sin makt och sitt våld i det allmänna samhällsintressets namn. Om vi för ögonblicket vänder oss till åkallandet av allmänna samhällsintressen och frågar hur sådana produceras, ligger det ofta i en vardaglig reflektion nära till hands att se demokratiska processer som konstituerande för en form av samhällsintresset. En ansats till teoretisk fördjupning kan inledningsvis vanligen i sin tur motivera demokratins sublima karaktär genom att beskriva den som en optimal form av kollektiv överläggning och kompromiss. Detta oaktat svarar inget av ovan på huruvida demokratin är en nödvändig komponent av stater i kapitalistiska samhällen. Även frågan om vilka generativa mekanismer som är konstituerande för demokratins eventuella roll eller funktion i ett sådant samhällssystem förblir obesvarad.

Lenin ansåg att demokratisk republik utgör det bästa möjliga politiska skalet för kapitalism. När kapitalismen har detta skal i sin ägo etablerar den sin makt så stadigt att inga förändringar kan ske inom dess ramar som omvälver den (Moore 1957:84). För att utreda logiken i detta resonemang kan initialt en påminnelse ges om att arbetskraft i kapitalistiska samhällen normalt utgör en vara. Påminnelsen omfattar även hur denna varufiering av arbetskraft, som utbyts på en fri arbetsmarknad, skiljer sig från det tvång och personliga beroende som präglade produktionsrelationerna under slaveri och feodalism. I hänsyn till dessa faktum frågar sig Moore (1957:85) hur det kommer sig att diktatur antar demokratins form när exploatering tar utbytets form.

Som noterat av Demirović (2016/2019:46) förutsätter varuformen formell jämlikhet mellan alla ägare av varor. Denna förutsättning gäller alltså även arbetskraft vilket knyter jämlikhetsbegreppet till människan själv. För att individen som innehavare av arbetskraft skall kunna saluföra den fritt på arbetsmarknaden måste denne av logisk följd ha arbetskraften i sin ägo. Det vill säga att det fria utbytet mellan aktörer på arbetsmarknaden, per definition och det liberala frihetsidealet, inte får hindras av någon social underordning (Moore 1957:85). Med det kapitalistiska produktionssättets utveckling följde alltså ett avskaffande av personliga privilegier, istället introducerades alla medborgares jämlikhet inför lagen. För Lenin innebar detta att den borgerliga demokratin bedrar de förtryckta klasserna genom att via den juridiska jämlikheten mellan produktionsmedelsägare och proletärer utropa universell jämlikhet mellan människor. På denna väg kommer den kapitalistiska politiska dominansen att operera *genom* demokratin snarare än emot den (Moore 1957:86).

Beträffande demokratins karaktär anmärkte även Poulantzas att en stor del av statens bessynerlighet består i hur den framträder som ledare och representant för samhällets gemensamma intressen. Vad som då möjliggör detta är att förekomsten av relativ legitimitet är beroende av hänsyn till underordnade klassers intressen i utformningen av statlig policy. På så vis blir de underordnade klasserna del av staten genom skapandet av dess samtycke, i implementeringen av en process som överför vissa eftergifter från de överordnade till de underordnade (Sakellariopoulos 2019:134). Althusser menade att staten i kapitalistiska samhällen inte har klasser som subjekt utan medborgare. Som sådana är alla människor formellt jämlika och därmed utesluts klasskonflikten via diverse ideologiska apparaturer från bilden av staten och dess maktutövning (Sakellariopoulos 2019:131).

Ett försök att tänka sig vad det innebär att eftergifter görs från överordnade till underordnade klasser kan finna en ledtråd i Esping-Andersens (1990:11) kommentar att social policy utgör ett främmande element inom kapitalistisk politisk ekonomi. Det vill säga främmande för kapitalismens logik. Enligt somliga är det just via social policy som gränsen mellan kapitalism och socialism penetreras.

Enligt Marx bestod de demokratiska valens karaktär framförallt i de ekonomiska förbindelserna mellan väljarkårens medlemmar. Den allmänna rösträttens syfte beskrev Marx något cyniskt i termer av att utesluta stora delar av arbetarklassen från politiskt deltagande och att lura stora grupper av småborgare att rösta på borgerliga representanter emot sina egna intressen. Demokrati, anförde Lenin, är i kapitalistiska samhällen endast allmän och fri inom den kapitalistiska exploaterings snäva ramar (Moore 1957:92).

Flera senare perspektiv på demokratin har en mindre cynisk och deterministisk underton. Även om en sådan kan ha bedömts befogad nådde senare tänkare som Gramsci och Poulantzas djupare analytiska insikter utifrån framväxten av det moderna västerländska samhället. Detta kan lämpligtvis sammanfattas i begrepp som *historiskt block*, *hegemoni* och *passiv revolution*. För att inte tappa kurs påminns här om temat vi för tillfället uppehåller oss vid – nämligen hur kapitalismen kan sägas operera *genom* demokratin. Den heterogenitet och tillökning vad gäller identitetsbaser som bevitnats i västerländska kapitalistiska samhällen gör det inte svårt att förstå hur det upplevts nödvändigt att bilda politiska koalitioner för att uppnå stabilitet. Men Marx och Lenins utfästelser angående demokratin antyder även att denna stabiliserande funktion snarare är specifik för kapitalismen än den moderna liberala demokratin i sig.

Med hegemoni syftade Gramsci på den styrande klassens socio-politiska kapacitet att mobilisera och reproducera de underordnade gruppernas aktiva samtycke till sitt eget förtryck. Detta sker genom utövandet av politiskt, intellektuellt och moraliskt ledarskap som stöps och presenteras i form av en kollektiv eller allmän samhällelig vilja. Närmre bestämt utövas hegemonin inom och över ett politiskt område med syfte att få de sociala krafterna samt institutionerna att anpassa sig till förmån för kapitalismens reproduktion i en given tid. När hegemonin är framgångsrik speglar den ett så kallat *historiskt block* (Jessop 2016:105; Jessop 2002:6; Filippini 2017:18). Det historiska blocket beskriver Jessop (2016:73) som en ömsesidigt förstärkande relation mellan den ekonomiska basen, juridisk-politiska

organisationer samt det moraliska och intellektuella fältet. I mer konkreta termer kan ett historiskt block sägas utgöra en historiskt specifik konfiguration av koalitioner mellan samhällsgrupper. I själva verket är det historiska blocket en produkt av två delar vilka Gramsci kallar för *maktblocket* och det *hegemoniska blocket*. Det förra syftar på hur dominanta klasser och klassfraktioner ingår i varaktiga allianser för att strukturera vad som anses möjligt i det politiska maktlandskapet. Det senare refererar till en större ensemble av nationella intressen mobiliserade bakom ett hegemoniskt projekt. Exempelvis speglar det den historiska sämjan mellan dominerande klasser, stödklasser, folkrörelser och intellektuella (Jessop 2016:72-73).

Det *allmänna* i det allmänna intresset är inte naturenligt förkroppsligat i staten varför denna enligt Poulantzas inte bör ses som en neutral arena, öppen för kamp mellan de många aktörer som söker tillgång till den formella makten att definiera det allmänna intresset (Demirović 2016/2019:49-50). Enligt Demirović (2016/2019:51) bidrog Poulantzas bland annat till förståelsen av det historiska blocket genom att belysa hur det innebär en grundläggande aktivitet för stater i kapitalistiska samhällen att organisera maktblocket. Det vill säga hur det är statens institutionella struktur som gör det möjligt för ett maktblock att skapas inom den politiska maktens ramverk. Den hegemoniskt dominerade fraktionen av de styrande klasserna har sedan funktionen att garantera att statlig policy framstår som allmänt representativ.

Hur maktblocket möjliggör hegemonins funktion och demokratin i Marx mening har till delsyfte att utesluta stora delar av arbetarklassen från politiskt deltagande, illustrerade Gramsci i begreppet *passiv revolution*. Denna passiva revolution består huvudsakligen i de underordnade klassernas långsamma, gradvisa acceptans av de dominerande klassernas krav. Kraven syftar till åtgärder i form av organisering av stat, ekonomi och lagar för att bevara de dominerande klassernas överordning. Passiv revolution innebär att så sker genom att underordnade grupper inkorporeras som formellt likvärdiga partners i staten varvid deras motstånd neutraliseras. Politik, transformeras härigenom från subjektiva ambitioner att förändra världen till att administrera den förhärskande maktstrukturen (Filippini 2017:114-115).

Allmän rösträtt har, som vi sett, kunnat stå som ett argument för förekomsten av formell jämlikhet mellan individer, även om det i ett marxistiskt perspektiv står klart att detta inte

överkommer de grundläggande klasskonflikterna. Därmed erbjuds nedan teoretiskt upplysande aforistiska formulering av Moore (1957:87).

I slavsamhällens demokratier innebär "regera" att fullständigt regera men "människor" endast en del av människorna. I kapitalistiska samhällens demokratier innebar "människor" alla människor men "regera" endast en del av att regera.

Vad kan vi då egentligen säga om ramarna för regerande och dominans i kapitalistiska samhällens demokratier? Ovan genomgång kan påstås understryka en avgörande fråga, nämligen om regeringar – eller staten – i kapitalistiska samhällens demokratier undgår att utgöra instrument för klassdominans, även om de kapitalistiska produktionsrelationerna betraktas som en smärre teknisk omskrivning av de under slaveri förekommande. Det vill säga om staten utgör ett instrument för klassdominans och vilken karaktär denna instrumentalitet i så fall har. Är den fullständig eller kan olika klasser vinna tillgång till den?

2.3.4 Strukturella och instrumentella förståelser av staten

Vad det instrumentella marxistiska perspektivet kan sägas anta som utgångspunkt är att staten kontrolleras av medlemmar av kapitalistklassen. Dessa är i direkt kontroll över staten och förfogar över den som ett maktinstrument. Som motsats till det instrumentella perspektivet anges oftast det strukturella perspektivet, att statsinstitutionerna existerar och fungerar på så vis att kapitalismen och det samhälle den medför bevaras oberoende av enskilda aktörer.

En av de mest inflytelserika teoretikerna vad gäller marxistisk statsteori är Nicos Poulantzas som förknippas med den strukturella förståelsen av staten. Efter att Engels under 1890-talet mer eller mindre övergett frågan om staten som kontext för alternativa övergångar till socialism, var det Gramsci som utvecklade de första verkligt sofistikerade marxistiska statsteoretiska resonemangen utifrån de förändringar kapitalismen genomgick under det tidiga 1900-talet (Ducange & Keucheyan 2016/2019:xiv).

Poulantzas studerade politisk teori och började på detta område utveckla en förståelse av den kapitalistiska typen av stat som till stor del var inspirerad av Gramsci. På denna väg kom Poulantzas senare i kontakt med den franske strukturella marxisten Louis Althusserns arbete vilket influerade utvecklingen av hans förståelse av stater i kapitalistiska samhällen (Jessop 2017:188). Poulantzas och Althusserns ståndpunkter kom dock att skilja sig åt på ett antal

punkter, bland annat beträffande statens instrumentalitet i den mån utrymme för en sådan existerar i ett strukturellt perspektiv.

Althusser företrädde en hård för strukturalism i bemärkelsen att det mänskliga subjektet, jaget, inte anses konstituera, utan konstitueras av de strukturella relationer det befinner sig i. Människan skapar alltså inte sin historia utan historien skapar sig själv vari människans funktion inte överstiger kuggens (Smith 1984:529). Angående staten kom Althusser i sina försök att formulera en teoretisk ståndpunkt fram till en definition av den som en repressiv maskin, till för bevarandet av den dominerande klassens makt – att exploatera de underordnade klasserna det vill säga. Ståndpunkten utvecklades från antagandet att staten är något strukturellt avskilt från klasskampen, eftersom att den endast därmed kunde utgöra ett instrument. På denna punkt skiljde sig Althusser och Poulantzas uppfattningar åt. Althusser's rigida perspektiv kan å sin sida leda till försummandet av klasskampen genom att den aldrig når statsstrukturen, vilken därmed outmanat reproduceras i evighet. Den enda vägen ut blir därmed, så att säga, revolution (Sakellariopoulos 2019:131).

Poulantzas utveckling av en förståelse av staten kulminerade i och med boken *State, Power, Socialism* som utkom 1978, ett år innan hans död. Det strukturella perspektivet kan då sägas ha tonats ned på ett sätt som innebar att Poulantzas motsatte sig idén om en beständig och allmän statsteori (Jessop 2017:190). Vad Poulantzas kan sägas ha tillfört den marxistiska statsteorin och vår förståelse av staten i allmänhet är främst förståelsen av staten och statsmakten som en relation. Att närma sig staten som en relation mellan krafter innebär att den studeras likt kapitalet självt, och i ett strukturellt perspektiv aldrig kommer ses som ett passivt instrument eller en neutral aktör. Mer specifikt beskrev Poulantzas staten som en materiell kondensation av en relation mellan klasser och klassfraktioner, så som den på ett nödvändigtvis specifikt sätt uttrycks genom staten. Denna förståelse speglar Poulantzas inställning till huruvida klasskampen är ett inneboende element i staten på ett viktigt sätt. Den skiftande balansen mellan krafterna är nämligen avgörande för till vilken grad de i staten strukturellt inskrivna partiskheterna och preferenserna kommer till uttryck (Jessop 2016:54).

Detta fenomen kan sägas vara en del i vad Poulantzas beskrev som statens *relativa autonomi* från produktionsrelationerna och klasserna (maktblocket). Eftersom staten långsiktigt på en strukturell nivå representerar borgerlighetens intressen, har den en viss autonomi från dessa intressen som tillåter att kortsiktiga eftergifter görs till de underordnade grupperna

(Sakellapoulos 2019:134,136). Poulantzas förståelse av staten som en relation och Althusser som en maskin leder alltså till vissa olika perspektiv även om båda teoretikerna delar den strukturella utgångspunkten. Måhända kan denna åtskillnad upplevas som en sådan mellan en högst restriktiv kapitalism och en inte fullt lika restriktiv kapitalism. Dock vore det felaktigt att bedöma det hela som en pseudodebatt eftersom det är genom dialogen Poulantzas utvecklade några av de resonemang som blivit ytterst tongivande i den senare utvecklingen av marxistisk statsteori.

En annan debatt vars kulmen nåddes i mitten av 1970-talet var den mellan Poulantzas och den brittiska sociologen Ralph Miliband. I denna växling mötte det strukturella perspektivet på staten det instrumentella vilket Miliband ansågs företräda.

Miliband var medveten om att Marx aldrig systematiskt studerade staten och lade fram en definition, än mindre en teori om densamma. Vidare menade han att det innebar en brist i den marxistiska tankebildningen att många verkade nöja sig med att upprepa det Kommunistiska Manifestets enkla instrumentella beskrivning av staten som ett kapitalistiskt maktinstrument. Marx hade skapat en konceptuell grund för att socioekonomiskt analysera det kapitalistiska samhället och Lenin hade operationaliserat en sådan analys medan Gramsci erbjöd ett konceptuellt ramverk för en ideologisk samt kulturell analys. Detta var Milibands utgångspunkt i övertygelsen att grunden var lagd. Vad som nu behövdes för att utveckla marxistisk politisk teori var att tillföra empiri genom det historiska studiet av kapitalistiska samhällen. Med denna utgångspunkt utgick Miliband i sin teori om staten från att det kapitalistiska samhällets styrande klass är den som äger och kontrollerar produktionsmedlen. Den ekonomiska makt som därigenom innehas gör det möjligt för den styrande klassen att använda staten som ett instrument (Barrow 2008:85,87).

Som Barrow (2008:84) påpekar, var dock inte det instrumentella perspektiv som förknippas med Miliband sedan 1970-talets debatt något som han själv tog till sig. Snarare har den reduktionistiska och enkla syn Miliband anklagats för sitt ursprung hos dem, Poulantzas inräknad, som under denna tid argumenterade emot honom.

Miliband menade att staten innebär en analytisk referenspunkt som representerar ett statssystem med fem element – *regeringsapparaturen, den administrativa apparaturen, den tvingande apparaturen, den rättsliga apparaturen och subcentrala styren*. Redan här kan

påpekas hur förståelsen tillbakavisar anklagelser om reduktionism. Vidare föreslog Miliband en viktig distinktion mellan politisk makt, eller regeringsmakt, och statsmakt med förklaringen att en regering sällan kontrollerar statens alla element. Vid flera tillfällen under 1900-talet hade enligt Miliband socialdemokratiska regeringar kommit till regeringsmakten utan att erövra statsmakten i dess många former och på dess många platser i statssystemet. Det var på många av dessa platser och i olika former som Miliband menade att kapitalismen fanns välrepresenterad så till vida att statsmakten alltid kan utöva slutgiltigt inflytande över offentlig policy (Barrow 2008:89-91). Innebörden kan förtydligas ytterligare genom Sakellarpoulos (2019:137) anmärkning att klasskamp kan närvara inom staten utan att detta på något sätt hindrar staten från att organisera reproduktionen av den borgerliga makten.

Poulantzas överskådade inte detta i sin kritik mot Miliband men hävdade att statens ”roll” därmed i slutänden reducerades till beteenden hos aktörer inom statsapparaturen. Enskilda aktörers deltagande i statsapparaten var enligt Poulantzas inte det viktiga eftersom att relationen mellan kapitalistklassen och staten är objektiv. Detta deltagande innebär därmed om något en effekt och inte en orsak (Barrow 2008:96). Ett ställningstagande som markerar gränsen mellan Poulantzas strukturella förståelse av staten och Milibands instrumentella.

Det finns emellertid en strukturell komponent i Milibands teori om staten som kommer av att det i kapitalistiska samhällens demokratier är nödvändigt för staten att ha väljarkollektivets såväl som kapitalets förtroende. Statens strukturella beroende av kapitalet tilldelar det en assymetrisk fördel i politiska processer samtidigt som det befrias från att involvera sig i policyprocesser (Barrow 2008: 99-100). Detta beroendeförhållande sammanfattas koncist av Reuten (2019: 333) i hävdandet att statens handlingsutrymme avgörs i relationen mellan möjlig beskattning och vad som är möjligt för staten att göra. Den möjliga beskattningen avgörs då av kapitalackumulationens tillstånd.

Som vi sett finns det olika sätt att se på vad många vill kunna förstå som statens natur, essens, väsen eller fundament (listan kan göras lång). Utan att för tillfället bedöma rimligheten i essentialistiska perspektiv kan vi konstatera att en diskussion om de strukturella och instrumentella perspektiven tjänar som en god utgångspunkt för att resonera om statens vara i kapitalistiska samhällen. Sammanfattningsvis kan Poulantzas menas ha satt fingret på den fundamentala skillnaden mellan perspektiven i påpekandet att borgarklassens deltagande i

staten innebär en effekt och inte en orsak. I övrigt finns det som så ofta överlappande koncept mellan perspektiven, icke att förglömma delar av den marxistiska utgångspunkten.

Enligt Jessop (2017:188) bör Poulantzas studier inte betraktas som samtida eftersom de inte är övertygande i sin ursprungliga form. Snarare kvalificerar de sig som klassiska i bemärkelsen att dess sätt att teoretiskt utmana och presentera aktuella problem kvarstår. Denna inställning föreslår jag kunna omfatta hela den debatt som legat till grund för vidareutvecklingen av marxistisk statsteori, eftersom teori alltid utvecklas i dialog med annan teori. I kommande avsnitt ska vi ta en närmre titt på hur denna vidareutveckling sett ut efter 1970-talet, då framförallt Bob Jessop utforskat möjligheterna till syntes mellan existerande perspektiv.

2.3.5 Den strategisk-relationella ansatsen

Som Barrow (2000:87) anmärkte för 23 år sedan fanns det fortfarande ingen konsensus kring vad som konstituerar en marxistisk statsteori ett kvarts sekel efter Miliband-Poulantzasdebatten. Sånär nästan ytterligare ett kvarts sekel senare får konstateras att läget mer eller mindre är detsamma. Den som sedan dess kanske har gjort den mest omfattande insatsen för att utveckla förståelsen av staten på marxistisk grund avfärdar därtill anspråk om generella statsteorier. Nämligen den brittiske sociologen och statsteoretikern Bob Jessop (2016:1). Möjligen är det därmed överflödigt att vädra tanken om en generell statsteori, men icke desto mindre har det för Jessop frammanat ett intresse för vilka användbara metoder och koncept som kan utvecklas för att studera den svårfångade och föränderliga staten. Jessops huvudsakliga bidrag på detta område är framtagandet av en så kallad *Strategic-relational approach*, vilken hädanefter enligt min översättning kommer omnämnas som den *strategisk-relationella ansatsen*, eller SRA.

2.3.5.1 Bakgrunden till SRA

Likt hur vart och ett av de tidigare presenterade teoretikernas förhållningssätt utvecklats i dialog med existerande teori innebär SRA en produkt av sådana processer. I synnerhet omnämns Poulantzas förståelse av staten som en social relation av Jessop (2016:53-54) som grundläggande för utvecklingen av SRA. Ansatsen bygger på en mängd teoretiska traditioner och stundals kritik av dessa vilket enligt Jessop (2016:viii) inte ska förstås som en avsikt att dra skarpa gränser mellan dem. Istället menas att det överordnade syftet är att syntetisera där det är möjligt och produktivt.

Bortom den övergripande acceptansen av att stater är verkliga och utgör ett rimligt forskningsområde råder enligt Jessop (2016:20) ”konceptuell anarki” inom forskningen. En nyckelfråga handlar här om hur staten bäst kan definieras, vilket det givetvis finns olika uppfattningar om. Detta har lett till att en viktig del av motiveringen till framtagandet av SRA – om referentens karaktär är ständigt omtvistad torde detta kräva en historiskt komparativ och dynamisk analys som är känslig inför sitt subjekts omtvistade natur (Jessop 2016:15).

Till denna ände kan även påpekas att Jessops arbeten berikats av andra perspektiv än de häri genomgångna som inte i första hand behandlar staten. Exempelvis har Michel Foucaults intresse för det politiska subjektet och makt som relationell och processuell haft inverkan på utvecklingen av SRA. Begrepp som *kunskap-makt* och *governmentalitet* syftar på hur statsmakter skapar önskvärda medborgare genom praktiker i en statsapparat som definierar kunskapsuttalanden som legitima eller värdefulla (Jessop 2016:57; Börjesson 2009:46,49; Foucault 1977/1995:183). Här kan vi se kopplingar till begrepp som historiskt block och hegemoni vilka inkorporerats i SRA. Även Foucaults (1977/1995) intresse för institutionell mikromakt och ståndpunkten att maktrelationer tolererar (och alltid innehåller) motstånd och instabilitet, eftersom mikromakter inte lyder under lagen om ”allt eller inget” (Foucault 1977/1995:27), kan förstås som betydande för Jessops vidareutveckling av begrepp som relativ autonomi. Vad gäller denna relativa autonomi och förhållandet mellan marxistisk statsteoris utveckling samt strukturalismen förtjänar Anthony Giddens struktureringssteori att omnämnas. Med struktureringssteorin var Giddens (1984) ambition att skapa en godtagbar utgångspunkt för samhällsvetenskapen som placerar sig mellan det aktörscentrerade och det strukturella perspektivet. Det innebär att individ och struktur ingår i en relation där det ena aldrig kan förklara det andra till fullo. Förekomsten av bestämmande strukturer, traditioner och institutioner accepteras därmed men likväl att dessa kan förändras genom aktörers handlingar. Även här kan förstås hur Giddens intresse för agens, intentionalitet, autonomi och dialektik inspirerat Jessops förståelse av staten som en relation. Exempelvis föreslår Giddens (1984:16) i begreppet *dialectic of control*, vilket vi kan översätta till kontrollens dialektik, att alla former av beroende beviljar de underordnade visst inflytande över de överordnades aktiviteter. Något som kan minna om de marxistiska resonemang om demokrati, hegemoni och relativ autonomi som redogjorts för.

2.3.5.2 Vad SRA är och vad det inte är

Som namnet antyder kan vi inledningsvis utesluta att SRA innebär en statsteori. SRA kan bäst beskrivas som en förståelseansats som förespråkar ”(meta)teoretisk, epistemologisk och metodologisk pluralism i analysen av staten” (Jessop 2016:1). I användandet av SRA förkastas möjligheten att kunna fånga statens essens. Istället utvecklas teoretiska och metodologiska verktyg för att studera dess varierade och föränderliga former, funktioner samt effekter. I detta perspektiv ses staten inte som ett enhetligt ting, utan SRA erbjuder ett nödvändigt större fokus som utöver statsapparaten kan fånga utövandet och effekterna av *statsmakt*. Denna statsmakt innebär ett uttryck för en skiftande balans mellan krafter som söker avancera sina respektive intressen inom, genom och emot statssystemet. De politiskt relevanta striderna kan ha många olika former, från samförståndsriktade debatter till inbördeskrig (Jessop 2016:54).

SRA kan delvis sägas bestå i en omspecificering av struktur och agens på så vis att dessa behandlas i relationella termer. Vad detta innebär i tillämpningen av SRA är ett understrykande av handlingars strategiska kontext såväl som dess transformativa potential. Till följd består struktur i särskiljande begränsningar och möjligheter som varierar beroende på aktören (Jessop 2016:55). Denna omspecificering kan med fördel ses i kontrast mot perspektivet att strukturer har lika begränsande eller möjliggörande effekter för alla aktörer.

Slutligen menar Jessop (2002:41) att SRA är inkompatibel med försök att behandla staten som ett instrument vars enda övergripande syfte är att reproducera kapitalismens produktionsrelationer. Anledningarna till detta utforskas vidare i de kommande avsnitten.

2.3.5.3 En relationell förståelse av staten och statsmakten

Så vad är egentligen staten? Närmre bestämt, hur förstås staten inom SRA? Till att börja med erbjuder Jessop (2002:6) som en analytisk utgångspunkt följande definition.

En ensemble av socialt inbäddade, socialt stabiliserade och strategiskt selektiva institutioner, organisationer, sociala krafter samt aktiviteter organiserade kring (eller åtminstone aktivt involverade i) att fatta kollektivt bindande beslut för en föreställd politisk gemenskap.

Som bekant bör staten inte förstås som ett neutralt utrymme eller ett enkelt ting med en uppsättning fasta egenskaper. De sociala institutioner och organisationer som vid en given

tidpunkt utgör staten enligt ovan definition präglas av intressekonflikterna i samhället. Det vill säga att statens innehåll och struktur vid en given tidpunkt alltid präglas av de tidigare och pågående konflikternas resultat. I dessa konflikter, vilka har olika horisonter, påverkas i sin tur balansen mellan krafterna av förändringar i ekonomin, statens och det större samhällets strategiska terräng såväl som förändringar i krafternas organisation, strategi och taktiker. Beroende på vilka strategier olika krafter tillämpar för att nå statsmakt är en given stat mer tillgänglig för vissa krafter än andra. I praktiken kan det förklaras som att statssystemets strategiska selektivitet utövar en historiskt specifik differentierande påverkan på olika krafter och intressens möjligheter att uppnå sina politiska mål. Denna interaktion mellan den strategiska selektiviteten och samhällets konkurrerande krafter producerar så kallade *statseffekter* (Jessop 2016:55-56; Jessop 2002:40).

Vad gäller så kallad statsmakt menar Jessop (2002:6) att utövandet av sådan bör förstås som en maktrelation konstituerad i hur de konkurrerande samhällskrafterna skiktas genom statens institutionella ensemble. Denna innehåller olika maktcentrum och kapaciteter som distribuerar ojämlika möjligheter till olika krafter inom och utanför staten. Staten är alltså inte ett subjekt med möjlighet att utöva makt och maktens ursprung finns heller inte inom staten. I den mån enskilda aktörer är inblandade i utövandet av statsmakt ger Jessops (2016:56) beskrivning att statsmakterna *aktiveras* av en föränderlig uppsättning politiker och tjänstemän. Trots att dessa därmed spelar en nyckelroll i utövandet av statsmakt agerar de alltid i relation till balansen mellan krafter inom och utanför staten. Politiker och tjänstemän är analytiskt viktiga på grund av hur dessa grupper funktionellt, genom möjligheten att aktivera statsmakter, skiljer sig från grupper utanför staten. En utveckling av detta resonemang leder till ett ytterligare argument för det strategisk-relationella perspektivet på staten och statsmakten. Det är nämligen som Jessop (2016:23) hävdar relativt enkelt att identifiera de grundläggande statsapparaturerna utifrån de aktörer de involverar. Men så snart vi ur denna metod härleder en definition av staten uppstår problem när listan förändras och blir längre och längre.

Vilka statseffekter som produceras genom statsmakten kan alltså sammanfattas som beroende på den skiftande balansen mellan de vid en given tidpunkt involverade krafterna. Det bör också tilläggas att de strategier krafterna tillämpar för att avancera sina intressen utövas inom ramarna för varierande strukturella begränsningar. Ekandes Giddens (1984) struktureringsteori menar Jessop (2016:95) att strukturella begränsningar är de element som i

en given situation inte kan påverkas av aktörer beroende på deras strategiska position i den sociala formationen. Dock är strukturer inte absolut begränsande utan inom SRA endast strategiskt selektiva, vilket innebär att begränsningar kan manipuleras eller elimineras (Jessop 2016:55).

Även tidpunkten är här viktig. Inte en specifik tidpunkt utan begreppet i sig som explanandum. Inom delar av den marxistiska tanketraditionen är ordet *conjuncture*, hädanefter översatt till *skärningspunkt*, centralt för beskrivningen av hur varje kritiskt skeende kan och bör studeras utifrån sin unika spatio-temporal specificitet. Detta är en viktig del i en strategisk-relationell analys. Mer specifikt vill Jessop belysa det simplificerande och vilseledande i att tala om att statliga åtgärder orsakar specifika effekter, eftersom detta är beroende av en skiftande kraftbalans som inte endast bör reduceras till sitt resultat. Relationen är då heller inte alltid lätt att klarlägga. Allianser, motiv och utfall är oförutsägbara eftersom klassintressen inte är de enda avgörande faktorerna i mobiliseringen av sociala maktbaser (Jessop 2016:96).

Vi övergår då till frågan om mobilisering av maktbaser på den sociala men även den politiska nivån och frågar oss hur SRA förhåller sig på detta område. Vad som definierar den sociala basen i moderna stater kan sägas vara institutionaliserade sociala kompromisser. För att studera dessa menar Jessop (2016:72-73) att Gramscis begrepp *maktblock*, *hegemoniskt block* och *historiskt block* är användbara. En ytterligare signifikant faktor i Jessops ansats är att en grupp kallad *intellektuella* har stor betydelse för utövandet av hegemoni och konstruktionen av historiska block. Så sker genom att dessa intellektuella har tongivande roller i utvecklingen av ekonomiska strategier och kan bidra till uppnåendet av en stabil jämvikt vad gäller sociala kompromisser kring en given politisk samt social ordning. Formerma för detta uppnående sammanfattar Jessop i begreppen *statsprojekt* och *hegemoniska visioner* (Jessop 2002:6).

Begreppet statsprojekt bygger på antagandet att statssystemet inte är sammanhållet eller enat. Därmed krävs praktiker, projekt och politiska föreställningar för att definiera och reglera gränsdragningen mellan stat och övrigt samhälle. Den statsapparat som då framträder behöver vidare intern operationell sammanhållning för att kunna utföra sina nedärvda, omdefinierade eller nya uppgifter. Statsprojektet skulle alltså kunna beskrivas som en styrningsrationalitet, för vilken utmaningar vanligen kan uppstå i frågor om offentlig ansvarsfördelning eller organisering (Jessop 2016:84-85).

Även om staten endast utgör en del i en komplex social ordning och har begränsade möjligheter att ingripa i andra delar av helheten, hålls den ytterst ansvarig för helheten och förväntas kunna ingripa i sista stund för att bevara institutioner och social sammanhållning. Medan statsprojekt i detta sammanhang handlar om den, så att säga, avgränsade staten, innebär hegemoniska visioner hur statens förmenta natur och syften förmedlas till och internaliseras i hela samhället. Dessa visioner knyter statens natur och syften till en större politisk, moralisk och intellektuell idé om samhällliga intressen och det goda samhället. På så vis framläggs och inte minst framstår leveransen av statlig policy som närmast naturligt nödvändig, trots att det inbillade allmänna intresset privilegierar vissa särskilda intressen, identiteter, platser och temporaliteter medan andra missgynnas (Jessop 2016:86-87).

Hur klass är frånvarande som explicit organiserande princip för den kapitalistiska formen av stat kan ses som ett exempel på något som statsprojekt och hegemoniska visioner bidrar till att rationalisera i ett samhälle. Härigenom uppmuntras nedtonandet av antagonistiska klassintressen inom politiken. I och med detta uppstår en separation som innebär att ekonomiska strider rörande exempelvis löner och arbetstider utkämpas inom marknadens logik, medan politiska strider normalt utkämpas enligt formella principer inom den representativa demokratin. Det senare området är fokuserat på definitioner av det nationella intresset och illusionen att medborgares och kapitalägares särskilda intressen kan förenas i ett föreställt allmänt intresse. Enligt Jessop (2016:102) är detta en del i klasskampen som kretsar kring att för underordnade grupper bibehålla en fetischiserad separation mellan konflikterna som berör den ekonomiska respektive politiska sfären.

Sist men inte minst ska vi i denna genomgång vända blicken mot hur relationen mellan staten och kapitalismen kan förstås inom ramen för SRA. I beskrivningar av en kapitalistisk marknadsekonomi ingår alltså en separation mellan marknad och stat. Samtidigt är staten högst involverad i marknaden genom dess skapande, upprätthållande och reproduktionen av produktionsrelationerna vilket, som vi sett, Karl Polanyi gjorde en tydlig poäng av. Det är därmed svårt att effektivt greppa statens och marknadens relation (såväl som respektive definition) utifrån den enkla idén om en stark formell separation. Desto mer insiktsgivande kan det, som SRA föreslår, vara att analysera förhållandet mellan de båda som en relation. I denna relation ingår att statens operationer finns inom såväl som utom det kapitalistiska produktionssättet vilket kan sammanfattas i den relativa och *operationella autonomi*.

Produktionsrelationerna och det kapitalistiska produktionssystemet kan inte reproduceras helt genom marknadsrelationer och marknadsutbyte. Inte heller arbetskraft kan reproduceras genom lön eller arbetsmarknad, istället krävs mekanismer bortom kapitalismens logik för dessa ändamål (Jessop 2002:11). Bilden av kapitalismen och marknaden som ett komplett system för sublim kapitalförädling kan alltså inte förklaras genom en självreglerande och självexpanderande logik. Tvärtom behöver kapitalismen staten för att trots sina inneboende motsättningar kunna stabilisera samt reproducera kapitalackumulationsprocessen. De mekanismer staten i detta avseende är inblandad i kan sammanfattas i följande tre aspekter (Jessop 2002:18; Jessop 2016:101).

- Som en rent ekonomisk och marknadsgrundad relation är kapital inkomplett och instabilt. På grund av detta är kapitalrelationernas och marketens fortsatta reproduktion beroende av utomekonomiska funktioner.
- Kapitalrelationernas inneboende strukturella motsättningar och strategiska dilemman gör dem beroende av extern reglering.
- Regleringen av dessa motsättningar och dilemma ger upphov till (klass)konflikter rörande inflytandet över regleringarna vilket kräver ett konfliktforum som inte hotar kapitalrelationernas reproduktion.

I andra änden av denna relation är det skatteintäkter som möjliggör statens utgifter, innebärande bland annat sociala utgifter bestående av de tidigare omnämnda eftergifter som görs från kapitalet till underordnade grupper. Dessa materiella eftergifters omfattning kan dock inte överstiga en sådan nivå att ekonomins tillväxt och välmående hotas, heter det. På detta vis kan vi säga att hegemoniska visioner knyter politiken till ekonomiska imperativ. Eftersom exempelvis skattelättnader för kapital i syfte att attrahera investeringar kan skada statens legitimitet i skattebetalarnas ögon menas det att en tillväxtekonomi krävs vilket gynnar kapitalet (Jessop 2016:100). De eftergifter vi talar om är de ekonomiska resurser som är föremål för statens redistributiva program. På denna punkt påminner Jessop (2002:24,43) om att den institutionella separationen mellan det politiska och det ekonomiska gör det nödvändigt för staten att försäkra kapitalackumulationens fortgång innan redistributiva aktiviteter kan inledas. Samtidigt innebär den formella separationen mellan stat och marknadsekonomi att olika ibland motstridiga institutionella logiker och beräkningsmetoder tillämpas inom staten respektive ekonomin. Effekten av detta menar Jessop (2002:41) är att

politiska utfall inte alltid gynnar kapitalets intressen. Statens operationella autonomi ger dessutom att kapitalets övergripande intressen kan tillgodoses på bekostnad av enskilda kapital så väl som att kapitalets övergripande intressen kan skadas, om än på kort sikt. Därmed understryks vikten av att analysera den strategiska selektiviteten i specifika stater, politiska regimer och skärningspunkter.

2.3.5.4 Innebär SRA slutmålet för marxistisk statsanalys?

En övergripande läsning av Bob Jessops arbeten skulle kunna leda till frågan om SRA kan beskrivas som en i förhållande till annan marxistisk statsanalys överordnat positionerad ansats. Anledningen till att en fråga genereras, snarare än ett konstaterande, är att bedömningen av överbryggande och syntetiserande företag gör gott i att bottna i en skepticism, rörande inkluderande ansatsers förmåga att säga något specifikt. Med andra ord kan frågan uppstå om en ambition att säga allt inte sällan leder till upplevelsen att inget sägs. I fallet med SRA är det inte otänkbart att ett sådant resonemang skulle mynna ut i en bedömning av ansatsen som relativistisk. Så långt delas häri bedömningen om relativism, men inte bortom den övergripande nivån där vi ännu inte förankrat det teoretiska studiet i en specifik social och historisk kontext.

Det vill säga att styrkan i SRA kan menas ligga i förståelsen av ansatsen som ett filosofiskt grundat system av koncept, eller helt enkelt en förståelseansats, snarare än som en teori. Möjligen kan detta uttolkas som en semantisk genväg men Jessop erbjuder en motivering till perspektivet i understrykandet av att försök att utveckla generella statsteorier nödvändigtvis måste förkastas då transhistoriska anspråk misslyckas med att kort och gott fånga förändring. Vad Jessop såg i Poulantzas arbeten var att en relationell ansats erbjöd goda möjligheter att systematiskt studera de politiska aspekterna av en föränderlig värld. SRA innebär utifrån denna insikt en uppsättning teoretiska verktyg vilka lämpar sig för att studera givna skärningspunkter (Jessop & Morgan 2022:83,86,90).

Vad ovan är avsett att indikera är att vi behöver fortsätta utveckla analysen av staten eftersom våra sociala förhållanden förändras. Som Jessop (2018:188) anmärkt om Poulantzas kan äldre teoris värde bestå i form av sin förmåga att ställa relevanta frågor, även om svar eller hurförklaringar inte kan deduceras från sådan teori. Alla de teoretiska perspektiv som häri redogjorts för har delar som resonerar med varandra och som åtminstone i ett slags dialektiskt format finns representerade i Jessops sätt att resonera beträffande SRA. Därmed kan det sägas

vara tänkbart och rentav välkommet att begrepp och koncept inom detta, låt säga, ramverk för att studera samhället genom staten, fortsätter utvärderas, utvecklas och förändras. Att fråga sig om SRA innebär ett slutmål för marxistisk statsanalys kan inordnas i samma frågekategori som frågan om kapitalism innebär slutmålet för människans produktionssätt. Helt enkelt eftersom det inte finns en entydig objektiv slutsats att nå utifrån en förståelse av fenomenet i sig. Däremot kan vi kontinuerligt söka svar genom att förankra det ena i det andra, en process som kan och bör pågå så länge fenomenets existens kan fastslås.

2.4 Svensk socialdemokrati – strategisk klassmobilisering eller *ultimate capitalism*?

Den svenska industrialiseringen kom sent och snabbt i en tid då arbetarrörelserna i andra länder redan hade etablerade band till socialismen och socialdemokratiska partier. Tidiga svenska fackföreningar stöttade det socialdemokratiska arbetarpartiet (SAP) som i sin tur snabbt blev en framträdande aktör i fråga om att driva på för mer omfattande facklig organisering (Burawoy 1985:147). Sverige skulle komma att ha bland de högsta fackliga anslutningsgraderna i världen och intressekonflikten mellan arbete och kapital har här kanaliserats i mer kollektiva former än i omvärlden (Kjellberg 2009:244). Ett mönster av klassbaserat fackmedlemskap är som Kjellberg (2009:246) påpekar synnerligen framträdande i Sverige. Utanför Norden är det inte lika givet att klass skall utgöra skiljelinjen för facklig tillhörighet och LO:s historiskt starka band till SAP utgör ett betydande hinder för sammanslagning mellan arbetarfack och partipolitiskt obundna tjänstemannafack.

Som Allern och Bale (2017:1) hävdar har både politiska partier och andra former av intressegrupper avgörande betydelse för hur demokrati fungerar. Dessutom är relationerna mellan dessa viktiga för att förstå hur denna avgörande betydelse tar form. Relationen mellan fackliga grenar av arbetarrörelsen och politiska arbetarpartier, socialistpartier och socialdemokratiska partier har på flera håll varit avgörande för utvecklingen av välfärdssamhällen och arbetarklassens landvinningar inom kapitalismens juridisk-politiska system. I detta sammanhang bör noteras att Sverige utgör ett tämligen unikt exempel på starka och väl institutionaliserade band mellan den fackliga grenen av arbetarrörelsen och SAP, dess parlamentariska gren. I företrädesvis katolska länder som Frankrike och Italien har fackföreningar historiskt inte varit knutna till politiska partier i samma utsträckning. Där

sådana kopplingar existerat har de främst involverat rent socialistiska och kommunistiska partier. Esping-Andersen (1990:17) belyser även hur konfessionella politiska partier i länder som Italien, Tyskland och Nederländerna historiskt mobiliserat stora delar av löntagarkollektivet och introducerat sociala reformer. Men som Kjellberg (2009:241) i sin tur understryker, har den svenska fackföreningsrörelsen uppnått jämförelsevis mycket av vad som eftersträvats vilket gett upphov till en skandinavisk modell som trots allt gått att urskilja från andra västeuropeiska länders sociala ordning. Med denna modell avses bland annat socialförsäkringssystemens omfattning, institutionaliseringen av universella sociala rättigheter och löneutjämning så väl som socialt utjämning ambitioner (Sejersted 2005/2011:6).

Det framgångsrika förhållandet mellan arbetarrörelsens fackliga och parlamentariska gren i Sverige har legat till grund för en allmän klassmobiliserings tes om att socialistiska mål kan realiseras genom parlamentarisk klassmobilisering. Sättet att resonera kan, som vi sett, relateras till avväganden rörande marxistisk determinism. Denna tes har dock kritiserats just för att fokusera för mycket på det svenska exemplet. Vad som utmanas är antagandet att socialism är den naturliga mobiliseringsgrunden för löntagare. Att socialism och relationen till SAP kom att dominera inom den svenska fackliga arbetarrörelsen kan menas vara lika rimligt, eller för den delen oförklarligt, som att konfessionalism dominerat inom den nederländska arbetarrörelsen (Esping-Andersen 1990:12,17). Det är dock inte svårt att förklara socialismens uppkomst mer eller mindre som en reaktion mot kapitalismens varufiering av arbetskraft. Inte heller är det besvärligt att utifrån detta formulera en till synes rationell förklaring av framväxten av det svenska välfärdssystemet i ljuset av förhållandet mellan arbetarrörelsens fackliga och parlamentariska gren. Däremot är det som Esping-Andersen (1990:110) belyser, just variationerna mellan utvecklingen på olika håll i världen som nödvändiggör att vi söker förstå skillnaderna i termer av hur makt är strukturerad. Det vill i huvudsak säga hur politiska koalitioner formas och hur relationerna mellan arbetarrörelser och politiska partier ser ut. Detta då en generell klassmobiliserings tes framstår som otillräcklig, i synnerhet sedan det som Burawoy (1985:6) beskriver, kan vidhållas att den kapitalistiska demokratins koalitions politik oundvikligen skulle leda till kompromisser kring socialismens mål. Helt enkelt då det inte skulle finnas tillräckligt många proletärer för att på demokratisk väg göra socialistiska partier effektiva.

Den svenska socialdemokratins reformistiska inriktning, koalitionspolitiska karaktär och kompromissvilja kan sedan bedömas på olika sätt. Som vi sett leder inte ett resonemang om arbetarklassens strategiska mobilisering särskilt långt. Därtill hade mer ortodoxa marxistiska perspektiv på staten invänt att socialdemokratiska partier fångas i en kapitalistisk stat strukturerad för att reproducera kapitalismen oavsett vilka mål politiker har (Burawoy 1985:151). De senaste decenniernas utveckling tycks enligt Berglund & Schedin (2009:33) ha varit till lönearbetarnas nackdel vilket skulle kunna härledas till minskat fackligt inflytande. Arbetskraften har fragmenterats och mer heterogena väljargrupper försvagar även de traditionella kopplingarna mellan socialdemokratiska partier och fackliga rörelser (Kjellberg 2009:242; Allern & Bale 2017:4). Oavsett om vi talar om det moderna sammanhanget eller ett tidigare sådant där SAP otvivelaktigt var den dominerande politiska kraften i Sverige, kan det i slutänden vara utmanande att undkomma den ortodoxa marxismens omdöme. Av denna anledning kan kanske förstås att den socialdemokratiska politiska regimen beskrivits som ”ultimate capitalism” utifrån ett perspektiv som pekar på klassamhällets beständighet (Sejersted 2005/2011:7).

Denna korta exkurs angående socialdemokratien och arbetarrörelsen i Sverige har haft till syfte att illustrera, att mobilisering av löntagare inte nödvändigtvis förutsätter socialdemokrati eller en form av stigmundenhet. En medvetenhet som bedöms viktig att bära med i studiet av den svenska, enligt många exceptionella, samhällsutvecklingen. Detta då det öppnar upp för att mer kritiskt kartlägga historien och dess specificiteter utifrån ett processuellt och relationellt perspektiv.

2.5 En kommentar om tidigare och angränsande studier

Det tycks vid en första anblick finnas en uppsjö av forskning som behandlar teman som staten, välfärdsstaten, arbetsmarknadsrelationer och klass. Vid närmre betraktelse framträder emellertid att vad som i stort undgår att problematiseras i denna forskning är staten i sig. Det är å ena sidan inte fel, de definitioner och förståelser som mer eller mindre explicit tillämpas kan accepteras för vad de är – vad vi kan kalla för forskning inifrån. Å andra sidan bygger den föreliggande studien på ett intresse av att undersöka möjligheterna till forskning utifrån. Denna inifrån/utifrån-distinktion syftar på huruvida vi studerar staten som ett juridisk-politiskt

system som med Niklas Luhmanns terminologi hade kunnat beskrivas som *autopoietiskt*. Det vill säga ett system som konstituerar elementen det består av, av elementen det består av och därmed skapar sina egna livsförutsättningar (Van Krieken 2004:5). Häri vill inte menas att sådan forskning är ofruktbar, tvärtom är den både praktiskt upplysande och värdefull i linje med vad den behaviouralistiska traditionen uppmuntrar. Utifrån perspektivets nytta består då i genererandet av teoretiska överväganden och diskussioner om världsbilder, vilket hela det samhällsvetenskapliga fältet kan sägas bestå av givet dess socio-temporal karaktär. Den praktiska nyttan av sådana företag anser jag vara större än vad som kan förmodas eftersom det bidrar till förebyggandet av att, som Raadschelders (2011:917) beskriver det - spänna kärran framför hästen. En metafor för att sätta metodologiska överväganden före epistemologiska och ontologiska och därmed föra samhällsvetenskapen längre och längre bort från att söka den djupare meningen i de fynd som görs. Denna inställning kan relateras till vad som inom marxism och kritisk teori benämns *immanent kritik*, att studera och utvärdera samhället och social produktion på basis av studieobjektets egna normer och standarder. Syftet med detta kan sägas vara att synliggöra inneboende motsägelser (Reuten 2019:19).

Elvander (2002) genomför en systematisk jämförelse av, bland annat, statens roll vid tillkomsten av Saltsjöbadsavtalet 1938 respektive Industriavtalet 1997. Skälet till studiens genomförande beskriver Elvander (2002:192) som att de båda avtalen kunnat sägas "lägga grunden till en helt ny ordning på den svenska arbetsmarknaden vad gäller kollektivavtalsförhandlingar, konfliktlösning och partsrelationer i övrigt".

Murhem (2013) frågar sig om det svenska anställningsskyddet förändrats i grunden mellan år 1995 och 2010. Vidare om eventuella förändringar innebär att arbetsmarknadsregimen har förändrats alternativt bestått och därmed är formbar. Slutligen söker Murhem besvara hur förändringarna i anställningsskyddet har gjorts politiskt acceptabla. Murhems slutsatser är att anställningsskyddet förändrades relativt lite under perioden och att de flesta förändringarna varit förenliga med "den svenska modellen", alternativt genomförts i ekonomiska kristider, vilket gjort det möjligt för styrande socialdemokrater och fackliga att argumentera för förändringarna gentemot ett allt mer mottagligt löntagarkollektiv (Murhem 2013:633-634).

Elvanders och Murhems studier menar jag utgör exempel på forskning inifrån som visserligen är intressanta ur ett perspektiv som inkorporerar begrepp som relationell analys och diskurs – men som själva inte tillämpar ett sådant perspektiv.

Francis Sejersteds (2005/2011) omfattande och mycket förtjänstfullt utförda studie om socialdemokratins historia i Sverige och Norge är detaljrik på ett sätt som möjliggör en pluralistisk förståelse av relationella dynamiker bortom kapital/arbete-kategorierna. Berättelsen är dock i huvudsak en historisk exposé med begränsade teoretiska anspråk och bidrag, vilket i sin tur innebär ett exempel på den stora mängd deskriptiva forskningsinslag som förekommer.

Vid de svenska universiteten synes det huvudsakligen vara vid juridiska och ekonomiska institutioner som intresse i någon mån fattas för statens betydelse för arbetsmarknaden. Statsteori och statsbegreppet får då dock oftast tjäna som ett medel snarare än ett mål. Nordström (2021) frågar sig om arbetsmarknaden kan förstås som ett objekt fristående från arbetsrätten och hur dessa företeasers relation kan förstås. Med utgångspunkt i Januariavtalet studerar Nordström hur balansen mellan arbetsmarknadens parter påverkat och påverkats av förändringar i anställningsskyddet. Den huvudsakliga slutsatsen består i att peka på en juridiskt befäst grundläggande obalans mellan arbetsgivare och löntagare med ursprung i det klassiska liberala frihetsidealet. Avtalsrelationen är därmed inte jämlik utan till arbetsgivares fördel. Januariavtalets utfästelse om en moderniserad arbetsrätt menas utgöra ett exempel på hur deskriptivt formulerade utsagor om arbetsmarknadens behov i själva verket bygger på en skenbar avpolitiserad relation till arbetsmarknaden. Nordström presenterar i sin uppsats ett flertal intressanta idéer och slutsatser som har relevans för den föreliggande studien. Emellertid är Nordströms huvudsakliga utgångspunkt en rättsideologisk och historisk sådan vilket gör att staten undgår djupare problematisering. Trots att Nordström menar sig tillämpa Bob Jessops förståelse av staten så tycks studiens slutsatser inte vara grundade i en relationell analys utan en sådan genomsyrad av dikotomin symmetrisk/assymetrisk.

Även Heimbrand (2021) undersöker i sin juridiska uppsats hur maktbalansen på arbetsmarknaden har förändrats över tid och den rättshistoriska bakgrunden till dagens anställningsskydd. Detta görs med utgångspunkt i den principöverenskommelse mellan Svenskt Näringsliv, PTK, IF Metall och Kommunal som nåddes efter presentationen av Januariavtalet. Vad gäller den förmodade balansen mellan arbetsmarknadens parter tycks det konstateras att denna helt enkelt skiftat över tid. Den rättshistoriska bakgrunden till dagens anställningsskydd delar Heimbrand in i tre epoker. Den första inleds då huvudavtalet, Saltsjöbadsavtalet, sluts 1938 och pågår till 1970-talet i en anda av samförstånd. Under 1970-

talet inleds den andra epoken präglad av lagstiftning och intervention, den politiska passiviteten bryts. Slutligen inleds i och med den ovan nämnda principöverenskommelsen en tredje epok vilken beskrivs som att parterna återigen tagit initiativet för att bestämma förutsättningarna på arbetsmarknaden. Ansatsen är rättshistorisk och därmed faller återigen inte det kritiska fokuset på staten eller statsmakten. Då det talas om politisk passivitet och intervention utan att så görs mot bakgrund av en diskussion om den förmodade statens struktur samt betydelse i det kapitalistiska samhället, begränsas de analytiska möjligheterna till vissa ideologiska ramar. Därutöver formulerar inte en sådan ansats via en historisk känslighet för social input några direkta insikter som är givande bortom det juridisk-historiska fältet.

Inom forskningen finns flera ytterligare exempel på samhällsvetenskapliga skrifter som erbjuder bredd, kontextualisering och historicism vad gäller staten i Sverige. Valocchi (1992) och inte minst Esping-Andersen (1990) samt Giddens (1998) rör sig alla i detta spår men utan tydliga kritiska diskussioner om staten som sådan, till förmån för vad som ofta liknar en insats för att diagnostisera socialdemokratins tillstånd och möjligheter. Snarare blir det då till att handla om ideologi och den så kallade maktbalansen snarare än relationella förståelser. Med andra ord kan det beskrivas som att studera sammanhanget genom dess egna termer.

En ytterligare blind fläck som kan registreras i studier som Saeeds (2021) gäller temporalitet i analyser av socialism och demokrati. Jag menar att forskare tenderar tillämpa ett slags nuets företräde, vilket idag inte sällan framstår som en form av fatalistisk postsocialism. Detta kan uttryckas i påståenden som att socialismen präglas av en ödesfråga sedan både den revolutionära och reformistiska vägen till socialism misslyckats. Vad avser temporalitet menar jag att en rimlig försiktighet bör leda till en relationell analys vilken fokuserar på processuell dynamik snarare än nuets företräde.

Vad ovan genomgång syftar till att belysa är att det torde vara välkommet att studera betydelsen av statens och statsmaktens betydelse i relation till samhället och arbetsmarknaden, utifrån en processuell samt relationell förståelse inom en kritisk forskningsram. Det finns tidigare forskning som bidrar med mycket empiri i detta avseende och även forskning vars teoretiska räckvidd tangerar denna studies omfattning. Vidare är det inte en fråga om antingen eller, för att, som Jessop (2016:51) hävdar, staten är en komplex polymorf verklighet som bäst analyseras från flera inträdespunkter och ståndpunkter.

3. Det svenska exemplet – att förankra teori i verklighet

Med utgångspunkt i den föregående diskussionen om teoretiska perspektiv på staten inom marxismen och tidigare forskning, ska vi nu förankra teori i verklighet och söka förklara nuvarande processers tillstånd genom en historisk analys, som förstår staten i processuella och relationella termer. Till att börja med sker detta i en empirisk bemärkelse genom en rekapitulation kring den samtida skärningspunkten med fokus på arbetsmarknad. I nästkommande kapitel följer ett situerande av det beskrivna skeendet i sin historiska kontext. Detta för att möjliggöra utforskandet av hur den genererade förståelsen av stat och statsmakt kan berika vår samtida förståelse av samhället.

Inledningsvis en anmärkning och påminnelse om syftet med den typ av empirisk kartläggning och analys jag nu ska ägna mig åt. I inledningen av *Till kritiken av den politiska ekonomin* (1859) menade Marx att vetenskaplig metod lämpligtvis torde avvika från vad han kallar för det riktiga och konkreta, för att istället upplösa objekten till sina konkreta element. Objektet bör sedan rekonstrueras som en syntes av olika mer eller mindre motstridiga bestämningar. På så vis undviks kaotiska helhetsförståelser när syntesen leder från abstrakta bestämningar till det konkretas intellektuella reproduktion. Det konkreta sociala sammanhang som studeras innebär i denna ansats ett resultat och inte en startpunkt (Jessop & Morgan 2022:88). I detta studium innebär inte historisk analys att endast spåra ursprunget till nuvarande arrangemang bakåt. Snarare är utgångspunkten en förståelse av nuvarande arrangemang och former av liv som en pågående historisk process i vilken dess reproduktion samt förändring kan studeras (Packer 2010:284,287).

I studiet av staten kan vi som Jessop (2016:46) menar inte ta staten för givet som ett analytiskt objekt, istället måste variationen av praktiker, aktiviteter och institutionella arkitekturer som producerar statseffekter analyseras. Dessa statseffekter innebär resultatet av interaktion mellan de konkurrerande krafternas varierande strategier och statssystemets strategiska selektivitet. Som vi sett rymmer SRA inte en ambition att fånga statens essens utan att studera dess skiftande former, funktioner och effekter. I sin tur fordrar detta en historisk och kontextrik analys där läsningen av skärningspunkter är ett kritiskt inslag (Jessop 2016:54-56).

3.1 Konturerna av en skärningspunkt – Januariavtalet och nutidens arbetsmarknad

I det svenska riksdagsvalet 2018 fick SAP ett stöd om drygt 28 procent och det stod därmed klart att partiet uppnått sitt lägsta valresultat sedan den allmänna rösträtten infördes i Sverige 1921 (SVT Nyheter 2018). Vad som föregick att den rödgröna minoritetsregeringen och Stefan Löfven klarade statsministeromröstningen i riksdagen, var en överenskommelse mellan SAP, Miljöpartiet, Centerpartiet och Liberalerna. Genom att sluta den sakpolitiska överenskommelsen Januariavtalet gick Centerpartiet och Liberalerna med på att lägga ned sina röster i statsministeromröstningen (Centerpartiet 2019).

Enligt januariavtalets tjugonde punkt skulle ”*Arbetsrätten moderniseras* och anpassas efter dagens arbetsmarknad samtidigt som en grundläggande balans mellan arbetsmarknadens parter upprätthålls.”. Den mest uppmärksammade delen i den tjugonde punkten innebar att SAP och Miljöpartiet tillmötesgick de borgerliga stödpartiernas önskan att reformera LAS. En utredning tillsattes i frågan vars resultat skulle föreslås bli till lagstiftning under 2021, om inte arbetsmarknadsparterna själva kunde nå en överenskommelse ”om hur LAS ska reformeras på ett sätt som ger ökad flexibilitet” (Centerpartiet 2019:4-5). Den centrala arbetsgivarorganisationen Svenskt Näringsliv (SN) gick efter januariavtalet ut med långtgående krav om exempelvis fri uppsägningsrätt (Kjellberg 2021:21). I april 2019 beslutade regeringen om tillsättandet av den så kallade Toijerutredningen som överlämnade sitt betänkande i juni 2020 (SOU 2020:30).

Parallellt med utredningens arbete intensifierades förhandlingarna om ett nytt huvudavtal mellan de centrala partsorganisationerna SN, Landsorganisationen (LO) och Förhandlings- och samverkansrådet PTK (PTK). Under förhandlingar i oktober 2020 godkände PTK slutbudet SN gav medan LO avvisade det (Kjellberg 2021:24; SVT Nyheter 2020). De LO-förbund som röstade emot att återuppta samtalen menade att förhandlingarna skedde med ”kniven mot strupen” (under politiskt hot om lagstiftning) vilket inte kunde leda till annat än ett kraftigt överläge för arbetsgivarsidan (Kjellberg 2021:30).

SN och arbetsgivarna kan sägas ha erhållit en stark förhandlingsposition genom de krav de borgerliga partierna fick igenom i januariavtalet. Dock låg det i både PTK och SN: s intresse att LO skulle ansluta sig till överenskommelsen varför avtalet justerades till att vara öppet för enskilda LO-förbunds anslutning. Senare under hösten 2020 bjöds IF-Metall och Kommunal

in till fortsatta förhandlingar vilket ledde till att parterna gemensamt ställde sig bakom ett nytt huvudavtal i december 2020. Intresset för att inkludera LO-facken hade flera sammankopplade grunder vilka sammanfattas väl av Kjellberg (2021:25). Genom konstellationen Facken inom industrin och det faktum att en omfattande avtalsrörelse pågick parallellt under 2020, hade i synnerhet IF-metall nära förbindelser med tjänstemannafacken. Desutom kan det ses i ljuset av att många industrijobb blivit mer processövervakande och tjänstemannalika i och med den tekniska utvecklingen. I november 2021 ställde sig LO bakom huvudavtalet även om vissa medlemsförbund valde att förbli utanför. Sedermera innebar detta att parternas överenskommelse och huvudavtal föreslogs ligga till grund för reformeringen av LAS medan Toijerutredningens förslag skrotades (PTK 2023).

Den beskrivna processen varade i nästan fyra år efter valet 2018 och präglades av utpekanden av nyliberala intressen och arbetsgivare som vinnare och löntagare som förlorare. Därutöver insatser från en rad parter inklusive SAP, de till avtalet ansluta LO-förbunden och SN, för att få sina beslut och processens utfall att framstå som rationella och speglades det förmodade behov av modernisering som proklamerats i januariavtalet. Som vi ska se, kan vägen mot nya huvudavtal sägas ha påbörjats tidigare ändå och tillkomsten av dem innebär inte nödvändigtvis en slutpunkt.

LO:s ställning och tillstånd i de beskrivna skeendena kan sammanfattas som splittrat. Ett tag såg det ut som att huvudavtalet skulle bli historiskt genom att bli det första där LO inte ingick. Som Kjellberg (2009:251,254) beskriver har löntagargruppen differentierats sedan mitten av 1900-talet i och med att akademiker och olika typer av tjänstemän kommit att utgöra en allt större del av den. Något som undergrävt den dominerande ställning LO haft, komplicerat avtalsförhandlingar och gjort dem mer decentraliserade. Dessutom har hävdats att det så kallade postindustriella samhällets heterogena karaktär är problematisk för fackföreningar då även värderingar kopplade till individualisering fått allt större utrymme. Det nya huvudavtalet kan alltså sägas ha delat LO.

LO-förbundens skiftande inställningar till huvudavtalet menar Kjellberg (2021:27) beror på att medlemmarna idag befinner sig i olika branscher och därmed har högst varierande problembilder rörande arbetsmarknaden. Varför dessa interna motsättningar grundade i varierande problembilder uppstår, blir starka och tar sig uttryck på vissa sätt kan Esping-Andersens beskrivning (1990:227) bidra till en förståelse för. Eftersom den solidariska

lönepolitiken sattes ur spel efter 1970-talet och det var de anställda inom välfärden vars löneutveckling drabbades av återhållsamhet uppstod många av 1980-talets interna fackliga konflikter mellan offentlig- och privatanställda. I en svensk kontext menade Esping-Andersen att det inte skulle vara orimligt att förvänta sig en växande konflikt mellan kvinnliga löntagare i offentlig sektor och manliga löntagare i privat sektor, vilket vi idag kan tyckas se allt tydligare tecken på.

Vad gäller det huvudavtal LO anslöt till 2021 så har vi konstaterat att SN och PTK ville ha med LO ur en legitimitetssynpunkt. För LO: s del menade avtalssekreteraren Veli-Pekka Säikkälä att ”Vi tror att det kommer att hända saker på svensk arbetsmarknad vare sig vi vill eller inte. Då tycker vi det är viktigt att vara med och hålla i pennan och se till att det blir på ett bra sätt.”. Ett citat som speglar hur LO centralt motiverade anslutningen genom att peka på vikten av att kunna påverka den påföljande lagstiftningsprocessen kring LAS samt kompetens- och omställningsordningen. Detta oavsett vad utfallet skulle bli. Sist men inte minst menar Kjellberg att de LO-förbund som först anslöt sig, IF-Metall och Kommunal, var präglade av en idé om att värna den svenska partsmodellen. Från att politiker i den dåvarande alliansregeringen infört anställningsformen allmän visstid 2007, utan krav på särskilda skäl av användningen från arbetsgivare, till att januariavtalet slöts, pekade fackförbunden på en oönskad och riskfylld politisk dominans över regleringen av anställningsförhållandet. Kortfattat fanns det ett starkt intresse av att, så att säga, vrida frågan ur händerna på politikerna, genom att föra anställningsskyddet in i huvudavtalet (Kjellberg 2021:28).

3.2 Hur beskrivs skeendet i media och forskning?

Hur beskrivs då detta skeende i samtida populära perspektiv? Hur ser uppfattningarna ut om effekterna av det nya huvudavtalet? Hur formuleras utsagor om dessa effekter? Och kanske mest svårfångat samt intressant i denna uppsats perspektiv – hur hanteras staten i redogörelser för detta skeende? Nedan redogörelse menar sig inte representera alla perspektiv och yttranden på detta område. Dock representeras en begränsad uppsättning perspektiv som menas vara representativa för gängse yttranden kring den så kallade LAS-överenskommelsen och det nya huvudavtalet.

Enligt Kjellberg (2021:39–43) består det nya huvudavtalets effekt på den svenska partsmodellen i tre huvudsakliga faktorer - ökat statligt inflytande, ökat arbetsgivarinflytande och ökat inflytande för tjänstemannafacken. Sammantaget beskriver Kjellberg huvudavtalet som en kompromiss mellan klassintressen. Vi skall återkomma till det ökade statliga inflytandet, men börjar med att konstatera att arbetsgivarinflytandet kan menas ha ökat genom ökat antal undantag från turordningsregler och att saklig grund ersatts med sakliga skäl vid uppsägningar. Dessutom kan det ur ett enkelt konfliktperspektiv ses som en vinst för arbetsgivar sidan att anställning inte längre kvarstår vid tvist om uppsägning. Arbetsgivarernas vinster i detta perspektiv ska då vägas mot vad som ses som fackliga sådana – huvudsakligen förbättrade möjligheter till kompetensutveckling och omställning. Något som Kjellberg (2021:18) även anmärker ligger i arbetsgivarernas intresse, att personal är omställningsbar och har hög kompetens i enlighet med den marknadsinfluerade diskurs om kunskapssamhället och flexicurity (kombinationen av långtgående frihet för arbetsgivare att anställa och säga upp och höga sociala ersättningar) som idag betonas inom EU sedan åtminstone finanskrisen och eurokrisen.

LO-förbundens varierade förhållningssätt till det nya huvudavtalet och LO:s samtida relation till SAP kan delvis förklaras utifrån den ovan beskrivna kontexten. Tidigt i händelseutvecklingen, under 2019, meddelade Vänsterpartiets dåvarande partiledare Jonas Sjöstedt att partiet var beredda att fälla regeringen om utredningsdirektivet lades fram i riksdagen. Emellertid såg de parlamentariska förutsättningarna inte konstruktiva ut och Vänsterpartiet kom politiskt att acceptera en åtminstone mer gynnsam partsöverenskommelse. Den dåvarande LO-ordföranden Karl-Petter Thorvaldsson kallade utredningen ett socialdemokratiskt svek framtvingat av de borgerliga stödpartierna som förhoppningsvis skulle förkastas till förmån för en partsöverenskommelse (SVT Nyheter 2019). När remissvaren angående det nya LAS-förslaget till slut inkom under 2021 var LO fortsatt starkt kritiska. Bland annat rörande den nya form av dispositivitet som innebar att de nya uppsägningsreglerna endast skulle vara möjliga att sluta separata överenskommelser kring på huvudorganisationsnivå. Dessutom skulle det innebära att den nya dispositiviteten inte gällde statligt anställda så väl som förbund som inte tillhör en huvudorganisation. De statliga arbetsmarknadsaktörerna deltog inte i överenskommelsen vilken i stora delar inte heller skulle komma att tillämpas på den delen av arbetsmarknaden. Något som den statliga arbetsgivarorganisationen Arbetsgivarverket fann anmärkningsvärt, ”att ny lagstiftning enbart

bygger på privat sektors förutsättningar och att andra sektorer bara förmodas följa efter och anpassa sina avtal” (Dagens arena 2021). Även här kan skiljelinjerna mellan offentlig och privat sektor så väl som den dominerande marknadsinfluerade diskursern sägas framträda.

LO-förbunden organiserar idag en mindre skara arbetare än tidigare och den traditionella arbetarklassen har i delar ersatts av en mer differentierad medelklass som i betydande delar avsåger sig ett förmodat naturligt band till SAP. Som anledning till detta pekar även Allern och Bale (2017:3-4) på individualiseringen som kommit med neoliberalismen, större EU-inflytande, ökande inkomstklyftor och effekterna av den senaste ekonomiska krisen i västerländska avancerade industrisamhällen. Mer heterogena väljargrupper har helt enkelt gjort det mindre attraktivt att bevara allianser mellan traditionellt vänsterorienterade politiska partier och fackförbund. Då socialdemokratiska partier, följandes politisk rationalitet, försakat sin radikala framtoning och rört sig mot den politiska mitten har de blivit ovilliga eller till och med oförmögna att erbjuda de typer av policy som tidigare tagits för givet av arbetarrörelsen. Denna utveckling bör även förstås kopplat till vad Kjellberg (2021:42-45) beskriver som ökat inflytande för tjänstemannafacken, dels eftersom att tjänstesektorn vuxit och så även tjänstemannakåren, dels eftersom det sedan 1990-talet finns starka band mellan tjänstemannafacken och det stora LO-förbundet IF-metall inom industrin.

Sedan 1900-talets mitt har politiska partier betonat idéer om enande intressen och värden snarare än sådana som separerar samhällsgrupper. Något som speglas i hur medelklassens utbredning och heterogenisering såväl som SAP:s försvagade koppling till arbetarrörelsen lett partiet till att i större utsträckning tillmäpa vad Kirchheimer (1990, refererad i Allern, Aylott & Christiansen 2007:610) benämner catch-all-strategier i syfte att samla väljarstöd. Därmed är det, bortom den politisk-rationella förklaringspotentialen i hävdandet att det minst dåliga åstadkommit, möjligt att förstå arbetsmarknadsminister Eva Nordmarks beskrivning av ändringarna i LAS som ”[...]den största trygghets- och frihetsreformen på svensk arbetsmarknad i modern tid!”, i samband med dess antagande i riksdagen den 8 juni 2022 (Arbetaren 2022).

Kjellbergs (2021:140) slutsats om att en av huvudavtalets effekter på den svenska partsmodellen är ökat statligt inflytande bör lämpligen hanteras från två ingångspunkter. Att Centerpartiet och Liberalerna fick igenom tydliga krav på förändringar i arbetsrätten i Januariavtalet, kan i sig förstås som ett initiativ till statligt inflytande. Dock är det inte detta

Kjellberg hävdar, tvärtom menar han att arbetsmarknadens parter genom överenskommelsen som ledde till nytt huvudavtal lyckats ”vrída anställningsskyddet ur politikernas händer”. Det var inte Toijerutredningen som i slutänden låg till grund för ny lagstiftning utan partsöverenskommelsen. Utifrån denna ingångspunkt är det alltså inte tydligt vad Kjellberg menar att det ökade statliga inflytandet i partsmodellen består i. Tydligare blir det dock när Kjellberg påpekar att det nya huvudavtalet kännetecknas av större statligt inflytande än Saltsjöbadsavtalet, delvis som en logisk följd av att anställningsskyddet blev lagfäst i LAS 1974. När det beslutades att överenskommelsen mellan SN och PTK skulle upphöjas till lag trots att alla arbetsmarknadens parter inte stod bakom den menar Kjellberg att en unik förändring skedde i den svenska partsmodellens historia. Här består det ökade statliga inflytandet i hur den regerande politiska makten gav vissa arbetsmarknadsaktörer mandat att bestämma vad som skulle gälla på hela arbetsmarknaden – en slags allmängiltigförklaring. Det är emellertid värt att, som Kjellberg (2021:39), notera att det även fanns ett skarpt politiskt alternativ i form av Toijerutredningen. När Teknikföretagens dåvarande förhandlingschef Anders Weihe 2018 uttalade sig om utsikterna för ett nytt huvudavtal, menade han att endast ”ett reellt lagstiftningshot” skulle kunna få parterna att enas. Så blev även fallet även om inte samtliga parter nådde en överenskommelse.

I sina slutsatser rörande hur den förmodade balansen på svensk arbetsmarknad förändrats historiskt beskriver Heimbrand (2021:52-53) parternas principöverenskommelse 2020 som starten på en ny epok på svensk arbetsmarknad. Det heter att, trots att ”staten har varit pådrivande”, så har arbetsmarknadens parter genom överenskommelse och efterföljande avtal återtagit initiativet. Även Selberg (2022) resonerar enligt denna linje och presenterar idén att den svenska modellen fått en ny form för lagändringar ”där arbetsmarknadsparterna förhandlar lagen åt politikerna”. Det hade kunnat antas att Selberg talar om samma sak som den allmängiltigförklaring Kjellberg (2021) beskriver. Dock tycks Selberg lägga något större vikt vid just parterna och menar att det framgent inte bör uteslutas att ”parterna själva fortsätter reformeringen av arbetsmarknaden och lämnar politikerna på åskådarplats”.

4. Diskussion – mot en strategisk-relationell förståelse

Inledningsvis har i denna uppsats ett problemområde presenterats som lett till en frågeställning om möjligheterna för den marxistiska statsteoretiska utvecklingen, att bidra med berikande perspektiv till den samtida kritiska förståelsen av samhället. Det kan menas, så som häri vidhålls, att de typer av beskrivningar som representeras i föregående kapitel innebär en grund analys begränsad av ett kapitalistisk ideologiskt ramverk vars imperativ samt terminologi tillämpas. Vidare att det därmed genererar en materiellt bestämd förståelse för den samtida skärningspunkten som endast inspirerar sociala visioner att utvecklas inom sagda ramverk. Vad det betyder är att diskussioner som rör arbetsmarknaden kommer till att handla om en påstådd maktbalans mellan parterna snarare än arbetsmarknaden som sådan. Erforderligt är då att undersöka och klarlägga hur vi kan tränga bortom den enkla inifrånorienterade ekonomisk-politiska förståelsen till en sådan som öppnar upp för en större vidd av frihetsbejakande sociala visioner och koncept.

Med utgångspunkt i den etablerade referensramen ska vi nu därför bygga en utvecklad relationell och processuell förståelse för det aktuella skeendet. Som utgångspunkt för detta kommer vi ta fasta på två saker. För det första ett avståndstagande från att hantera staten som en aktör som besitter makt och utövar inflytande. Istället intresserar vi oss för skeendet i termer av statsmakt och vilka statseffekter som produceras. Det vill säga hur statssystemets strukturellt inskrivna strategiska selektivitet, utövar en historiskt specifik differentierande påverkan på olika krafter och intressens möjligheter att uppnå sina politiska mål. Vidare hur interaktionen mellan den strategiska selektiviteten och samhällets konkurrerande krafter producerar så kallade *statseffekter* (Jessop 2016:55-56; Jessop 2002:6,40). För det andra ett belysande av betydelsen av hur skärningspunkter periodiseras och kartläggs. Mer specifikt utgår detta från en problematisering av att beskriva det samtida skeendet som starten på en ny period. I detta ingår till att börja med, att en historisk analys inte endast bör spåra ursprunget till nuvarande arrangemang utan skärskåda nuläget som en pågående historisk process (Packer 2010:284). Närmre bestämt frågar vi oss inte vilka händelser som lett till hur något *är*, utan i vilka förhållanden vi kan finna ursprunget till att en pågående historisk process har den karaktär den har.

I detta kapitel kombineras empiriska redogörelser för den historiska kontexten med diskussionsinlägg. Vad som presenteras är alltså en analytiskt bearbetad empiri samt teoretiska överväganden. Detta tillvägagångssätt har framförallt valts då det anses erbjuda en effektivare presentation än att hantera empiri och diskussion i separata kapitel. Eftersom en rik historisk kontext genomgås bedöms även att ett sådant upplägg hade krävt upprepningar på ett sätt som formatet inte rymmer.

4.1 När klassdominans inte förblev vad det var i Sverige

I en medgivet förenklande jämförelse mellan Sverige och Norge menar Sejersted (2005/2011:11,51) att Norge demokratiserades innan det industrialiserades, medan motsatsen gäller för Sverige. Utan att gå vidare in på denna jämförelse ger den oss två viktiga saker. Dels belyser den hur kapitalismen utvecklats på olika specifika sätt i olika sammanhang. Utöver det uppstår även en fråga om hur vi utifrån den svenska historiska specificiteten kan tolka och förstå historien, ända fram till idag, som en pågående historisk process.

4.1.1 Industrikapitalets försprång

Så hur såg Sveriges industrialisering ut i förhållande till övriga politiska, ekonomiska och sociala faktorer? För det första fanns i Sverige en väletablerad tradition och intresse för teknologisk utveckling och modern industri. Redan från 1820-talet fanns i Sverige ett polytekniskt institut, sedermera universitet, med syfte att främja just den tekniska och industriella utvecklingen. Sverige hade alltså en modern industri, ett banksystem som kunde ackommodera dess utveckling, tekniska universitet och sedan 1800-talets mitt även en aktiebolagslag så väl som näringsfrihet. När Sveriges industrialisering tog fart under det sena 1800-talet etablerades stora, framgångsrika och inflytelserika företag som Atlas Copco, ASEA och Alfa-Laval. I denna miljö lyckades de nya kapitalisterna och industrialisterna använda befintliga auktoritets- och legitimitetsstrukturer för att etablera en sfär av inflytande. Från det sena 1800-talet skulle det dröja cirka trettio år innan allmän rösträtt infördes i Sverige och under denna tid kom industrialisterna att via framgångsrika prestationer (och kapital) uppnå en ställning i paritet med politiker (Sejersted 2005/2011:19-21). Detta var, som vi ska se, betydelsefullt för den fortsatta traditionen av nära kopplingar mellan politik och industri under moderniseringen av Sverige, som vi ser spår av än idag.

Som tidigare beskrivet, industrialiserades Sverige snabbt från 1870-talet och antalet industriarbetare i städerna växte kraftigt. De dominerande klassernas legala monopol bestod dock effektivt fram till 1918 tack vare de samhälleliga och demokratiska strukturerna så väl som att de kapitalistiska institutionerna relativt tidigt varit inflytelserika. Även om industrialisterna och aristokratin klart utgjorde den politiskt dominanta kraften under denna tid hade även jordbrukarna, allt sedan monarken Karl XI under det sena 1600-talet utkämpade en maktkamp mot adeln, kommit att involveras i politiken och för kronan bli en viktig aktör för dess stabilitet. En betydande andel av den svenska befolkningen var just jordbrukare och bönder vilka hade svårt att identifiera sig med marxismens kategorier och tidigt ihop med överklassens kapitalister utgjorde en konservativt restriktiv kraft i det dåvarande riksdagssystemet (Valocchi 1992:194-195). Tvåkammarriksdagen infördes i Sverige 1866 och på grund av röstberättigandets och valens struktur, vilka delvis baserades på egendom, hade överklassen bestående av markägare, industrialister och högt uppsatta tjänstemän en tydligt dominerande ställning. Den politiska konservativa högern som dessa grupper tillhörde kom genom sin dominans i riksdagens första kammare att stoppa reforminitiativ rörande allmän rösträtt vid flera tillfällen runt sekelskiftet (Sejersted 2005/2011:51,63). Som Valocchi (1992:194) konstaterar var det alltså denna ordning, där jordbrukare och bönders intressen utgjorde en väsentlig del, som både de nya liberala och socialdemokratiska rörelserna behövde navigera samt forma koalitioner inom för att uppnå politiska mål.

Sveriges industrialisering kontrollerades av en relativt liten grupp kapitalister verksamma inom järn, skog och skeppsindustri. Staten hade inte genom krig och imperialism försett denna kapitalistklass med möjligheter utan snarare genom infrastruktur och generös ekonomisk policy såväl som investeringar vilket lett till framgångsrik export. En väsentlig del av investeringarna kom från högprofilerade tjänstemän och politiker vilket framkallade konturerna av en indirekt skapad robust allians mellan kapital och politisk makt i Sverige. Ett tydligt exempel på detta finns att hämta i Västerås främsta industriledare tillika kommunpolitiska starke man Oskar Fredrik Wijkman. För ASEAs etablering i Västerås 1892 spelade Wijkman en avgörande roll genom att bereda mark, vattenkraft och kapital (Ring 1894-1907). Det utökade politiska inflytandet använde kapitalisterna framförallt till att stötta industriekonomiska intressen genom exempelvis tullpolicy och försvarsanslag. Fokus låg alltså inte på demokratiseringsfrågor, vilket även gynnade den svenska monarkens intressen i

dess strävan att mobilisera mot oberoende jordbrukare och urbana liberalers krav på utökade politiska friheter (Valocchi 1992:193).

Med tiden var det dock tydligt att förändring är svårundviklig och kanske i synnerhet så inom ramen för kapitalismens expansionsdrift. I takt med att industrierna växte fram kom även i slutet av 1800-talet reglering av barnarbete och den första arbetsskyddslagstiftningen (Sejersted 2005/2011:102). Samtidigt var arbetsmarknaden vild och både strejker samt fria avskedanden var vanligt förekommande. Genom den så kallade Åkarp-lagen, framlagd av en konservativ riksdagsman, hade arbetsgivarna i princip ett lagligt strejkbrytarskydd fram till 1938 (Dagens Arbete Historia 2021a).

För det första kan här skönjas ett maktblock enligt Gramscis idé om hur dominanta klasser (aristokratin, industrikapitalisterna, adeln, monarkin) och klassfraktioner (bönder, jordbrukare, godsägare) ingår i varaktiga allianser för att strukturera vad som anses möjligt i det politiska maktlandskapet. Under det sena 1800-talet och 1900-talets första år innebar detta till stor del att klassdominans faktiskt förblev vad det var i Sverige. Att den dominerande klassen faktiskt underkastar sig de andra. Hur kan då reglering av barnarbete, viss arbetarskyddslagstiftning och den första pensionsreformen 1913 förklaras?

I detta avseende bär det även relevans hur industriarbetarna under det sena 1800-talet hade börjat organisera sig och arbetsmarknaden präglades av stundtals våldsamma konflikter. Den första stora och omfattande strejken i det industrialiserade Sverige inträffade vid sågverken i Sundsvall 1879. För att få strejken att upphöra inkallades stora militärstyrkor och de strejkande arbetarna skrämades tillbaka i arbete under hot om vräkning och fängelsestraff enligt lagen om lösdriveri (Derland 2014). Från tiden innan den formella demokratiseringen fram till och med åtminstone 1930-talet syns ett flertal mer eller mindre tydliga manifestationer av vad Gramsci beskrev som tvångsformen av klassdominans och Althusser kallade för den tvingande statsapparaten. Det vill säga användandet av en tvingande apparatur som inkluderar militär, ordningsmakt och rättsväsende för att få människor att lyda under de krav som ett produktionssätt ställer.

De eftergifter som sedan i vissa fall gjorts kan i förhållande till statssystemet förstås utifrån idén om separationen mellan stat och marknadsekonomi i kapitalistiska samhällen. Statssystemets operationella autonomi gör att kapitalets övergripande intressen kan

tillgodoses på bekostnad av enskilda kapital så väl som att kapitalets övergripande intressen kan skadas, om än kortsiktigt. Eftersom staten, betraktad som en historiskt specifik kondensation av en samhällelig kraftbalans har en, vad Poulantzas benämnde, relativ autonomi från maktblocket tillåter detta att kortsiktiga eftergifter till underordnade grupper görs. I ett relationellt perspektiv kan detta menas belysa maktblockets dominans så väl som hur motståndet uppkommer eftersom statsmakt och klassdominans, följandes Poulantzas, Foucaults och Jessops resonemang inte följer lagen om allt eller inget utan inom ramen för en kraftbalans rymmer motstånd.

1886 hade den unge socialdemokraten Hjalmar Branting bjudits in till Gävle för att tala hos Gefle Arbetareklubb. Branting skulle komma att bli den dominerande figuren inom den tidiga socialdemokratin med stor betydelse för den riktning rörelsen tog i förhållande till marxismen. I det så kallade Gävletalet hade Branting en stark marxistisk ödesdeterministisk framtoning i vilken ingick att understryka vikten av arbetarklassens politiska organisering (i motsats till endast facklig sådan) och att avvisa politiskt samarbete med liberaler. Branting skulle dock komma att ändra sin retorik när den reformistiska linjen befästs inom socialdemokratin (Ödeen 2014). Under Gävletalet utpekade Branting allmän och lika rösträtt som en förutsättning för borgarnas möjlighet att gå en fredlig framtid till mötes. Endast på detta sätt kunde SAP verka för att uppnå sina visioner politiskt inom ramen för den borgerliga liberala demokratin. Det var enligt denna idé om att reform nu stoppar revolution senare som SAP successivt lyckades pressa konservativa politiska krafter närmre den allmänna rösträtten och sociala reformer (Sejersted 2005/2011:136-138; Blyth 2002:101).

Tidigt fanns det som Sejersted (2005/2011:129) hävdar två möjliga politiska strategier inom socialdemokratin. Antingen skulle målet vara att omvälva det existerande samhället med utomparlamentariska medel eller att söka lösningar på det industriella samhällets problem genom parlamentarisk demokrati och reform.

Faktum är att det inte fanns en stark revolutionär anda i ett homogent samhälle som det svenska vilket påverkade hur den socialistiska rörelsen tog form (Sejersted 2005/2011:128). En ytterligare indikation om detta kan härledas ur Blyths (2002:99) beskrivning av LO som topptungt och styrt av medlemmar ur den så kallade "arbetararistokratin" vilka i grunden inte var särskilt intresserade av socialism. Dessutom var den stora andelen småbönder, lantbrukare och köpmän av de lägre klasserna, som ingick i Sveriges befolkning, inte mer intresserade av

kollektivt ägande än de var av möjligheten att själva äga lite land. Detta skulle komma att ta sig uttryck på diverse sätt i framväxten av socialdemokratins reformistiska fokus (Sejersted 2005/2011:132,135).

Uppnåendet av den allmänna rösträtten var den första stora frågan som SAP drev mot bakgrund av inställningen att staten behövde vinnas för att användas. I detta arbete blev relationen mellan SAP och LO närmre av framförallt två anledningar. Många tidiga fackföreningar stöttade socialdemokratien och dess företrädare var snart inblandade i att förespråka mer omfattande facklig organisering. Detta ledde till att många fackföreningar var socialdemokratiska redan från starten (Burawoy 1985:147). Till följd av detta var det i första hand inom fackföreningsrörelsen som SAP spred budskapet om och förespråkade allmän rösträtt som en nödvändig komponent i den socialdemokratiska ordningen. Socialdemokratins omfattande och framgångsrika mobilisering av arbetarrörelsen runt sekelskiftet byggde på behandlingen av politisk och facklig mobilisering som ett samlat mål kring denna fråga (Blyth 2002:99-100).

I den strategisk-relationella förståelsen av statsmakten innebär denna ett uttryck för en skiftande balans mellan krafter som söker avancera sina respektive intressen inom, genom och emot statssystemet. Att vad som brukar beskrivas som historiskt relevanta rörelser vid en närmre betraktelse ofta präglas av interna konflikter är i detta hänseende viktigt. Det kan anses vara relativt enkelt att föreställa sig typer av intressen som krafter söker avancera inom och genom statssystemet. Dock är det något svårare att föreställa sig exempel på vad det innebär att avancera intressen *emot* statssystemet. Som exempel kan dels pekas på revolutionära skeden och i modern tid främst etablerandet av auktoritära militära styren utan anknytning till humanistiska värden. Vad gäller att avancera humanistiska värden vill jag återigen belysa Fishers (2009) poäng om hur svårt människor länge haft att föreställa sig alternativ till en kapitalistisk ordning.

Inom arbetarrörelsen kan hävdas att det tidigt pågick en konflikt rörande huruvida inflytande skulle uppnås genom (och därmed inom) eller emot statssystemet. I andra former är detta vad som ofta beskrivs som kampen mellan revolutionära och reformistiska socialister. Emellertid gjorde den strategiska terrängen att en reformistisk strategi och den initiala kampen för rösträtt bedömdes kunna alstra störst relativ framgång. I denna strategiska kontext och

selektivitet ingick industrikapitalistklassens framgångar, den konservativa högerens politiska dominans, böndernas politiska ställning och frånvaron av en revolutionär anda.

1902 hölls en politisk generalstrejk för allmän rösträtt vilket ledde till grundandet av Svenska Arbetsgivareföreningen (SAF) (Burawoy 1985:147). Det tidiga 1900-talet innebar en turbulent arbetsmarknad vilket dels berodde på starka fackliga gräsrotsrörelser. Frånvaron av centralisering var något som arbetsgivarna och SAF inledningsvis hade upplevt sig gynnade av i sitt motstånd mot fackens krav på kollektivavtal och förhandlingsrätt. Med tiden förändrades dock denna inställning och efter verkstadskonflikten 1905 samt decemberkompromissen 1906 blev även arbetsgivarna, utöver LO, pådrivande för centralisering, höjd organisationsgrad och rikstäckande kollektivavtal. Vad det handlade om var att skapa disciplin och sänka transaktionskostnader. Även här spelade det roll hur Sverige från utgångsläget hade en framgångsrik industrisektor som till följd av sen utveckling var högmekaniserad. Hantverkarfacken uppnådde nämligen aldrig en väsentlig styrka i förhållande till industrifacken vilka föredrogs av SAF och via sin relation med SAP drev intressefrågor politiskt. Decemberkompromissen var den första centrala överenskommelsen på den svenska arbetsmarknaden och det var första gången SAF och LO förde direkta förhandlingar. I resultatet ingick att SAF ställde sig bakom kollektivavtalssystemet och föreningsrätten medan LO accepterade arbetsgivarnas rätt att leda och fördela arbetet så väl som att fritt anställa samt avskeda. Detta brukar alltjämt ses som ett första viktigt steg på vägen mot korporatisering och den samförståndsanda som menats präglade den svenska modellen (Karlsson & Lindberg 2013:27-28; Sejersted 2005/2011:152,154; Burawoy 1985:148).

SAP allierade sig parlamentariskt med det liberala partiets vänsterfalang och lade fram reformförslag rörande rösträtt 1896, 1902 och 1906. Samtliga gånger uppnåddes inte vad som önskades (Blyth 2002:100). Det var till slut den konservative Arvid Lindman som 1907 lade fram förslaget som skulle leda till att män fick allmän och lika rösträtt i proportionerliga val till den andra kammaren. I första kammaren hördes starka konservativa röster mot demokratiseringen men ändå gick förslaget igenom. Anledningarna till detta går bland annat att finna i hur den etablerade politiska makten gick radikala krav till mötes i en tid av social instabilitet. Det fanns dessutom en inflytelserik skara progressiva industrialister som såg

utvecklingen som naturlig, inte minst mot bakgrund av den allmänna värnpliktens införande 1901 (Sejersted 2005/2011:64).

Trots decemberkompromissen och den delvis däckande rösträtten för män präglades samhället och arbetsmarknaden fortsatt av turbulens. Storstrejken 1909 innebar en kraftmätning mellan SAF och LO och manifesterade i viss mån en kamp om den sociala ordningen. Under pågående lågkonjunktur vidtog SAF lockout för att få till stånd lönesänkningar. LO svarade med strejk vilket uppmuntrades på gräsrotsnivån men vilket inom både LO och SAP: s ledningar påsågs högst motvilligt. Facken var ännu inte robust centraliserade och strejkkassorna var små så till vida att strejken innebar ett stort nederlag för LO som förlorade uppemot hälften av sina medlemmar. LO hade hoppats att en kort intensiv strejk skulle leda till ett statsingripande men den dåvarande högerregeringen agerade inte och den borgerliga opinionen såg strejkerna som samhällshotande. Efter storstrejken vann den reformistiska linjen ytterligare stöd inom arbetarrörelsen (Sejersted 2005/2011:140; Kjellberg 2011:35-36).

Under det tidiga 1900-talet fortsatte SAP att växa och 1917 samlade partiet 39,2 procent av rösterna och var därmed för första gången ett stort parti. Branting ingick i liberalen Nils Edéns regering och det var denna koalition mellan socialdemokrater och liberaler som genomdrev reformen för allmän och lika rösträtt 1918 (Sejersted 2005/2011:130; Blyth 2002:100). Som bakgrund till detta bör framhållas att det i Sverige, så som i andra länder vid denna tid, upplevdes ett revolutionärt hot till följd av händelserna i Ryssland. Denna situation utnyttjades av Branting för att skapa grund för demokratiseringen. När reformen var genomförd blev SAP det största partiet i förstakammarvalet 1919 och Branting lämnade därmed samarbetet med liberalerna för att skapa den första socialdemokratiska regeringen 1920 (Sejersted 2005/2011:67,73,143).

I enlighet med Moores (1957) observation om hur diktatur antar demokratins form när exploatering tar utbytets form, kan utvecklingen i Sverige runt sekelskiftet och den gradvisa formella demokratiseringen förstås i termer av vad Gramsci kallade för passiv revolution. Som vi sett åsyftar begreppet de underordnade klassernas långsamma, gradvisa acceptans av de dominerande klassernas krav. Det vill säga sådana som syftar till åtgärder i form av organisering av stat, ekonomi och lagar, ämnade för bevarandet av de dominerande klassernas överordning. I utvecklingen från storstrejken 1909 via kollektivavtalslagen 1928 till Saltsjöbadsavtalet 1938, menar jag att vi i denna genomgång kan se en gradvis

avradikalisering av arbetarrörelsen, vilket kan förstås som den passiva revolutionens gradvisa neutralisering av underordnade grupper. I relation till den relativa autonomi är det inte ansträngande att förstå hur initialt små eftergifter efter hand växte i omfattning i takt med kapitalismens utvidgning. För växande och kontinuerlig profit krävdes nämligen bland annat en växande konsumtion vilket förutsatte en växande produktion. I samband med detta växte även arbetarklassen vars materiella levnadsförhållanden successivt förbättrades inom ramen för den liberala kapitalistiska demokratin. Politik, transformerades härigenom från subjektiva ambitioner att förändra världen (systemkritik) till att administrera den förhärskande maktstrukturen (systembevarande). På detta sätt möjliggörs hegemonins funktion och kapitalismen kommer att operera *genom* demokratin snarare än emot den.

Industrikapitalet kan alltså sägas ha haft en form av försprång in i det samhälleliga moderniseringsprojektet i Sverige. Detta vill inte säga att kapitalismen kunde utvecklas utan framväxten av en arbetarklass. Däremot innebar det att de specifika svenska förhållandena möjliggjorde starka band mellan kapital och politik, hög tilltro till industriell tillväxt, tidiga centraliseringstendenser och ett samhällspolitiskt landskap som bäddade för koalitioner snarare än revolutionära tendenser.

4.2 Arbetarintressen eller arbetarrörelsens intressen?

Som tidigare konstaterat kom Sverige att ha bland de högsta fackliga anslutningsgraderna i världen. Dessutom har intressekonflikten mellan arbete och kapital här kanaliserats i mer kollektiva former än i omvärlden (Kjellberg 2009:244). Vidare utgör Sverige enligt Allern och Bale (2017:1) ett tämligen unikt exempel på starka och väl institutionaliserade band mellan den fackliga grenen av arbetarrörelsen och SAP, dess parlamentariska gren. Jämfört med andra socialdemokratiska partier i Europa var SAP relativt tidigt med att välja politikens företrädare och börja forma ett reformistiskt program (Sejersted 2005/2011:129).

Av vana kan ovan beskrivning läsas som en serie rationella beslut eller rentav självklarheter. Just därför ska jag nu betrakta dessa som icke självklara uttryck för statsmakt. Hur kom det sig att SAP tidigt valde reformism? Varför har klasskonflikten kanaliserats i mer kollektiva former än i omvärlden och vad har det för betydelse för idag pågående processers karaktär?

Att vad som brukar beskrivas som historiskt relevanta rörelser vid en närmre betraktelse ofta präglas av interna konflikter är i detta hänseende viktigt.

När den inom arbetarrörelsen interna kampen mellan reformism och revolution pågick under det tidigare 1900-talet gjorde den strategiska terrängen att en reformistisk strategi och den initiala kampen för rösträtt bedömdes kunna alstra störst relativ framgång. Jag har i denna skärningspunkts strategiska kontext inkluderat industrikapitalistklassens framgångar, den konservativa högerns politiska dominans, böndernas politiska ställning och frånvaron av en revolutionär anda på grund av Sveriges homogena befolkning. Socialdemokratiska intellektuella som Branting kunde i denna miljö tidigt appellera till ett gemensamt samhällsligt intresse av stabilitet och därmed lägga grund för ett hegemoniskt block.

Här menar jag att vikten framträder av att närma sig politiska skeenden med en strategisk-relationell förståelse för statssystemet och statsmakt. Det är min uppfattning att kategorier är överskattade språkliga figurer som gör lika mycket för att förvirra som att förtydliga i samhällsanalyser. Ett enkelt exempel på detta kan identifieras i hur den parlamentariska grenen av arbetarrörelsen och sedermera även den fackliga gick från systemkritik till systembevarande. Vi ser till exempel detta när SAP nådde regeringsmakten under 1920-talet. Arbetarklassen hade då, som det hette, vunnit staten och det var dags att börja använda den. Men hur detta skulle gå till var inte klart och utan tydliga ekonomiska idéer betedde sig SAP som de konservativa vars institutionella strukturer de ärvt (Blyth 2002:102-104). Så, SAP tog med tydlig ambivalens till de typer av initiativ som kunde förväntas av en marxistisk rörelse och startade under 1920-talet en socialiseringskommision för att arbeta mot nationalisering av stora industrier. Det skulle visa sig att detta inte var en hållbar strategi i mötet med hur ekonomisk liberalism dominerade över det politiska spektrat, till följd av hur näringslivet lyckats uppehålla sina prestationer och därmed legitimitet under krigsåren. här kan börja urskiljas hur SAP och LO successivt skulle omstöpa arbetarrörelsens retorik och hela projekt. Från att handla om konflikt till samarbete och att främja kapitalismens effektiva utveckling (Sejersted 2005/2011:36-40).

SAP: s ideologiska bearbetning och nya målsättningar kom att lanseras under parollen *folkhemmet*, en bredare idé om politisk gemenskap än en sådan grundad i klasspolitik. Folkhemsretoriken tillät arbetarrörelsen att framhålla sina idéer som representativa för ett allmänt samhällsligt intresse snarare än en enskild klass. I detta ingick även betraktandet av

intresseorganisationer och civilsamhället som nödvändiga partners till politiken (Blyth 2002:112,116).

De ekonomiska och politiska idéer som skulle visa sig så viktiga för socialdemokratis dominerande ställning i Sverige från 1930-talet kom alltså delvis ur ett övertagande av vad som i grund och botten var liberala idéer. SAP saknade dock ändå en ekonomisk vision och än mer en plan som kunde bidra till att göra arbetarnas parti till ett folkets parti. Två intellektuella rörelser kan tillskrivas stor betydelse för konsolideringen av socialdemokratis väg framåt härifrån. För det första rymde rörelsen vad vi kan kalla för ideologer så som Nils Karleby och Ernst Wigforss. Ingen av dessa inflytelserika personer hyste ortodoxa marxistiska idéer utan var högst upptagna med att konstruera en slags framåtlutande socialdemokratisk praxisrationalitet. Karleby menade att socialismen och liberalismen hade en gemensam kärna och att socialdemokrati innebar en inkrementell men kumulativt radikal strategi. Vad detta innebar var för Karleby att transformeringen av maktrelationerna i samhället skulle ske genom reformer. I enlighet med detta synsätt började SAP blicka bortom nationalisering mot förutsättningar för att kontrollera de ekonomiska makroförhållandena (Blyth 2022:105; Sejersted 2005/2011:160). Här spelade den så kallade Stockholmsskolan och namn som Ernst Wigforss samt Gunnar Myrdal en betydande roll i framtagandet av den nya keynesianska ekonomiska policyn. Denna nya expansiva och kontracykliska ekonomiska policy införlivades i socialdemokratin i ett läge av ekonomisk kristid då det upplevdes att marxismen inte kunde erbjuda nya lösningar. På denna väg innebar den en ideologisk räddning som skapade utrymme för kapitalismen i socialdemokratis doktrin (Sejersted 2005/2011:167,170).

Att hålla fast vid den enkelsidiga och analytiskt grunda förståelsen av SAP som ett arbetarparti ger inte en lika kritiskt effektiv analys som att studera skeenden som del av de bredare dynamiska koncepten statsmakt samt statseffekter. Dessa koncept är nämligen dynamiska och känsliga inför sociotemporala förändringar. I klartext är vad som här berörs distinktionen mellan arbetarintressen och arbetarrörelsens intressen, eller intresse och aktör.

4.2.1 Ineffektiva kategorier

Under 1920-talet drev alltså SAP frågan om kollektivisering (Sejersted 2005/2011:73), på 1940-talet lade den socialdemokratiske finansministern Ernst Wigforss fram ett politiskt radikalt förslag fram om arvsskatt (Sejersted 2005/2011:295) och under 1970-talet uppstod

debatten om löntagarfonder på fackligt initiativ (Sejersted 2005/2011:336,362). Alla dessa förslag kan förstås som systemkritiska strategier i bemärkelsen att syftet var att driva samhället bort från kapitalism i en mer socialistisk riktning. Inget av dessa förslag skulle dock visa sig utgöra en framgångsrik strategi och dessa öden kan betraktas som statseffekter. Statseffekter innebär då händelser inom ramen för statsmaktskonceptet. När kraftbalansen mellan de samhällsliga intressena skiktades genom statssystemets strategiska selektivitet, uppstod en historiskt specifik differentierande påverkan på de olika krafternas möjligheter. Vad detta i praktiken innebar var att idéerna motarbetades, urvattades och avvecklades. Detta skedde inte endast inom den politiska oppositionen, SAP: s partiledning och Palme hade exempelvis inte en positiv inställning till löntagarfondsförslaget (Sejersted 2005/2011:372-374).

Även det aktiva motarbetandet av kommunismen och syndikalismen inom SAP och LO kan enligt mig tolkas i detta perspektiv. I samband med metallstrejken 1945 företrädde de som kallades för kommunister inom fackföreningsrörelsen en linje som visade sig vara mer förenlig med de allmänna arbetarintressena. Fackledningen var emot strejken men strejklinjen vann gehör mycket på grund av att missnöjda socialdemokrater [arbetare] anslöt sig till den. Emellertid var det bekvämt för SAP att låta den interna konflikten mot kommunisterna utspela sig inom fackförbunden (Dagens Arbete Historia 2021b).

Introduktionen av den tredje vägens politik under det tidiga 1980-talet, kan lämpligen också inom ramen för en strategisk-relationell analys förstås som ett uttryck för en skiftande kraftbalans mellan samhällsintressen. En utblick i omvärlden är bruklig vid denna formativa punkt i historien. I slutet av 1960-talet bröt Bretton-Woodssystemet samman och guldmyntfoten övergavs vilket i sin tur öppnade upp för finansdominerad kapitalackumulation samt avregleringar. Under tidigt 1970-tal inleddes dock en turbulent ekonomisk tid vilken även ledde till en kris i välfärdsfinansieringen och den korporativa samarbetsstrukturen. Under samma tid som Sverige i slutet av 1970-talet fick sina första borgerliga regeringar på över fyrtio år vann den konservative premiärministern Margaret Thatcher regeringsmakten i Storbritannien. Med Thatcher(ismen) introducerades en ny politik grundad i neoliberal ekonomisk policy och monetarism. Skattesänkningar, frihandel, nedskärningar och privatiseringar i statlig välfärd samt industri ingick i detta system vilket på andra sidan atlanten populariserades i USA efter att Ronald Reagan valts till president 1980 (Sejersted

2005/2011:350-351; Harvey 2007:1). Det var denna neoliberalism som efter det sena 1970-talet svepte över världen och Sverige genom de vågor av avreglering som frammanades av det internationella kapitalets ökade rörlighet och elasticitet. När SAP själva skulle reda ut hur den nya tiden skulle bemötas ledde det till ett anammande av den liberala konstitutionalistiska idén att sätta individens fri- och rättigheter först. Denna omvändning och praktiska överväganden om hur thatcherismens retorik kunde bemötas politiskt, ledde SAP till att inför valet 1982 presenterade vad som kallats för den tredje vägens politik (Sejersted 2005/2011:456-457; Harvey 2007:2). Den tredje vägens politik, utformad under det tidiga 1980-talet av en grupp under Ingvar Carlsson, beskrevs som en väg mellan klassisk socialdemokrati och thatcherism. Policyn gick ut på att söka en balans mellan arbete och kapital, offentligt och privat så väl som nationellt och internationellt (Sejersted 2005/2011:352,429). Vad jag vill belysa i detta sammanhang är hur den socialdemokratiska kategorin fördunklar vad som faktiskt sker och de generativa mekanismerna. Mellan 1976 och 1982 innehade borgerligheten regeringsmakten i Sverige men det var tydligt att de ärvt socialdemokratins institutioner och misslyckades med att driva ekonomisk högerpolitik utanför dess ramar (Blyth 2002:207-208). Det är lätt att tolka även detta i termer av kategorier och att de borgerliga partierna misslyckats med att avancera kapitalets intressen, vilka de nödvändigtvis företräder. Tillämpar vi dock ett relationellt perspektiv och ser det större skeendet i termer av krafter och statseffekter, framträder en annan bild som bland annat kan förklara den tredje vägens politik som en effekt av en skiftande kraftbalans där kapitalets övertag ökade.

Via upplösandet av förgivettagna kategorier kan vi förstå hur dessa skiftningar har en högst pluralistisk närvaro i statssystemet som inte begränsas av partipolitiska eller sociala gränsdragningar. Detta menar jag tillgängliggör en avsevärt mycket mer effektiv systemkritik än att myopiskt granska politiska partier som enhetliga rationella aktörer, och i förlängingen en representation av staten.

Sedan den formella rösträtten etablerades och SAP som organisation inträdde i den kapitalistiska demokratin, kan ett historiskt block sägas ha etablerats som nådde en hög organisatorisk mognad under efterkrigstiden. Det vill säga en ömsesidigt förstärkande relation mellan den ekonomiska basen, juridisk-politiska organisationer samt det moraliska och intellektuella fältet (Jessop 2016:73). Ett historiskt block speglar en framgångsrik hegemoni -

den styrande klassens sociopolitiska kapacitet att mobilisera de sociala krafternas samt institutionernas samtyckliga anpassning, till förmån för kapitalismens reproduktion. Det ligger nära till hands att till detta historiska block koppla samtliga av de för sekelskiftet historiskt specifika förhållanden som präglade Sverige. Därutöver gäller detsamma hur intressekonflikten mellan arbete och kapital här har kanaliserats i mer kollektiva former än i omvärlden (Kjellberg 2009:244). Ett faktum som i sin tur brukar kopplas till uttryck som den svenska modellen. På denna punkt vill jag anmärka att Kjellbergs omdöme visserligen är korrekt på många plan, men att det samtidigt bidrar till upprätthållandet av vad jag kallar för ineffektiva kategorier och vad Jessop (2016:102) kallar för en fetischiserad separation mellan konflikterna som berör den ekonomiska respektive politiska sfären. För det första eftersom det inte tar hänsyn till vidden av konfliktlinjer som har bäring på klasskampen, inom och utanför de institutionella arrangemangen. För det andra då det utgår från en idé om att grunden för de frågor som behandlas i den politiska respektive ekonomiska sfären skiljer sig åt. I Sverige har dock dessa uppfattningar blivit väldigt starka under inflytande av en förhärskande hegemonisk vision, operationellt formulerad genom den socialdemokratiska kategorins starka politiska ställning samt symboliska resonans.

Sammantaget avser jag med konceptet *ineffektiva kategorier* hur en kombination av Bhaskars (2008:5) epistemiska villfarelse (se bilaga 1 - Metodreflektion) och Foucaults (1977/1995:27) makt-kunskapskoncept kommer till uttryck inom ramen för politisk-retoriska strategier. Det vill säga hur vår kunskap om sociala kategorier förväxlas med reella intressen samt hur produktionen av sådan kunskap är strukturellt villkorad. Inom SRA föreslår jag att ineffektiva kategorier kan tjäna som en operationalisering av hur den kritisk-realistiska idén om den epistemiska villfarelsen kan tillämpas som ideologikritik. Med ideologikritik avses då identifikationen av hur föreställningar grundade i materiella omständigheter verkar hindrande, för människors förmåga att utöva motstånd i, eller för den delen upptäcka, maktförhållanden.

4.2.2 Kapitalismens respektive Sveriges specificitet

På denna punkt kan påminnas om Burawoys (1985:6) omdöme, att den kapitalistiska demokratins koalitionspolitik oundvikligen leder till kompromisser kring socialismens mål. Helt enkelt då det inledningsvis aldrig skulle finnas tillräckligt många proletärer för att på demokratisk väg göra socialistiska partier effektiva. Detta förhållande är dock endast

signifikant för kapitalistiska demokratier generellt och förklarar inte varför den svenska korporatismen fick just den karaktär den fick, samt vilka effekterna är av detta idag.

Som konstaterat åtnjöt de tidiga svenska industrikapitalisterna hög status och legitimitet. En relativt liten skara av dessa hade översett industrialiseringen och hade nära band med en klass av aristokrater, politiker och högt uppsatta tjänstemän. Denna klass stöttade industrikapalismens utveckling genom investeringar, infrastruktur och förmånlig ekonomisk policy. Det kan beskrivas som att Sverige hade kapitalistiska institutioner innan det hade demokratiska institutioner. Vidare fanns det inte en stark revolutionär anda i Sverige och varken "arbetararistokratin" inom LO: s toppskikt eller den stora befolkningsandelen av bönder samt jordbrukare var särskilt intresserade av kollektivisering eller socialism. Något Sejersted (2005/2011:132) beskriver som att marxismens importerade koncept kolliderade med den inhemska erfarenheten. Hur detta nästan nödvändigtvis ledde till ändringar i socialdemokratins ideologiska profil är inte svårt att tolka i termer av en historiskt specifik kraftbalans mellan samhällsintressen. Mot denna bakgrund är det heller inte svårt att förstå hur den liberalt tillväde Branting vann stort inflytande inom SAP samt varför den reformistiska linjen initialt inriktad på allmän rösträtt populariserades. Vidare kan rösträttens genomförande i hänsyn till skärningspunkten dels förstås utifrån omvärldstryck och de dominerande klassernas rädsla för den revolutionära stämning som rådde. Men även utifrån en nödvändighet i kapitalismens logik. Vid denna punkt är det brukligt att påminna om hur Jessop (2002:18; 2016:101) sammanfattar statens funktioner i förhållande till kapitalismen.

- Som en rent ekonomisk och marknadsgrundad relation är kapital inkomplett och instabilt. På grund av detta är kapitalrelationernas och marknadens fortsatta reproduktion beroende av utomekonomiska funktioner.
- Kapitalrelationernas inneboende strukturella motsättningar och strategiska dilemman gör dem beroende av extern reglering.
- Regleringen av dessa motsättningar och dilemman ger upphov till (klass)konflikter rörande inflytandet över regleringarna vilket kräver ett konfliktforum som inte hotar kapitalrelationernas reproduktion.

För den som söker fog för ovan beskrivning kan exempelvis hänvisas till hur den globala finanskrisen 2008 innebar ett monument över kapitalismens instabilitet. Den neoliberala

ideologi som ytterst förkastar staten, var då även den vars representanter uppvaktade de aktiverande politikerna samt tjänstemännen inom statssystemet för sin räddning.

Den svenska industrialiseringen kom sent och snabbt i en tid då arbetarrörelserna i andra länder redan hade etablerade band till socialismen och socialdemokratiska partier. Tidiga svenska fackföreningar stöttade SAP som i sin tur snabbt blev en framträdande aktör i fråga om att driva på för mer omfattande facklig organisering (Burawoy 1985:147). Socialdemokratiens omfattande och framgångsrika mobilisering av arbetarrörelsen runt sekelskiftet byggde på behandlingen av politisk och facklig mobilisering som ett samlat mål kring denna fråga (Blyth 2002:99-100). När Sverige industrialiserades relativt sent innebar det att produktionen hade en hög grad av automatisering och att en enorm industriarbetarklass snabbt växte fram. Detta gjorde i sin tur att LO:s industriarbetarfack växte snabbt och blev dominerande i förhållande till hantverkarfacken.

I början av 1900-talet kan sedan observeras hur ett arrangemang börjar ta form när arbetsgivarna genom SAF successivt bytte strategi i förhållande till arbetarintressena. Från att under 1800-talet ha följt en, vad vi kan kalla för auktoritär och despotisk strategi, övergick SAF till att föredra förhandlingar med LO. Arbetsgivarna som tidigare motsatt sig centrala kollektivavtal förespråkade nu centralisering som ett led i att sänka transaktionskostnader samtidigt som LO åtog sig att kontrollera arbetarna. Även om inte en varaktigt fredlig arbetsmarknad kan sägas ha uppnåtts förrän under efterkrigstiden brukar vidhållas att en samförståndsorientering grundlades i och med decemberkompromissen 1906. Denna utveckling skulle visa sig bli väldigt viktig för de svenska korporativa arrangemangen.

4.3 Korporativ fetischism

Mot bakgrund av ett antal faktorer, varav tidiga sådana redogjorts för ovan, kan utvecklingen av den svenska korporatismen förstås som en djup institutionalisering av det tidiga 1900-talets historiska block, dess statsprojekt och hegemoniska vision. Denna ordning kan sägas ha nått sin högsta organisatoriska mognad under efterkrigstiden och jag ska därmed närmre begrunda de förhållanden som låg till grund för detta. Syftet med genomgången är att visa på hur vi genom en historisk skärskådning med fokus på statssystemet kan nå en fördjupad kritisk förståelse för den så kallade svenska modellens betydelse. Vidare hur idén om samförstånd

och en diffus svensk modell, än idag har betydelse inom politiken, för klasskampen och inom ramen för det svenska statssystemet. Detta genom att innebära vad jag menar är en säregen svensk form av fetischiserad separation mellan konflikterna som berör den ekonomiska respektive politiska sfären.

Vi har sett hur SAP under 1920-talet inte nådde ytterligare framgång innan kollektiviseringsinitiativen övergavs och ett retoriskt skifte byggt på ett övertagande av den radikala borgerlighetens idéer skett. Den populära arbetarrörelsens inriktning omstöptes från att handla om konflikt och en arbetarklass på randen till det etablerade samhället, till att handla om reform inifrån och nationell sammanhållning. I denna tid av enorm utveckling vad gällde produktionsmetoder skiftade SAP: s fokus tämligen snabbt från redistribution till produktion och industriell effektivitet. Även den centrala framtoningen inom LO skiftade till att understryka samarbete och kompromiss till förmån för effektiv produktionsutveckling. Detta kan betraktas som en fortlöpande utveckling utifrån politisk rationalitet i socialdemokratiens anpassnings- och ackommoderingsmönster gentemot kapitalet. Även det senare av Sejersted (2005/2011:209) beskrivna retoriska skiftet, till att tala om löntagare istället för arbetare i samband med medelklassens och tjänstemannafackens framväxt, kan betraktas i detta ljus.

När 1930-talets ekonomiska kris slog till var SAP: s svar baserat på just övertagandet av liberala ekonomiska idéer. Den keynesianska ekonomiska policyn innebar en politisk överlevnadsstrategi som skapade utrymme för kapitalismen i socialdemokratiens doktrin. Detta utrymme skall vi inte låta gå obemärkt förbi med hänsyn till den tanke om ineffektiva kategorier som tidigare belysts. I utvecklingen av 1930-talets ekonomiska policy och folkhemsidén spelade personer som Nils Karleby, Ernst Wigforss och Gunnar Myrdal en central roll. Som tidigare noterat hyste ingen av dessa inflytelserika socialdemokrater ortodoxa eller revolutionära marxistiska idéer. De utgör goda exempel på medlemmar av den grupp Jessop benämner som intellektuella, vilka har stor betydelse för utövandet av hegemoni och konstruktionen av historiska block.

I den process som ovan beskrivs, kan hur det politiska läget möjliggjorde införandet av kollektivavtalslagen 1928 förstås som en del i en pågående passiv revolution. Så även hur SAP under 1930-talet antog en ackommoderande framtoning gentemot näringslivet och propagerade för behovet av reform, i ljuset av arbetsmarknadskonflikternas *ekonomiska*

effekter. Trots att LO initialt uttryckte missnöje med utvecklingen var de som Karlson och Lindeberg (2013:29) uttrycker ”på väg att acceptera” den. Saltsjöbadsavtalets undertecknande 1938 och LO:s ratificering av detsamma 1941 tog Sveriges samhälle och arbetsmarknad än närmre den svenska modellen. Under denna tid genomfördes bland annat en för företagen mycket förmånlig skattereform och centraliseringen av konfliktbeslut inom LO innebar en viktig stabilitetsfrämjande del i SAP:s nya ekonomiska ideologi, orienterad mot industriell rationalisering och full sysselsättning. I detta korporativa system där arbetare, kapital och stat betraktades som gemensamt ansvariga för den ekonomiska effektiviteten och det nationella välståndet åtog sig staten, i form av det regerande SAP, att via policy verka för full sysselsättning, ekonomisk tillväxt och att garantera partsautonomi i löneförhandlingarna (Blyth 2002:115-116; Karlson & Lindberg 2013:31).

Till de för 1930-talets skärningspunkt relevanta skeendena bör även den så kallade kohandeln 1933 inräknas. En uppgörelse mellan bondeförbundet och SAP i vilken bönderna beviljades statligt stöd och SAP vann stöd för sin aktiva arbetsmarknadspolitik (Sejersted 2005/2011:6,84). I och med uppgörelsen gick SAP och bondeförbundet definitivt över från att utgöra intressepartier till populära partier. Därmed förändrades det historiska blockets struktur på ett antal viktiga sätt. Dels knöts intresseorganisationerna närmre statssystemet och inom ramen för den korporatism som började växa fram sågs samarbetet mellan politiken, arbetsgivarna och löntagarna som ett självändamål jämte uppnåendet av ekonomisk effektivitet (Sejersted 2005/2011:87).

I detta avseende är det lämpligt att komma ihåg att utvecklingen mot idén om politik som kompromiss och staten som facilitator hade sitt konkreta ursprung i förändringar som skett både inom socialdemokratin och borgerligheten. Det är då lockande att studera utvecklingen som en serie rationella val utförda av politiska aktörer. En sådan upptagenhet vid kapitalismens kategorier och ändamålsförklaringar anser jag dock misslyckas med att generera värdefulla kritiska insikter. Exempelvis bäddar det för möten med intellektuella återvändsgränder likt frågan om hur mer socialdemokrati kan leda till mer kapitalism. Desto mer upplysande menar jag det vara att förstå utvecklingen i termer av en skiftande balans mellan samhällskrafter, och statsmakt som en produkt av hur balansen skiftas genom statssystemets strukturellt inskrivna selektivitet. Inom SRA består struktur i särskiljande begränsningar och möjligheter som varierar beroende på aktören. Jag skulle dock i enlighet

med det tidigare presenterade resonemanget om ineffektiva kategorier vilja tillägga att variationen i första hand beror på de *intressen* aktörer avancerar. Detta menar jag innebär en mer pedagogisk förklaring som operationaliserar hur kapitalismen opererar genom demokratin.

Inom ramen för skärningspunkten kan vi förstå SAP: s gradvisa skifte mot inkorporerandet av liberala idéer och tillväxtorienterad korporatism som strategibyten. Dessa strategibyten framkallades som statseffekter genom mötet med statssystemets strategiska selektivitet. Statssystemets innehåll och struktur är som bekant präglade av resultat av tidigare och pågående intressekonflikters resultat. Utifrån detta kan vi förstå hur de tidigare historiska specificiteter som redogjorts för, till exempel de kapitalistiska institutionernas tidiga styrka, hade inflytande över den strategiska kontexten för det socialdemokratiska projektets utveckling.

Vidare utgjorde 1940-talets planhushållningsdebatt ett strategiskt försök att avancera arbetarintressen vilket hindrades av den strategiska terrängen. När SAP i sitt efterkrigsprogram presenterade en nydaning av ekonomin och strukturen för beslut kopplade till den möttes detta av hårt motstånd från SAF, liberalerna och den politiska högern. Vad som föreslogs var en hierarkisk korporativ struktur med ett centralt nationellt produktionsråd och planhushållningskommittéer (Sejersted 2005/2011:304-305). SAP backade från förslagen mot slutet av 1940-talet och valde istället ett närmande av näringslivet för samarbete. Istället fick korporatismen en annan ändock robust struktur vilken Sejersted (2005/2011:305-306) kallar för en korporativ pluralism innebärande att representation för särskilda intressen inkorporerades på diverse platser i den politiska och ekonomiska administrationen utan tydlig struktur. Den administrativa korporatismen byggdes upp efter 1940-talet och de informella kontakterna mellan socialdemokratin, näringslivet och industrin var även starka inom ramen för vad den liberale partiledaren Bertil Ohlin pejorativt benämnde Harpsundsdemokratin. Begreppet syftade på hur SAP höll möten direkt med näringslivet vid statsministerns sommarresidens Harpsund, från vilka övriga politiska partier i princip var uteslutna (Sejersted 2005/2011:309).

Etableringen av korporatismen, dess målsättningar och ansvarsfördelning under efterkrigstiden innebar ett tydligt exempel på ett stabilt statsprojekt, eller en styrningsrationalitet. Idén om koncensuslösningar och folkhemsideologin utgjorde centrala

delar i den förhärskande hegemoniska visionen, vilken påförde politiken ekonomiska imperativ utifrån relationen mellan industriell effektivitet, tillväxt, resursfördelning och välfärd. Som jag visat bidrar statsprojekt och hegemoniska visioner till rationaliseringen av hur klass är frånvarande som explicit organiserande princip för stater i kapitalistiska samhällen. Därigenom uppmuntras nedtonandet av antagonistiska klassintressen inom politiken till förmån för koncensusperspektiv och kompromiss kring ekonomisk-korporativa icke klassbundna intressen. I och med detta uppstår en separation som innebär att ekonomiska strider rörande exempelvis löner och arbetstider utkämpas inom marknadens logik, medan politiska strider normalt utkämpas enligt formella principer inom den representativa demokratin.

Vad ovan visar på är, återigen, dels hur den fetischistiska separationen mellan antaget ekonomiska och politiska frågor innebär en karaktäristisk komponent i kapitalistiska samhällen. Utöver detta vidhåller jag att den form av korporatism och institutionaliserat samarbete mellan aktörer som vuxit fram i Sverige, till följd av de specifika historiska och materiella förutsättningarna, innebär ett särskilt uttryck för denna separation. Jag använder konceptet *korporativ fetischism* för att beskriva detta, eftersom det innebär en institutionaliserad behandling av koncensus mellan intressen som ett självändamål. I detta särpräglade uttryck ingår dels nedtonandet av antagonistiska klassintressen, men även ett utnyttjande av vad som tidigare beskrivits som ineffektiva kategorier. Det vill säga seglivade ideologiska föreställningar om språkliga kategoriernas substans, som exempelvis leder till det misstagna likställandet mellan intressen (arbetarintressen) och aktörer (arbetarrörelsens intressen).

4.3.1 Att knyta dåtid till nutid

För att förstå hur de beskrivningar, analyser och koncept som hittills introducerats har betydelse för förståelsen av processers nutida karaktär saknas i detta läge något. Detta något är en beskrivning av hur dessa processer mellan efterkrigstiden och idag har formats av relevanta striders resultat. Alltså den metodologiska kärnan i SRA och skärningspunktsanalys. När vi sedan frågar oss hur vi kan tolka och förstå relevanta strider och dess resultat utgör en strategisk-relationell förståelse av staten samt statsmakten en bra grund för detta.

4.3.1.1 Konfrontationsregim eller kapitalismens förändrade karaktär?

Elvander (2002:191) beskriver i en jämförelse av Saltsjöbadsavtalet (1938) och Industriavtalet (1997) perioden mellan 1970-talet och 1990-talets början som en konfrontationsregim. I kontrast mot detta menar Elvander att de jämförda avtalen gett upphov till samverkansregimer. Beskrivningen speglar väl ett populärt narrativ (Elvander 2002; Sejersted 2005/2011; Kjellberg 2021; Nordström 2021; Heimbrand 2021) om en historia av skiftande nivåer av statsinblandning i mer eller mindre autonoma arbetsmarknadsrelationer, som dock saknar en djupare problematisering av statskonceptet.

Det är korrekt att regeringar från 1970-talet operativt inkräktade på vad som tidigare varit arbetsmarknadsparternas beslutsområde. Mot bakgrund av bland annat den vilda gruvstrejken på LKAB i Kiruna 1969-1970 formulerades av SAP en linje om att lagstiftning var nödvändig för att värna löntagares intressen. Samtidigt fanns en växande klyfta mellan LO och SAP vars ledning i hänsyn till gruvstrejken var rädda att arbetarrörelsen höll på att radikaliseras. Under mitten av 1970-talet infördes LAS, Medbestämmandelagen och Arbetsmiljölagen. Utvecklingen ledde till försvagade incitament för samverkan såväl som tydliga konfliktlinjer mellan alla respektive parter (LO, SAF, SAP) (Sejersted 2005/2011:336,365; Dagens Arbeta Historia 2021c). Det är dock inte särskilt intellektuellt upplysande att förstå utvecklingen i termer av ändamålsförklaringar och förändrade relationer. Snarare bör vi förstå skeendets samtliga kritiska punkter som statseffekter på ett sätt som upplöser (ineffektiva) kategoriers relevans. Med andra ord skulle detta kunna uttryckas som vikten av att granska hur förenliga utövade statsmakter är med specifika intressen i en specifik tid.

Inledningsvis kan korporatismens och socialdemokratins politiska dominans under efterkrigstiden beskrivas på följande sätt. Statssystemets strategiska selektivitet öppnade upp för en större vidd av åtgärder och policy som kunde främja arbetarintressen. Genom korporatismen knöts dock tillväxtmål och vikten av industriella rationaliseringar till välfärdens möjligheter och finansiering. Med en stor arbetarklass som hade kapacitet att forma politiska koalitioner var det nödvändigt för kapitalet att utöka sina eftergifter till underordnade grupper. Nyckeln till att förstå kraftbalansen består dock i hur dessa materiella eftergifters omfattning inte kan överstiga en sådan nivå, att ekonomins tillväxt och välmående hotas. Då hotas nämligen också välfärden och på detta vis knyter hegemoniska visioner

politiken till ekonomiska imperativ. Här menar jag att det starka korporativa arrangemanget var grundläggande för den sociala stabiliteten under perioden. I detta sammanhang är det intressant att se hur näringslivet, som formellt sett ansvarade för sin del i det korporativa arrangemanget, utvecklade en ny strategi. Denna strategi handlade om att föra en långsiktig, lågintensiv och informationsbaserad kampanj för att avancera kapitalets intressen. Genom informella nätverk och etableringen av medieinstitut som DN och SNS, skulle strategin i synnerhet från 1970-talet visa sig vara framgångsrik (Sejersted 2005/2011:310-311,328). Framgång föder dock inte sig själv utan den strategiska terrängen behövde skifta på ett antal ytterligare sätt för att hjälpa utvecklingen på vägen.

Bland de viktiga sätt som den strategiska terrängen skiftade på ingår medelklassens framväxt och organisering, Bretton-Woodssystemets sammanbrott och övergivandet av guldmyntfoten så väl som monetarismens samt neoliberalismens popularisering. Det är alltså nödvändigt att väga in den globala skärningspunkten i detta skede. Förutsättningarna för kapitalackumulation förändrades och i anpassningen till detta räckte inte typiska keynesianska idéer till. Åtgärderna inom ramen för de etablerade korporativa arrangemangen visade sig otillräckliga och en ny ekonomisk modell eftersöktes. I 1970-talets lågkonjunktur uppstod genom löntagarfondsfrågan en skiljelinje mellan LO som företrädde en mer radikalt arbetarfrämjande strategi och SAP som menade sig behöva vidta ekonomis(tis)kt ansvar. Under inflytandet av förändringarna i den strategiska terrängen kan vi förstå urvattnandet av löntagarfondsfrågan och introduktionen av den tredje vägens politik som utövande av statsmakt. Förändringarna i SAP: s politik och retoriska framtoning under 1970-talet och det tidiga 1980-talet kan läsas som ett exempel på kapitalistisk hegemoni. Närmre bestämt hur framgångsrik sådan får sociala krafter och institutioner att *anpassa sig* till förmån för kapitalismens reproduktion i en given tid.

Vad som ofta beskrivs som en lagstiftningsoffensiv eller rentav en krigsförklaring (Blyth 2002:204) från arbetarrörelsens sida under 1970-talet, kan enligt mig i strategisk-relationella termer förstås som en statseffekt, producerad huvudsakligen av den konflikt mellan arbetarintressen och arbetarrörelsens intressen, som synliggjordes genom gruvstrejken 1969. En bättre beskrivning än att LO höll på att radikaliseras är i min mening att arbetarintressen hade kommit att framstå som för radikala i relation till de politisk-rationella anpassningar SAP behövde göra för att leva upp till kapitalackumulationens förändrade krav. Klasskamp

utspelar sig med andra ord på en vidd av platser i statssystemet, så väl inom som utanför den så kallade arbetarrörelsen. Detta anser jag tydligt belyser hur krafter (samt intressen) utgör lämpligare analytiska subjekt än aktörer.

Trots att Saltsjöbadsavtalet dödförklarades i samband med införandet av LAS, MBL och förtroendemannalagen under 1970-talet, kan påpekas att lagstiftningen bidrog till den korporativa fetischismens nuvarande fortlevnad. Detta genom att utöka fackliga representanters resurser och göra facken till bärare av löntagares rättigheter i fråga om exempelvis anställningsskydd (Karlson & Lindberg 2013:35). Vad vi sedan ser under det sena 1970-talet och 1980-talet är hur neoliberalismens framgång tilltar och gör den individualistiska kapitalismen till en förhärskande ideologi. SAF blev under 1970-talet till en aktiv och välbemedlad kapitalistisk lobbyorganisation, därpå följde thatcherismen och den tredje vägens politik så väl som den fortgående avregleringen av finans- och kreditmarknader. Den liberala konstitutionalistiska idén att sätta individens fri- och rättigheter först bidrog även till det historiska blockets anpassning och förändrade struktur (Harvey 2007:1-2; Blyth 2002:209).

Att kraftbalansen mellan samhällsintressen skiftade råder det inget tvivel om. De statseffekter som kan kopplas till det globala kapitalets offensiv under denna period inkluderar bland annat arbetsgivarnas nollbud i avtalsrörelsen 1980, övergivandet av de centrala förhandlingarna och ifrågasättandet av näringslivets roll inom det förvaltningskorporativa systemet (Kjellberg 2011:39; Dagens Arbete Historia 2021c; Blyth 2002:227).

De krav kapitalackumuleringen ställde under perioden innebar i fråga om statlig inblandning att SAP-regeringar genomförde en rad lönepolitiska ingrepp i samband med 1980-talets lönerörelser. Vad det handlade om var att hålla nere reallöneutveckling och inflation. I enlighet med den kapitalistiska demokratins logik var målsättningen att höja näringslivets marginaler för att attrahera investeringar. Att facken gick med på detta kan dels sägas tyda på strukturella begränsningar och även att de såg hög organisationsgrad (mindre arbetslöshet) som viktigt. Det senare kan i sin tur menas innebära ett uttryck för hur LO värdesatte den centrala förhandlingsordningen. SAF:s inställning var dock den motsatta sedan det globala finanskapitalets övertag blivit kännbart (Dagens Arbete Historia 2021c; Dagens Arbete Historia 2021d; Karlson & Lindberg 2013:36).

1990-talet kan förstås som en fortsatt intensifierad neoliberal offensiv. SAF och Carl Bildts borgerliga regering avvecklade under tidigt 1990-tal näringslivets närvaro inom det förvaltningskorporativa systemet (Sejersted 2005/2011:378-379). Genom att reformera institutioner, upphäva statliga monopol, inleda en privatiseringsvåg och framförallt bejaka den europeiska integrationen samt EU-frågan lyckades borgerligheten mer eller mindre permanent påverka den politiska riktningen framåt. I detta sammanhang flyttade arbetsgivarna även fram sina positioner gällande lokal disposivitet i lönefrågor (Dagens Arbete Historia 2021d; Blyth 2002:228,231). Situationen frambringade emellertid en intressant obalans i de svenska arbetsmarknadsrelationerna med grund i den korporativa fetischismen.

SAF:s styrelse fattade i början av 1990-talet ett principbeslut om att inte längre medverka i centrala löneförhandlingar och i september 1992 publicerade arbetsgivarna i Verkstadsföreningen en debattartikel i Dagens Nyheter. Budskapet var att det endast fanns intresse för att förhandla om allmänna villkor centralt medan löner bör förhandlas på företagsnivå. Till följd av detta kom i synnerhet avtalsrörelsen 1995 att till stor del kringa kollektivavtalens kärna och fackförbundens kartellfunktion. På grund av bristen på samordning var avtalsrörelsen stökig och ledde till dyra lönekostnadsökningar. Den socialdemokratiska regeringen reagerade starkt på utvecklingen och uppmanade våren 1996 parterna att senast i mars 1997 komma med besked om ”förutsättningarna att gemensamt hitta former för förhandlingar och modeller för lönebildningen som tillgodoser kraven på en löneutveckling på god europeisk nivå”. Industrisektorns fackförbund bjöd då in SAF att inleda överläggningar vilket accepterades. Något som underlättade processen var att ett förhandlingssamarbete redan 1992 etablerats mellan arbetar- och tjänstemannafacken inom industrisektorn som svar på Verkstadsföreningens strävan att decentralisera lönebildningen. Resultatet blev det 1997 undertecknade Industriavtalet vilket innebar en ny förhandlingsordning och lönesättningsmodell på den svenska arbetsmarknaden (Elvander 2002:195-197; Dagens Arbete Historia 2021d).

För SAP innebar utvecklingen en lättnad. Efter att den borgerliga regeringen i början av 1990-talet infört ändringar i LAS och MBL som bland annat innebar möjligheter för arbetsgivare att göra undantag från turordningsregler, åtog sig SAP att återställa dessa ändringar efter regeringsskiftet 1994. I proposition 1994/95:76 (16) angav regeringen som skäl att ”Den svenska arbetsrättsliga modellen bygger på rikstäckande kollektivavtal och välorganiserade

fackliga parter, som i förhandlingar löser de flesta tvister. [...]. I tider med hög arbetslöshet och bristande framtidstro är det viktigt att ta tillvara den samförståndsanda som ligger i den svenska modellen. [...]. Det är därför regeringens strävan att bygga vidare på den svenska modellen.”. Idén om en kollektiv förhandlingsmodell grundad i samförstånd var och tycks fortfarande vara en viktig institutionell förhållningspunkt i socialdemokratisk ideologi

När LO under 1990-talet slog vakt om kollektivavtalets funktion och den centrala förhandlingsordningen, slogs även indirekt vakt om hög organisationsgrad, partsreglering och i förlängningen samförståndsidén. SAP förde även denna retorik, varför industriavtalet 1997 kom som en lättnad. Förhandlingarna på förbunds nivå under 1990-talet hade en lönekostnads- och inflationsdrivande verkan och erfarenheten från dessa avtalsrörelser frammanade, med vissa påtryckningar från politiken, ökad samordning hos arbetsmarknadsparterna.

Vad ovan redogörelse är avsedd att belysa är hur spår av institutionella arrangemang, resultat av tidigare och pågående strider, samt därmed en hegemonisk fixidé om en samförståndsanda, fortsatte forma utvecklingens karaktär i en tid då det ofta menas att samförståndsandans var död.

Avslutningsvis en kommentar om ovan rubrik. Det ter sig helt enkelt så att beroende på vad vi väljer att betona kan varierande förståelser av ett förlopp framträda. Ett betonande av konfrontativa aspekter i studiet av 1980- och 90-talets svenska politik och arbetsmarknad menar jag begränsar djupet i den kritiska förståelse som kan nås. Studerar vi istället perioden och skeendena som en pågående historisk process i ett strategisk-relationellt perspektiv känsligt för dynamiken mellan kontinuiteter samt diskontinuiteter nås ett större djup. Ett sådant som tillåter kartläggning av interaktionen mellan det svenska statssystemet och kapitalismens förändrade karaktär i förhållande till den globala skärningspunkten.

4.3.1.2 Nutiden som uttryck för en kraftbalans

Ett flertal intressanta strategibyten och förändringar har skett under 2000-talet. Näringslivets långsiktiga strategi, som påverkat den hegemoniska visionen under flera decennier och även präglat SAP: s förhållningssätt till den tilltagande samhälleliga heterogeneringen, är fortsatt framgångsrik.

Genom Industriavtalet blev exportindustrin löneledande vilket ledde till en fredligare arbetsmarknad än under 1980- och 90-talet. Utvecklingen mot en fredligare arbetsmarknad

kan dock också förstås mot bakgrund av hur LO försvagats och företag idag ingår i globala ägarstrukturer samt produktionskedjor. I denna miljö har SN exempelvis övergått från att värna om rätten till sympatiåtgärder till att vilja förbjuda sådana. Enkelt uttryckt därför att sympatiåtgärder idag i många fall innebär en större resurs för fackförbunden än arbetsgivarna, vilka begränsas av den globala konsumtionens samt finanskapitalets förväntningar (Karlson & Lindberg 2013:44-45). I denna tid av neoliberalt agendasättande formuleras ofta ekonomiska imperativ inom politiken i termer av internationell globalisering och konkurrens. Det är dessa företeelser som idag främst används för att disciplinera sociala rörelser med en önskan om att utmana den neoliberal ordningen. Ett enkelt uttryck för detta består i hur lönsamma företag är önskvärda företag, samtidigt behöver beskattningen av vinster vara tillräckligt förmånligt utformad. Företag kan nämligen välja att lämna Sverige om inte klimatet är tillräckligt gynnsamt, heter det. Som Harvey (2007:70) påpekar, är denna typ av politisk propaganda ett viktigt verktyg när inte erfarenheter själva räcker till för att frammana anpassning. När inte heller propagandan är effektiv kan endast det eviga kapitalistiska tillväxtprojektets fortlevnad säkras genom auktoritära åtgärder. I samtiden behöver vi inte blicka längre bort än till Frankrike och den under våren 2023 pågående konflikten om höjd pensionsålder, för att se exempel på detta. I Frankrike utspelar sig intressekonflikten mellan arbete och kapital som Kjellberg (2021:7-8) noterar dock i större utsträckning mellan befolkning och stat. Detta till följd av att arbetsvillkor bestäms i lagstiftning och att organisationsgraden är låg, vilket ofta leder till stora demonstrationer för att påverka politiken. Skillnaden mot historien av fred via korporativa arrangemang i Sverige menar jag ytterligare styrker idén om korporativ fetischism.

Efter 1990-talet kan det svenska statsprojektets karaktär sägas ha skiftat. Mellan efterkrigstiden och det tidiga 1990-talet hade statsprojektet en stark bas i de korporativa arrangemangen och den svenska förvaltningsmodellen. Kring dessa företeelser rådde en relativ politisk koncensus vilken betingades av hur den samhällsliga kraftbalansen hade mer arbetarvänliga yttringar. Det tidigare statsprojektets kris inleddes redan under 1970-talets välfärdskris men under de påföljande tjugo åren intensifierades denna i takt med att den strategiska terrängen skiftade med neoliberalismens offensiv. Detta ledde till att praktikerna, projekten och de politiska föreställningarna som definierar samt reglerar gränsdragningen mellan stat och övrigt samhälle ändrades i grunden. Vad detta syftar på är en omfattande avreglering och privatisering - marknadens och finanskapitalets överordning har cementerats i

statssystemet genom offentlig konkurrensutsättning samt framhållandet av så kallade marknadsmässiga villkor som förnuftiga. Detta knyter i sig an till neoliberala strategiska element av den förhärskande diskursen som betonar individuellt ansvar, valfrihet och tillväxt. Beträffande arbetsmarknaden kan den borgerliga alliansens arbetslinje vilken drevs inför riksdagsvalet 2006 (Kjellberg 2021:12) förstås som en del i denna offensiv.

Trots att den globala finanskrisen som inleddes 2008 och den efterföljande Eurokrisen i Europa för ett kort tag exponerade den globala finanskapitalismens instabilitet, lyckades neoliberalismens frihetsbejakande framtoning bevaras. Detta sker dock inte utan motstånd, som vi sett finns i ett relationellt perspektiv alltid någon form av motstånd närvarande i en kraftbalans. När statsfinansiella institut skred till kapitalismens räddning och de socioekonomiska klyftorna sedan fördjupades tycktes intresset återigen växa för att söka alternativa ekonomisk-politiska modeller. Hur som helst begränsar kapitalistisk ideologi, som vi sett, de uppfattade möjlighetshorisonterna och socialdemokratin har med Allern och Bales (2017:3) ord ”antingen förlorat sin radikala framtoning eller sin ursprungliga mening”. Neoliberalismens hegemoni har lett till anpassning och därmed ett misslyckande bland vänsterorienterade (och övriga) politiska rörelser att kritiskt utmana rådande förhållanden.

I den moderna finanskapitalismens strukturer syns en rad intressanta motsägelser som bidrar till att forma den nuvarande skärningspunktens statliga strategiska selektivitet. Dels är statliga institutioner som Sejersted (2005/2011:499) påpekar idag stora kapitalägare genom direkt ägande såväl som exempelvis allmänna pensionsfonder. Inom ramen för välfärdsstaten syns tecken på ett dilemma rörande hur växande behov av välfärdstjänster skall tillgodoses i förhållande till krympande skattebaser, nedskärningar, konkurrensutsättning av offentliga tjänster och målstyrningens effektiviseringsiver. Löneutvecklingen i offentlig sektor har nu sedan länge halkat efter vilket bland annat lett till fackligt bejakande av konkurrens mellan offentliga och privata aktörer (Karlson & Lindberg 2013:84). Det finansiella kapitalets strukturer är alltså sammanvävda med statsinstitutionernas eftersom det ingår i de samtida förutsättningarna för ekonomisk tillväxt och välstånd. Jag menar att detta är ett exempel på de skiftningar som uppstått i gränsdragningarna mellan stat och övrigt samhälle - statsprojektet.

Karaktäristiskt för den neoliberal borgerliga dominansen är enligt Bob Jessop statens tillbakadragande i samhället. Tidigare rörde detta sig om nedskärningspolicy men detta menar Jessop har övergått i en nedskärningspolitik (*austerity polity*). Det vill säga hur hela det

politiska landskapets orientering idag är inriktat på att upprätthålla en omstrukturerande kraft som verkar till finanskapitalets fördel (Flohr & Harrison 2016:312-313).

Frågan kan då ställas om vi ser spår av detta i de svenska arbetsmarknadsrelationerna under 2000-talet, framförallt i relation till syftet med denna genomgång. Det vill säga att redogöra för nuet som en pågående historisk process i ett relationellt perspektiv. Under 1990-talet kunde konstateras att de korporativa arrangemangens samförståndsarv hade bäring på de producerade statseffekterna när Industriavtalet slöts. Under den globala finanskrisen ser vi återigen exempel på hur den korporativa fetischismen i Sverige utgör en effektiv hegemonisk mekanism. När idén om samförstånd upphöjs till ett självändamål inom ramen för kapitalistisk ideologi, leder det inte till systemkritik utan en rationalisering av att fackförbund utövar sitt inflytande i tillväxtens tjänst. Både Vaxholmskonflikten och det krisavtal IF-Metall slöt 2009 för att värna kollektivavtalets ställning (Dagens Arbete Historia 2021e), vittnar bortom kartellfunktionsdimensionen om ett värnande om de på svensk arbetsmarknad institutionaliserade kollektiva strukturerna. Genom Industriavtalet fanns dessutom en etablerad samverkansorganisation, som stod för en samsyn i analysen av krisen och de behov den gav upphov till. Vad som möjliggör detta ser jag som ekonomism sprungen ur den korporativa fetischismen.

På finanskrisen följde den europeiska skuldskrisen med sina egna specificiteter. De finansiella och ekonomiska osäkerheterna under 2010-talet innebar på många sätt ett bakslag för neoliberalismen men det tycks idag inte ha uppgått till mer än ett smärre hinder på vägen. Den neoliberal politiska nedskärningsdiskursen kan snarast menas ha förstärkts när krisens differentierade effekter blev synliga. I kölvattnet försvagades den internationella solidariteten vilket bidrog till framväxten av de nationalistiska och auktoritära politiska rörelser vi sett i bland annat Ungern, Italien och Sverige (Flohr & Harrison 2016:311-312; Ash 2012).

Som Harvey (2007:69) anmärker utgör det en inneboende motsägelse i neoliberalismen att medan individer visserligen ska ha valfrihet, så ska de inte välja att bygga starka kollektiva institutioner. Radikala sociala rörelser ska definitivt inte samröra med politiska partier och än mindre starta sådana för att på parlamentarisk väg praktisera systemkritik. Dessa auktoritära och fascistiska tendenser har i kombination med försvagandet av den internationella solidariteten i de ekonomiska krisernas kölvatten, gett upphov till strukturella förändringar i det historiska blocket under de senaste åren. Vi ser därmed hur auktoritära och nationalistiska

politiska rörelser vuxit och skapat ett nationellt maktblock, vilket skapat en ohelig symbios till finanskapitalets fördel.

Tre sociala faktorer menar jag även är signifikanta för de politiska vänsterorienterade rörelsernas misslyckande att i denna tid avancera idéer som radikalt utmanar den neoliberal ordningen. Dessa är (1) löntagarkollektivets heterogenisering och tjänstemannafackens växande betydelse i förhållande till LO, (2) den psykologiska tendensen att prioritera kortsiktig belöning över långsiktiga mål och därmed (3) vad den dåvarande socialdemokratiske statsministern Tage Erlander på 1960-talet (refererad i Sejersted 2005/2011:491) kallade för de stigande förväntningarnas missnöje. Vad jag med det sistnämnda syftar på är hur många löntagare idag, till följd av 1900-talets förbättrade levnadsstandard, står inför en klyfta som liknar den bönderna upplevde under det tidiga 1900-talet. Det vill säga svårigheten att identifiera sig med de marxistiska kategorierna, vilket indirekt leder till ett politiskt landskap präglad av oförutsägbara subjektiva sympatier samt allianser.

Eftersom den kapitalistiska demokratins subjekt är medborgare (individer) och inte klasser eller kollektiv, kan i synnerhet medelklassens subjektiva sympatier förstås som ett uttryck för konceptet ineffektiva kategorier. Detta genom att betona olämpligheten i att likställa en minskad skara människor som identifierar sig som arbetarklass, eller för den delen har traditionella arbetaryrken, med att klasskonflikten överkommit inom ramen för kapitalismen. Jag vidhåller att medelklassens förekomst och karaktär kan sägas ge många ledtrådar vad gäller det som inom Frankfurtskolan ansågs behöva komplettera den ortodoxa marxismen. Nämligen en bättre förståelse av hur människor kan förledas rörande sin situation och sina intressen (Packer 2010:285).

Ett för denna studie kritiskt exempel på hur människor kan förledas rörande sin situation och sina intressen anser jag finns i den separation som innebär att ekonomiska strider rörande exempelvis löner och arbetstider utkämpas inom marknadens logik. Detta medan politiska strider normalt utkämpas enligt formella principer inom den representativa demokratin. Denna fetischistiska separation som leder till nedtonandet av hur klassmotsättningar är relevanta inom båda sfärerna, har i Sverige kanaliserats i en historiskt och materiellt specifik form jag kallar för korporativ fetischism. Denna utgör en särskilt robust form av separation, som i praktiska termer kan förstås som bestående i hur alla uttryck samt strategier som rör

arbetsmarknaden förhåller sig till en hegemonisk idé om samförstånd. De ekonomiska striderna blir härigenom fullständigt dominerande vilket kan sägas skymma de större systemorienterade frågorna. Det är i ljuset av detta vi bör förstå den utveckling mot nya huvudavtal som under de senaste femton åren pågått på svensk arbetsmarknad.

För att ytterligare förtydliga vad effekten av detta blir och möjligen bidra med ett slutgiltigt klargörande kring termen fetischism, menar jag att strider om löner, anställningsvillkor och kompetensutveckling med mera, inom ramen för den korporativa fetischismen, framhålls som betydelsefulla för avancemanget av ekonomiskt underordnade klassers intressen. Dock behandlar dessa frågor endast företeelser som av nödvändighet följer på kapitalismens logik direkt eller indirekt. Utan en arbetsmarknad eller ett anställningsförhållande är exempelvis inte frågor om anställningsskydd vidkommande. Snarare än att ha kritisk potential innebär dessa frågor enligt mig mer eller mindre uttryck för en chimär – den minsta ondskans radikalism.

2007 inleddes förhandlingar om ett nytt huvudavtal mellan LO, PTK och SN vilka strandade och övergavs av SN 2009 med motiveringen att facken inte ville göra tillräckliga eftergifter gällande turordnings- samt konfliktreglerna. Några år senare, mellan 2012 och 2013, förhandlade PTK och SN enskilt om omställning och uppsägningsregler. Även denna gång så väl som när ett nytt försök gjordes 2015 lyckades parterna inte nå en överenskommelse. En väsentlig skillnad mellan 2015 och 2020, var dock att det 2015 inte förhandlades under politiskt tryck. En betydande anledning till frånvaron av ett sådant var att Moderaterna innan 2017 inte var benägna att göra ändringar i anställningsskyddet. 2018 inleddes nya förhandlingar mellan SN och LO för vilka förutsättningarna ändrades i och med riksdagsvalet 2018, januariavtalet och PTK:s inträde i förhandlingarna (Kjellberg 2021:15-23).

Förhandlingarna om nya huvudavtal mellan 2007 och 2021 bör snarare än att förstås som en kohandel eller förhandling mellan enhetliga och jämlika parter läsas i processuella och relationella termer inom ramen för SRA. Jag menar att detta kan leda till ett antal för sammanhanget relevanta insikter. För det första kan vi utifrån den tidigare anmärkningen om den minsta ondskans radikalism ställa frågan om det som häri vidhålls är att arbetsmarknadsregleringen är futil. Så är emellertid inte fallet, utan vad jag vill belysa är den stora betydelsen av vad vi väljer att lägga vikt vid i en analys. Vid en tillämpning av SRA förefaller det lämpligt att förstå utvecklingen i termer av hur en skiftande kraftbalans skiktas

genom statssystemets strategiska selektivitet och leder till utövandet av statsmakt. Detta ger även en förståelse av staten som befriar oss från att ständigt försöka definiera den som en aktör. Staten är alltså inte ett subjekt med möjlighet att utöva makt och maktens ursprung finns heller inte inom staten. De enskilda politiker och tjänstemän som är inblandade i utövandet av statsmakt aktiverar endast denna och agerar alltid i relation till balansen mellan krafter inom och utanför statssystemet. Det möjligen, i en svensk kontext, kontroversiella konstaterandet jag vill erbjuda utifrån föregående resonemang, lyder att det inte spelar någon roll vad staten har för uppfattad ”roll på arbetsmarknaden” vid en viss tidpunkt. Möjligen är det relevant att tala i sådana termer avseende en specifik taktik i en specifik skärningspunkt. Men eftersom det bör leda till ett intresse för hur det påverkar vilka strategier som tillämpas av andra krafter, kommer vi tillbaka till fördelen med ett i grunden relationellt samt processuellt perspektiv. Vad gäller vägen mot nya huvudavtal under 2000-talet och i synnerhet skeendena efter riksdagsvalet 2018 då januariavtalet slöts, är bilden som i ett sådant perspektiv framträder egentligen inte särskilt komplicerad.

Olika krafter har tillämpat olika strategier för att avancera sina intressen och nå statsmakt. Här är det viktigt att vara noga med de ineffektiva kategorierna och skilja på krafter (reella intressen) och aktörer (LO, SAP, SN, PTK m.fl.). Statssystemets strategiska selektivitet har sedan utövat en historiskt specifik differentierande påverkan på de olika krafternas möjligheter att uppnå sina i första hand politiska mål. I interaktionen mellan kraftbalansen och den strategiska selektiviteten produceras statseffekter. Bland de faktorer som kan inräknas i den strategiska selektiviteten under förloppet finns exempelvis LO:s försvagade ställning, den svagare relationen mellan LO och SAP, Moderaternas beslut att driva på för reformering av LAS och januariavtalet. Till statseffekterna hör det slutna huvudavtalet och att LO till slut ställde sig bakom det 2020. I den globala skärningspunkten ingår ännu effekter av finanskrisen 2008 och det globala finanskapitalets mobilitet. Vad som tydligt framträder och leder mig till att beskriva skeendet som okomplicerat är att utvecklingen är fullständigt karakteriserad av upprätthållandet av en neoliberal kapitalistisk hegemoni. Den interna kritiken inom LO, som även ledde till att flera förbund ställde sig utanför den såkallade LAS-överenskommelsen kan i detta sammanhang förstås som att klasskampen är närvarande i olika delar av statssystemet så väl som utanför.

När analyser sedan beskriver detta skeende i termer av att arbetsmarknadsparterna återtagit regleringsinitiativet, eller att de förhandlar fram lagstiftning med politiken på åskådarplats, menar jag att vi ser något intressant. Nämligen hur den korporativa fetischismen effektivt verkar i samtiden, som ett resultat av hur tidigare skeenden påverkat nuvarande processers karaktär. Det institutionaliserade korporativa arvet tycks i mångt och mycket generera uppfattningen, så väl som den rituella praktiken, att så länge parterna är överens behöver vi inte oroa oss över systemet. Samförståndet är ett självändamål, en tillräcklig vinst i sig.

Vad detta kan öppna upp för är en analys som inte faller offer för kategoriers och aktörers förvillande potential, utan lägger vikt vid hur kapitalismen opererar *genom* demokratin. Härigenom kan kritik mot de förhärskande krafternas inflytande utövas, utan att vara låst vid aktörer och förstelnade positioner. Något som torde vara välkommet i sökandet efter alternativa sociala, politiska och ekonomiska visioner som utmanar det neoliberala projektet, baserat på större solidaritet, rättvisa och hållbarhet. Det finns ingen enskild given aktör för att initiera ett sådant progressivt projekt idag. Inte heller är det upp till en enskild aktör att åstadkomma förändring. Mobiliseringen av en sådan rörelse kräver mer eller mindre nya förståelser som visar vägen bortom politiska ställningskrig och kapitalistisk-korporativa illusioner. Det är tydligt att de krafter som utgör ett motstånd mot den finansdominerade kapitalackumulationens intressen idag befinner sig i en defensiv position givet neoliberalismens starka hegemoni. I ett sådant läge, med utgångspunkt i hur den svenska strategiska terrängen ser ut idag och kapitalismens tendens att leda till auktoritära yttringar, menar jag att försvaret av demokratiska institutioner utgör ett primärt mobiliseringsobjekt.

4.4 Lösa trådar - om temporalitet, teleologi och statens instrumentalitet

Inom ramen för denna diskussion vill jag avslutningsvis adressera några teman som skulle kunna bedömas utgöra lösa trådar. Jag hoppas i detta avseende kunna presentera vissa förtydligande omdömen och resonemang.

Bland annat har konstaterats att skärningspunkter behöver studeras utifrån att de olika involverade intressena, skeendena och strategierna har olika tidshorisonter. Vi har sett hur kapitalet, i synnerhet efter 1940-talets planhushållningsdebatt, antog en långsiktig strategi om vad vi kan kalla för subtil opinionspåverkan. Samtidigt ingick näringslivet i det korporativa

arrangemanget och utövade i dess forum taktiker och strategier med andra tidshorisonter för att avancera sina intressen. Det kan anses att de borgerliga regeringarna 1976-1982 inte lyckades utöva strategier för att omdana politikens möjligheter och vända samhället i en definitivt mer kapitalvänlig riktning. Här behöver vi dock vända oss bort från det kortsiktiga perspektivet så väl som politiska kategorier. Betraktas skeendet i termer av en kraftbalans framträder istället statssystemets strategiska selektivitet. I den globala skärningspunkten, framstår det allmänt som att vissa delar av statssystemet inte var tillgängliga för kapitalintressena till följd av hur borgerligheten ärvt ett socialdemokratiskt institutionellt ramverk. Däremot hade den neoliberala nedskärningsdiskursen börjat ta fäste, vilket vi tydligt kan se i hur SAP utvecklade den tredje vägens politik i början av 1980-talet. Därefter är det tydligt hur neoliberalismen utvecklas och gör en starkare långsiktig påverkan på statssystemet tillgänglig för den borgerliga regeringen 1992. Enkelt uttryckt är historien full av kontinuiteter och diskontinuiteter. En relevant fråga i detta avseende kan tänkas vara hur vi inom ramen för en kritisk analys av det kapitalistiska samhället bör förhålla oss till tidshorisonter. I synnerhet gäller detta huruvida teleologiska och instrumentella perspektiv bör betraktas som fullständigt relativistiska om en processuell förståelse tillämpas.

Angående frågan om teleologi, det vill säga den historiska materialismens uppfattning att utvecklingen är lagbunden och drivs mot socialismen, varken förutsätter eller utesluter SRA detta. Däremot är min uppfattning att vi aldrig kan ha total kännedom om framtiden varför jag delar den kritiska teorins syn att det inte finns ett givet slutmål för historien som följer av kapitalismens lagar. Det finns dock en motståndspotential som kan förstås i termer av kraftbalans. Av denna anledning är människans handlande viktigt och behöver förstås utifrån relationen mellan dess transformativa potential och dess strategiska kontext.

Tidigare har betraktandet av staten som ett maktinstrument diskuterats. I synnerhet har detta gällt synen på staten som ett kapitalismens maktinstrument inom marxismen. Utan att underkänna den tilltalande framtoningen i detta perspektiv i vissa skärningspunkter (inte minst den nuvarande), vidhåller jag att det leder till fatalism. En sådan fatalism gör i jämförelse med SRA lite för att bidra till mobiliseringen av progressiva krafter. I andra änden leder det teleologiska perspektivet enligt mig till en passiv determinism som på samma sätt misslyckas med att lägga vikt vid det mänskliga handlandets transformativa potential.

Denna utläggning skulle kunna förstås som ett argument för en ståndpunkt mellan teleologins determinism och instrumentalitetens fatalism. Emellertid är det inte en sådan mellanväg jag förespråkar, då dess fokus alltjämt hade legat på marxismens politiska kategorier och en framtid som inte existerar. Vad ett processuellt och relationellt perspektiv erbjuder är i motsats ett konstruktivt fokus på nuet.

5. Sammanfattande slutsatser

I uppsatsens inledning antogs utgångspunkten att växande socioekonomisk ojämlikhet utgör ett problem i världen idag. Vidare att förklaringar till detta går att finna i den neoliberal ordningen vilken i sig innebär ett uttryck för kapitalismens samtida skepnad. Den marxistiska samhällsanalysen, kan i ett skede likt detta antas verka upplysande för de många människor och rörelser som med kritiska utgångspunkter söker alternativa ekonomisk-politiska modeller. Dock har politiska rörelser, med betoning på vänsterorienterade sådana, åtminstone under de senaste fyrtio åren misslyckats med att erbjuda just alternativa modeller, systemkritik, med potential att utmana den neoliberal agendan.

Arbete och kapital är som bekant välutforskade kategorier inom den marxistiska analysen, men denna studies intresseriktning uppkom ur observationen att *staten* utgör ett synnerligen underutformat koncept. Dels gäller detta analyser och beskrivningar av den svenska samhälls- och arbetsmarknadskontexten, men dels gäller det även frånvaron av konsensus kring statskonceptet inom den marxistiska tanketraditionen. Med anledning av detta formulerades studiens syfte till att besvara hur det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet kan generera perspektiv som berikar samtida förståelser av samhället.

5.1 Den historiska analysens betydelse

Att studiens kritiska fokus förläggs till samtiden menar jag är viktigt för dess relevans och närvarande framtoning. Dock har nuet, som framgått av studiens diskussion, inte mycket relevans i sig, och i ett processuellt perspektiv kan exempelvis Januariavtalet 2019 beroende på vad som undersöks betraktas som både en startpunkt och slutpunkt. Vi kan sedan tala om hur nutiden, förstådd som en pågående historisk process, kan erbjuda en empirisk förankring gällande hur kritiska samhällsförståelser, kan berikas av perspektiv genererade inom ramen för det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet.

En sådan analys möjliggör ett viktigt åtskillnadsmoment bestående i att separera det sociala förhållandet eller handlingen i sig, från de ideologiska beroenderelationer de ger uttryck för. För att förklara ett fenomen eller förhållande behöver vi nämligen identifiera de strukturer och krafter som möjliggjort det. I denna studie har ambitionen varit att särskilja vad som är

karaktäristiskt för det svenska samhället från vad som är karaktäristiskt för kapitalismen. Vad som då historiskt friläggs är just de specifika strukturer, krafter och förhållanden som möjliggjort och tillåter oss förstå samtida fenomen och processer.

Utifrån en granskning av politiska, mediala och akademiska utsagor samt analyser har i denna studie funnits att ekonomisk-politiska analyser utförda inom det förhärskande kapitalistiska ideologiska ramverket, saknar potential att generera djupare förståelse för samhällsliga mekanismer. Än mer att inspirera en större vidd av frihetsbejakande sociala visioner och koncept. Därefter har utifrån den presenterade teoretiska referensramen föreslagits att mer kritiskt konstruktiva förståelser av samhället kan genereras genom två huvusakliga utgångspunkter: (1) förståelsen av stat och statsmakt som relationella samt processuella fenomen och (2) att produktionen av en sådan förståelse kräver en djupgående historisk analys som är känslig inför de strider som format och formar nuvarande arrangemang. Det vill säga hur förändringar i balansen mellan samhällskrafter sker och tar sig uttryck i samt genom den strategiska terrängen utgjord av ekonomi, stat och samhälle i stort. Kopplingen mellan (1) och (2) består sedan i att en historisk analys inte endast bör spåra ursprunget till nuvarande arrangemang utan skärskåda nuläget som en pågående historisk process. Närmre bestämt frågar vi oss inte vilka händelser som lett till hur något *är*, utan i vilka förhållanden vi kan finna ursprunget till att en pågående historisk process har den karaktär den har. Därmed besvaras inte i första hand en fråga om *varför* någonting sker, utan hur vi kan *förstå* sättet det sker på.

5.2 Korporativ fetischism – den svenskaste av modeller

Med utgångspunkt i beskrivningar av dagens svenska arbetsmarknad, särskilt avseende tillkomsten av nya huvudavtal under de senaste åren, har en historisk analys genomförts. Denna historiska analys som gått tillbaka till mitten av 1800-talet, har klarlagt vikten av att så långt som möjligt identifiera skillnaden mellan de generativa mekanismernas specificiteter och det studerade sociala sammanhangets sådana. I denna studie har det inneburit att särskilja kapitalismens specificiteter från de svenska historiska förhållandenas sådana.

Som vi sett är klass frånvarande som organiserande princip för stater i kapitalistiska samhällen. Genom den kapitalistiska demokratin inkorporeras underordnade klasser i staten

som medborgare. Framförallt är detta en följd av att kapitalismen kräver mekanismer bortom sin egen logik för att reproduceras. I dessa ingår reglering av kapitalrelationernas inneboende motsättningar och dilemman, vilket för att inte hota dess reproduktion kräver ett externt konfliktforum avseende inflytandet över regleringarna. Till effekt får detta en fetischistisk separation mellan ekonomiska och politiska strider. De förra utkämpas inom marknadens ramar och logik, de senare utkämpas enligt formella principer inom den representativa demokratin under en föreställning om koncensusmöjligheter.

Vad ovan åskådliggör är hur den fetischistiska separationen mellan antaget ekonomiska och politiska frågor innebär en karaktäristisk komponent i kapitalismen. Utöver detta har jag vidhållit att det dock inte förklarar varför separationen tagit den specifika form den gjort i Sverige.

Den centraliserade, välorganiserade och hegemoniska form av korporatism och institutionaliserat samarbete som vuxit fram i Sverige, till följd av de specifika historiska och materiella förutsättningarna, innebär nämligen ett unikt uttryck. För att beskriva denna form har jag föreslagit konceptet *korporativ fetishism*. Inom ramen för den korporativa fetischismen upphöjs samförstånd och idén om en svensk modell till självändamål. I detta ingår dels nedtonandet av antagonistiska klassintressen och därmed skymmandet av systemkritiska frågor, men även ett utnyttjande av vad jag sammanfattar i konceptet *ineffektiva kategorier*. Det vill säga seglivade ideologiska föreställningar om språkliga kategoriernas substans, som exempelvis leder till likställandet mellan aktör/kraft (arbetarrörelsen) och intresse (arbetarintressen).

5.3 Ineffektiva kategorier – ett ideologikritiskt verktyg

Via upplösandet av förgivettagna kategorier kan vi i ett strategisk-relationellt perspektiv förstå hur skiftningar i kraftbalansen mellan samhällsintressen har en högst pluralistisk närvaro i statssystemet, som inte begränsas av partipolitiska eller sociala gränsdragningar. Detta menar jag tillgängliggör en avsevärt mycket mer effektiv systemkritik än att myopiskt granska exempelvis politiska partier som enhetliga rationella aktörer, och i förlängingen en representation av staten. Inom SRA består struktur i särskiljande begränsningar och möjligheter som varierar beroende på aktören. Jag skulle dock vilja föreslå en ytterligare

specificering om att variationen i första hand beror på de *intressen* aktörer avancerar. Detta menar jag innebär en mer pedagogisk förklaring som operationaliserar hur kapitalismen verkar genom demokratin. Det vill säga hur vår kunskap om kategorier förväxlas med manifestationer av reella intressen samt hur produktionen av sådan kunskap är strukturellt villkorad. Inom SRA föreslår jag att ineffektiva kategorier kan tjäna som en operationalisering av hur den kritisk-realistiska idén om den epistemiska villfarelsen kan tillämpas som ideologikritik.

5.4 Ett avslutande återbesök till studiens syfte

Den forskning, historieskrivning och medierapportering som granskats inom ramen för denna studie representerar väl en brist som präglar de flesta populära yttranden rörande samhälle, arbetsmarknad och ekonomi idag. Denna brist består i närvaron av en förgivettagen, överdrivet inkluderande eller alltför snäv förståelse av staten. Det är dock ytterst sällan en definition eller utsaga rörande förståelsen av staten är inkluderad i de resonemang eller beskrivningar som läggs fram. Denna studie har funnit att en definition av staten som ett avgränsat ting sällan utgör god grund för kritiska förståelser av samhället. Att till exempel tillföra en definition av staten, att ”den” ansvarar för arbetsmarknadsinsatser och att främja ett lands konkurrenskraft internationellt kan bäst förstås som en ideologiskt bunden definition. Men dessa begränsningar gäller även för exempelvis ortodoxa marxistiska förståelser av staten som ett kapitalets matinstrument. Beroende på vilket perspektiv som tillämpas leder den marxistiska teleologin till deterministisk passivitet, och den ensidiga instrumentaliteten till fatalism. De ovan beskrivna perspektiven menar jag inte bidrar till att inspirera frihetsbejakande och progressiva sociala visioner här och nu.

Vad som i fråga om slutsatser kan konstateras är på denna punkt följande. Det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet kan med fördel läsas som en intressant och upplysande dialog mellan olika perspektiv. Den strategisk-relationella ansatsen (SRA), utvecklad av Bob Jessop, utgör en teoretiskt hållbar syntes av dessa. Vad SRA erbjuder är en dynamisk och ickedeterministisk förståelseansats som tar sin utgångspunkt i staten utan att påtvinga densamma en fast definition. Istället tillämpas ett relationellt och processuellt analytiskt perspektiv, vilket lägger vikt vid statsmakt som en emergent produkt av hur kraftbalansen

mellan samhällsintressen skiktas genom statssystemets institutioner samt strategiska selektivitet.

Genom studiens historiska översyn av marxistisk statsteoretisk utveckling, kan en första del av frågeställningen besvaras. Detta i resonemanget att det marxistiska statsteoretiska forskningsfältet, genom att ge upphov till en strategisk-relationell förståelse av staten, kan generera perspektiv som berikar samtida kritiska förståelser av samhället. Den återstående delen av frågeställningen handlar då om på vilka sätt SRA åstadkommer detta.

Dels sker det genom upplösandet av politiska och ideologiska kategoriers relevans, och därmed synliggörandet av hur flera motstridiga intressen kan närvara inom exempelvis fackförbund och politiska partier. Samhällsintressens strategiska utnyttjande av denna potential med ideologiska syften har jag sammanfattat i konceptet *ineffektiva kategorier*.

Därutöver har jag med denna studie, genom tillämpandet av SRA på en svensk kontext, illustrerat vikten av att skilja på generativa mekanismers specificitet och studerade sociotemporala förhållandens specificitet. En granskning av hur vi kan förstå nuvarande skeenden som involverar svensk arbetsmarknad, har nödgat en historisk analys vilken möjliggjort detta särskiljande. Vi har då kunnat se hur den för kapitalistiska samhällen specifika separationen av konflikter som rör den ekonomiska respektive politiska sfären, fått en synnerligen specifik form i Sverige. Denna form karaktäriseras av djupt institutionaliserade mönster av centralisering, hög organisationsgrad och det hegemoniska sammanlänkandet av samhällsintressen, genom en idé om gemensamt ansvar för tillväxt och välfärd. Även i perioder då den svenska modellen varit mer eller mindre dödförklarad, har vi sett hur dessa idéer, ideal och upphöjandet av samförstånd till ett självändamål, på grund av dess strukturella arv, fortsatt (och fortsätter) påverka hur förhållanden utvecklas. För att beskriva denna specifika form av separation har jag föreslagit konceptet *korporativ fetischism*.

Vad jag vill framhålla att studien huvudsakligen visat på, är hur en utgångspunkt i den marxistiska statsteoretiska utvecklingen, möjliggör en kritisk förståelse bortom ideologiska och politiska kategorier. Närmre bestämt hur SRA, sin abstrakta framtoning till trots, kan bidra till att konkretisera vår förståelse av samhället på ett sätt som förebygger att frågan om huruvida vi talar om samma sak förblir obesvarad. I denna tid då neoliberalismens offensiv är kopplad till det globala finanskapitalet är de växande ojämlikhetsutmaningarna

multidimensionella och fragmentariskt utspridda i relationer mellan såväl människor som nationalstater. För att i en sådan miljö kunna mobilisera rörelser utifrån progressiva och frihetsbejakande visioner om alternativa utvecklingsvägar, krävs samarbete, kapacitetsbyggande samt en vidd av kunskap för att sammanlänka förståelser av globala och lokala skeenden. Det strategisk-relationella perspektivet möjliggör enligt mig en för detta ändamål mycket effektiv kritisk samhällsförståelse.

6. Referenser

Allern, Elin Haugsgjerd., Aylott, Nicholas. & Christiansen, Flemming Juul. (2007). Social Democrats and trade unions in Scandinavia: The decline and persistence of institutional relationships. *European Journal of Political Research* 46(2007): 607–635. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2007.00706.x

Allern, Elin. & Bale, Tim. (2017). The Relationship between Left-of-Centre Parties and Trade Unions. I Allern, Elin. & Bale, Tim (red.). *The Relationship between Left-of-Centre Parties and Trade Unions in the Twenty-first century*. Oxford: Oxford University Press, 1-25

Ash, Timothy Garton. (2012). The Crisis of Europe: How the Union Came Together and Why It's Falling Apart. *Foreign Affairs* 91 (5): 2 – 15.

<https://www.jstor.org/stable/41720856?seq=1> (Hämtad 2023-04-23)

Atallah, Carol., Juhlin, Johan. & Wedin, Helena. (2019). Flera rasar mot utredningsdirektiven. *SVT Nyheter*. 25 april 2019. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/flera-rasar-mot-utredningsdirektiven> (Hämtad 2023-02-16)

Auvray, Tristan. & Durand, Cédric. (2016/2019). A European Capitalism? Revisiting the Mandel-Poulantzas Debate. I Ducange, Jean-Numa. & Keucheyan, Razmig (red.). *The End of The Democratic State. Nicos Poulantzas, a Marxism for the 21st Century*. Cham: Springer Nature Switzerland AG. [originaltitel: La Fin de l'état Democratique: Nicos Poulantzas, un marxisme pour le XXI siecle]

Barrow, Clyde W. (2000). The Marx Problem in Marxian State Theory. *Science & Society* 64 (1): 87-118. <https://www.jstor.org/stable/40403826>

Barrow, Clyde. (2008). Ralph Miliband and the Instrumentalist Theory of the State: The (Mis)Construction of an Analytic Concept. I Wetherly, Paul., Barrow, Clyde. & Burnham, Peter (red.). *Class, Power and the State in Capitalist Society*. London: Palgrave Macmillan, 104-108

Beckwith, Alex. (2018). C. S. Peirce and Abduction Inference. *JCCC Honors Journal* 10(1). Article 2. https://scholarspace.jccc.edu/honors_journal/vol10/iss1/2

- Berglund, Tomas. & Schedin, Stefan. (2009). Människan, arbetet och samhället. I Tomas. & Schedin, Stefan (red.). *Arbetslivet*. 2: a uppl. Lund: Studentlitteratur AB, 19-40
- Berglund, Tomas. & Schedin, Stefan. (2009). Social klass och arbete. I Berglund, Tomas. & Schedin, Stefan (red.). *Arbetslivet*. 2:a uppl. Lund: Studentlitteratur AB, 347-385
- Bhaskar, Roy. (2008). *A Realist Theory of Science*. London: Routledge
- Block, Fred. (2019). Polanyi's Double Movement and the Reconstruction of Critical Theory. *Revue Interventions économiques* 38(2008). DOI: 10.4000/interventionseconomiques.274
- Blyth, Mark. (2002). *Great Transformations. Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century*. Cambridge: Cambridge University Press
- Bryman, Alan. (2012). *Social research methods*. 4. uppl. Oxford: Oxford University Press
- Börjesson, Mats. & Rehn, Alf. (2009). *Makt*. Stockholm: Liber
- Centerpartiet. (2019). *Utkast till sakpolitisk överenskommelse mellan Socialdemokraterna, Centerpartiet, Liberalerna och Miljöpartiet de gröna*.
<https://www.centerpartiet.se/download/18.7cb2d720169e39ebc8f28b2/1554992070288/Januariavtalet.pdf> (Hämtad 2023-02-10)
- Chhachhi, Amrita. (2014). Introduction: The 'Labour Question' in Contemporary Capitalism. *Development and Change* 45(5): 895-919. DOI: <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1111/dech.12125>
- Dagens Arbete Historia*. (2021a). Lön & makt del 1 av 5: Genombrottet 1905 - det första landsomfattande avtalet. [Podcast]. Dagens Arbete, nov 2021. <https://open.spotify.com/episode/27K3712tazqpxaVwthwNoX?si=7d4485d453ef461a> [2023-02-02]
- Dagens Arbete Historia*. (2021b). Lön & makt del 2 av 5: Den längsta striden 1945 - strejken som inte ville ta slut. [Podcast]. Dagens Arbete, dec 2021. <https://open.spotify.com/episode/5Ip2tMNUlhdgvIU1Gxk0t?si=7022f42ccf814df7> [2023-02-02]

Dagens Arbete Historia. (2021c). Lön & makt del 3 av 5: Den stora oredan 1983 - när den svenska modellen (nästan) föll. [Podcast]. Dagens Arbete, dec 2021. <https://open.spotify.com/episode/450U9rqd3ZZKgk4HtJk4Dw?si=24f45e66c18b4ba4> [2023-02-02]

Dagens Arbete Historia. (2021d). Lön & makt del 4 av 5: Vändningen 1995 - konflikten om kollektivavtalets kärna. [Podcast]. Dagens Arbete, dec 2021. <https://open.spotify.com/episode/7k5uIw7UgNrznRrb0uokD1?si=0d68a42ccfeb463e> [2023-02-02]

Dagens Arbete Historia. (2021e). Lön & makt del 5 av 5: Den svåra prövningen 2009 - finanskris och förtroendekris. [Podcast]. Dagens Arbete, dec 2021. <https://open.spotify.com/episode/1uxjRQZHajIe5G6XkSFyHD?si=ccc60f5e65f247d6> [2023-02-02]

Dale, Gareth. & Maria, Markantonatou. (2019). The State. I Dale, Gareth., Holmes, Christopher. & Maria, Markantonatou (red.). *Exploring the Thought of Karl Polanyi: A Critical Guide*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing, 49-68

Demirović. Alex. (2016/2019). The Capitalist State, Hegemony, and the Democratic Transformation Toward Socialism. I Ducange, Jean-Numa. & Keucheyan, Razmig (red.). *The End of The Democratic State. Nicos Poulantzas, a Marxism for the 21st Century*. Cham: Springer Nature Switzerland AG. [originaltitel: La Fin de l'état Democratique: Nicos Poulantzas, un marxisme pour le XXI siecle]

Derland, Marcus. (2014). Strejkerna du måste känna till. 24 november. *Dagens Arbete*. <https://da.se/2014/11/strejkerna-du-maste-kanna-till/> (Hämtad 2023-05-16)

Elvander, Nils. (2002). Industriavtalet och Saltsjöbadsavtalet - en jämförelse. *Arbetsmarknad och arbetsliv* 8(3): 192-204. <https://journals.lub.lu.se/aoa/article/download/24342/21519> (2023-02-17)

Emtell, Emilia. & Hedlund, Helena. (2023). *Bakgrund till överenskommelsen*. <https://www.ptk.se/sakfragor/trygghetsoverenskommelsen/bakgrund-till-overenskommelsen/> (Hämtad 2023-02-11)

Esping-Andersen, Gösta. (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press

Filippini, Michele. (2017). *Using Gramsci. A New Approach*. London: Pluto Press

Fisher, Mark. (2009). *Capitalist Realism. Is There No Alternative?*. Winchester: Zero Books

Flohr, Mikkel. & Harrison, Yannick. (2016). Reading the Conjuncture: State, Austerity, and Social Movements, an Interview with Bob Jessop. *Rethinking Marxism* 28(2): 06–321. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/08935696.2016.1163988>

Foucault, Michel. (1977/1995). *Discipline and Punish – The Birth of the Prison*. [Elektronisk version]. New York: Vintage Books. [Ursprunglig titel: Surveiller et Punir]

Gdula, Maciej. (2022). The Sociological Marxism of Michael Burawoy. *Studia Socjologiczne* 2022(4): 153-172. DOI: 10.24425/sts.2022.143586

Giddens, Anthony. (1984). *The Constitution of society – Outline of the theory of structuration*. Cambridge: Polity Press

Giddens, Anthony. (1998). *The Third Way. The Renewal of Social Democracy*. Cambridge: Polity Press

Green, Axel. (2022). Nya LAS klubbade av riksdagen. 15 juni. *Arbetaren*.
<https://www.arbetaren.se/2022/06/09/nya-las-klubbat-av-riksdagen/> (Hämtad 2023-05-02)

Heimbrand, Christoffer. (2021). *Maktbalansen på arbetsmarknaden – En arbetsrättslig analys av anställningsskyddet från huvudavtal till huvudavtal*. Examensarbete. Uppsala Universitet. Juridiska institutionen. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1628300/FULLTEXT01.pdf> (2023-02-10)

Hoff, Jan. (2018). Marx, Marxism, Critical Theory. I Best, Beverly., Bonfeld, Werner. & O’Kane, Chris. *The SAGE Handbook of Frankfurt School Critical Theory*. London: Sage Publications: 1145 - 1159. DOI: <http://dx.doi.org/10.4135/9781526436122.n69>

Jakbo, Rickard. (2021). Tung remisskritik: LAS-förslag skapar nya sprickor. *Dagens arena*. 15 september 2021. <https://www.dagensarena.se/innehall/tung-remisskritik-las-forslag-skapar-nya-sprickor/> (Hämtad 2023-02-16)

Jessop, Bob. (2002). *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press

Jessop, Bob. (2016). *The State. Past, Present, Future*. Cambridge: Polity Press

Jessop, Bob. (2017). Nicos Poulantzas on political economy, political ecology, and democratic socialism. *Journal of Political Ecology* 24(1): 186-199. DOI: 10.2458/v24i1.20794

Jessop, Bob. & Morgan, Jamie. (2022). The strategic-relational approach, realism and the state: from regulation theory to neoliberalism via Marx and Poulantzas, an interview with Bob Jessop. *Journal of critical realism* 21(1): 83-118. DOI: <https://doi.org/10.1080/14767430.2021.1995685>

Jossa, Bruno. (2018). Is Historical Materialism a Deterministic Approach? The Democratic Firm and the Transition to Socialism. *Review of Radical Political Economics* 50(1): 82-98. DOI: <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1177/0486613416635055>

Karlson, N. & Lindberg, H.M. (2013). *En ny svensk modell. Vägval på arbetsmarknaden – sönnerfall, omreglering, avreglering eller modernisering?*. 2: a uppl. Lund: Studentlitteratur

Karlsson, Jan CH. (2009). Arbetsbegreppet. I Tomas. & Schedin, Stefan (red.). *Arbetslivet*. 2: a uppl. Lund: Studentlitteratur AB, 41-67

Kjellberg, Anders. (2009). Fackliga organisationer och Industrial relations. I Berglund, Tomas. & Schedin, Stefan (red.). *Arbetslivet*. 2: a uppl. Lund: Studentlitteratur AB, 241-283

Kjellberg, Anders. (2011). Storkonflikten 1980 och andra stora arbetskonflikter i Sverige. *Arbetshistoria: meddelande från arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* 35(138-139 (2011:2-3)): 33-40.

https://lup.lub.lu.se/search/files/8199732/Storkonflikten_1980_Arbetshistoria_138_139_A_Kjellberg.pdf

Kjellberg, Anders. (2021). *Den svenska modellen 2020: pandemi och nytt huvudavtal*. Arena Idé.

https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/107583654/Arena_Ide_Modellen_Kjellberg_2110_13.pdf (Hämtad 2023-04-27)

Moore, Stanley William. (1957). *The critique of capitalist democracy: an introduction to the theory of the state in Marx, Engels, and Lenin*. New York: Paine-Whitman

Mouffe, Chantal. (1998). *The radical centre – A politics without adversary*. Soundings 9 (1998): 11 – 23. London: Lawrence & Wishart.

http://banmarchive.org.uk/collections/soundings/09_11.pdf (Hämtad 2020-03-02)

Mouffe, Chantal. (2005). *On the Political – Thinking in action*. London: Routledge

Murhem, Sofia. (2013). Security and change: The Swedish model and employment protection 1995–2010. *Economic and industrial democracy* 34(4): 621–636. DOI: 10.1177/0143831X12452671

Nordström, Joel. (2021). *Arbetsrättens osynliga hand. Grundläggande antaganden, inneboende motsättningar och ideologiska skiften i den svenska arbetsrätten*. Examensarbete. Lunds Universitet. Juridiska fakulteten.

<https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=9046488&fileOId=9055680> (2023-02-10)

Ohlin, Jonas. (2018). Sämsta valresultatet för S på över 100 år. *SVT Nyheter*. 10 september. <https://www.svt.se/nyheter/samsta-valresultatet-for-s-pa-over-100-ar> (Hämtad 2023-02-10)

Packer, Martin. (2010). *The Science of Qualitative Research*. New York: Cambridge University Press

Pashukanis, Evgeny B. (2003). *The General Theory of Law and Marxism*. New Brunswick: Transaction Publishers

Piketty, Thomas. (2013/2014). *Capital In The Twentyfirst Century*. Cambridge: Harvard University Press. [Ursprunglig titel: *Le capital au XXI siècle*]

Polanyi, Karl. (2001). *The Great Transformation*. Boston: Beacon Press

Proposition 1994/95:76. Förändring av vissa arbetsrättsliga regler.

Raadschelders, Jos C. N. (2011). The Future of the Study of Public Administration: Embedding Research Object and Methodology in Epistemology and Ontology. *Public Administration Review* 71(6): 916 – 924. DOI: 10.1111/j.1540-6210.2011.02433.x

Reuten, Geert. (2019). *The unity of the capitalist economy and state. A systematic-dialectical exposition of the capitalist system*. Leiden: Brill. DOI: <https://doi-org.ezproxy.ub.gu.se/10.1163/9789004392809>

Rickett, Oscar. (2018). Karl Marx Has Never Been More Relevant. *Vice*. 4 maj. <https://www.vice.com/en/article/ne9amw/karl-marx-has-never-been-more-relevant> (Hämtad 2023-03-05)

Ring, Herman A. (1894-1907). *Sveriges industri – dess stormän och befrämjare*. [inskanning av opaginerat häfte]. Stockholm: P.B. Eklunds Förlag. www.runeberg.org/rhasvindus/1/ (Hämtad 2023-05-15)

Saeed, Rahnema. (2021). Lessons of Socialist Reformisms: Revisiting the German, Swedish, and French Social Democracies. *Socialism and Democracy* 35 (2-3): 97-128. DOI: 10.1080/08854300.2021.2085993

Sakellariopoulos, Spyros. (2019). The Althusser-Poulantzas Discussion on the State. *International Critical Thought* 9(1): 128 – 141. DOI: <https://doi.org/10.1080/21598282.2019.1585276>

Sayer, Andrew. (2015). Time for moral economy?. *Geoforum* 65 (2015): 291 – 293. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2015.07.027> (Hämtad 2020-04-30)

Scharpf, Fritz W. (2009). The assymetry of European integration, or why the EU cannot be a 'social market economy'. *Socio-Economic Review* 2010 (8): 211 – 250. DOI: 10.1093/ser/mwp031

Sejersted, Francis. (2005/2011). *The Age of Social Democracy*. Princeton: Princeton University Press. [Ursprunglig titel: *Sosialdemokratiets tidsalder*]

Selberg, Niklas. (2022). Nya huvudavtalen tar svenska modellen in i en ny era. *Lag & Avtal*, 22 augusti 2022. <https://www.lag-avtal.se/nyheter-nyhetsarkiv/nya-huvudavtalen-tar-svenska-modellen-in-i-en-ny-era/1525300> (Hämtad 2023-02-16)

Sennerö, Johan. (2020). Kommunal och IF Metall ansluter sig till las-överenskommelsen. *SVT Nyheter*. 4 december. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/kommunal-och-if-metall-hoppar-pa-las-overenskommelsen> (Hämtad 2023-02-11)

- Smith, Steven B. (1984). Althusser and the Overdetermined Self. *The Review of Politics* 46 (4): 516-538. Doi: 10.1017/S0034670500049214
- Stake, Robert E. (2010). *Qualitative Research : Studying How Things Work*. New York: Guilford Publications
- Stjernberg Sohl, Max. (2020). Stark kritik när las-utredningen presenterades. 1 juni. *Arbetsvärlden*. <https://www.arbetsvarlden.se/stark-kritik-nar-las-utredningen-presenterades/> (Hämtad 2023-05-14)
- Tracy, Sarah J. (2010). Qualitative Quality: Eight “Big-Tent” Criteria for Excellent Qualitative Research. *Qualitative Inquiry* 16(10): 837-851. Doi: 10.1177/1077800410383121
- Valocchi, Steve. (1992). The Origins of the Swedish Welfare State: A Class Analysis of the State and Welfare Politics. *Social Problems* 39(2):189–200. DOI: <https://doi.org/10.2307/3097037>
- Zachrisson, Lotta. (2019). Las-förhandlingarna bryter samman – flera LO-förbund lämnar. 10 december. *SVT Nyheter*. <https://www.svt.se/nyheter/inrikes/las-forhandlingarna-bryter-samman> (Hämtad 2023-15-14)
- Åsberg, Rodney. (2001). *Ontologi, epistemologi & metodologi: En kritisk genomgång av vissa grundläggande vetenskapsteoretiska begrepp och ansatser*. Göteborg: Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet. http://www.ipd.gu.se/digitalAssets/1325/1325584_00_13.pdf (Hämtad 2018-03-27)
- Sætre, Alf Steiner. & Van De Ven, Andrew. (2021). Generating theory by abduction. *Academy of Management Review* 46(4): 684-701. Doi: 10.5465/amr.2019.0233
- Ödeen, Lennart. (2014). Hjalmar Brantings Gävletal 1886 – Av Lennart Ödeen. *Gävledraget*. [Blogg]. 14 september. <https://www.gavledraget.com/20000-kultur/hjalmar-brantings-gavletal-1886-av-lennart-odeen/> (Hämtad 2023-05-05)

7. Bilagor

7.1 Bilaga 1 – Metodreflektion

7.1.1 Introduktion – ontologi, epistemologi och metodologi

Vad gör vi när oenighet råder rörande empiriska observationer? Ett vanligt förlopp tycks vara att mer empiri samlas in, för att förbättra våra möjligheter att på induktiv väg, som Åsberg (2001: 62) uttrycker det ”komma fram till konsekvenser som allmänna regler”. Samhällsvetenskapens kunskapsobjekt existerar dock inte som Bhaskar (2008: 17) invänder oberoende av mänsklig aktivitet. Då den sociala världen präglas av komplexitet och föränderlighet är perspektiv meningsfulla, varför oenigheten om empiriska observationer nödvändigtvis behöver leda till diskussioner om verkligheten och världsbilder. Till följd av denna perspektivmässiga pluralism är det till samhällsvetenskapens och sociologins fördel att förorda metodologisk pluralism.

Enligt Gorski (2013:663) existerar en klyfta mellan samhällsvetenskapens filosofi och praktik bestående i hur den logiska positivismen fortfarande hemsöker metodologiska diskussioner. Positivismens och empiricismens begränsningar är sedan länge vedertagna och sökandet efter allmänna regler har i stort övergivits inom samhällsvetenskapen. Trots detta lever en falsifikationsiver kvar som genomsyrar akademisk litteratur och praktik (Gorski 2013:659,663).

Det är mot denna bakgrund jag vill introducera den kritiska realismen som det vetenskapsfilosofiska ramverk denna studie är utförd inom. Jag inleder denna reflektion med att diskutera studiens förhållande till ontologi, följandes Åsbergs (2001:59) förslag att även forskningsprocesser bör inledas med en bestämning av forskningsproblemet relaterat till reflektion över ontologiska apriorival. Emellertid är det problematiskt att förhålla sig till kritisk realism som en ontologi, det vill säga en bestämning av världens beskaffning, eftersom den som vetenskapsfilosofiskt ramverk innehåller ståndpunkten att ontologier i sig är felbara (Gorski 2013:664). Denna ståndpunkt följer på idén om det verkligas multidimensionalitet, innebärande att vetenskapens kunskapsobjekt utgörs av en naturlig verklighet sammanbunden med våra föränderliga uppfattningar om den. Denna föränderlighet leder till att vetenskapen bör förstås processuellt, då vi ständigt behöver reflektera över gränsdragningen mellan det

transitiva och *intransitiva*. I detta perspektiv är vetenskapen främst orienterad mot möjligheter, tendenser och relationer, snarare än realiteter (Bhaskar 2008:5;7;17;46).

Innan vi fortsätter till några mer fördjupade reflektioner och redogörelser följer ett försök att sammanfatta studien i en vetenskapsteoretisk bemärkelse.

Studien har alltså sin vetenskapsfilosofiska utgångspunkt i den kritiska realismen. Inom ramen för detta vetenskapsfilosofiska system består den för studien underliggande sociala ontologin i en kritisk dialog mellan systemet, praxisfilosofi, dialektisk materialism och konstruktivism. Vad gäller epistemologi, vilken typ av kunskap om verkligheten som kan nå (och vi vill nå), får den kritiska realismens sätt att förhålla sig till vetenskapen som processuell även effekter på detta plan. Eftersom vi ständigt behöver reflektera över gränsen mellan det transitiva och intransitiva blir epistemologins uppgift att medföra och manifestera ett ”radikalt tvivel” (Åsberg 2001: 46). Detta tvivel behöver ständigt praktiseras i förhållande till all kunskap, eftersom det inte finns en slutpunkt då vi når den absoluta sanningen.

Den ontologiska skillnaden mellan naturen och vetenskapen leder till att vi inom samhällsvetenskapen endast kan identifiera och observera sociala strukturer genom de materiella effekter de genererar. Det vill säga objekt, aktiviteter och koncept som producerats av mänskligt handling. Därmed försöker jag i denna studie inte förklara skeenden utifrån *vad* som händer. Istället granskas mening, kunskap och intentioner för att göra *vad* som sker *begripligt* inom en given tolkningsram (Gorski 2013:661;666).

Inom ramen för de utförda ontologiska och epistemologiska bestämningarna (i detta fall övervägandena) råder pluralism på metodnivån (Åsberg 2001). Flera olika metoder kan användas och bidra till framställningen av, i ett givet sammanhang, värdefull kunskap. Vad gäller staten menar Jessop (2016:5,20,51) att statssystemet bäst studeras utifrån flera olika teoretiska ingångspunkter. Därutöver att statens strukturella makter, de effekter av mänsklig handling som framkallar en kontur av statens betydelse, inte fullständigt kan begripas genom ensidiga samhällsvetenskapliga teorier som fokuserar på staten. Vi måste därmed studera den samhällsrelaterade kontexten för att förstå och förklara fenomen associerade med statsbegreppet. Av dessa anledningar ingår ideologikritik, historisk analys, genealogi, filosofisk-semantisk analys och diskursteori i studiens metodvokabulär. När det på metodnivån kommer till frågan

om *vad*, kan denna studie beskrivas som kvalitativ, i bemärkelsen att "kvalitativ" avser egenskaper hos studieobjektet och materialet.

På skalan mellan induktion och deduktion är abduktion det begrepp som bäst karakteriserar det metodmässiga tillvägagångssättet. Som Bryman (2012: 384) anför används ofta begreppet "kvalitativ forskning" för att beskriva en iterativ forskningsprocess där teori och kategoriseringar framträder ur insamlingen och analysen av data. Att förståelse successivt genereras utifrån en dialog mellan empiri och teori i en tämligen ostrukturerad process, är *vad* som här avses med abduktion. Enligt Sætre och Van De Ven (2021:686,693) kan abduktion förstås som en meningsskapande process eller disciplinerad fantasiutövning. Abduktionens ursprunglige upphovsperson C.S. Pierce menade att ett abduktivt resonemang är något vars sanningshalt kan bli ifrågasatt eller förnekad. Abduktion, gör endast anspråk på att föreslå tänkbarheter (Beckwith 2018:12).

Studien kan sägas ha ett antal olika moment i denna iterativa process. Dels ett explorativt sådant vilket utforskar möjligheterna att i samtiden tillämpa och utveckla perspektiv genererade inom ramen för marxistisk statsteoretisk forskningstradition. Inom detta explorativa moment upprättas sedan exempelvis ett antal deduktiva delmoment genom att svar söks på ett antal hypotetiska *om*-frågor. Flexibilitet och möjligheten för forskaren att ta flera olika riktningar i ett projekt, är som Bryman (2012: 404) påpekar en stor fördel med samhällsvetenskaplig kvalitativt inriktad forsknings ostrukturerade natur.

7.1.2 Insamling och bearbetning av empiriskt material

Stake (2010:105) menar att en litteraturöversikt oftast framställs genom att författaren pendlar mellan reflektion, inläsning, skrivande, identifikation av nya teoretiska samt empiriska kopplingar. På detta vis skulle jag även beskriva identifikationen och insamlingen av relevant material för denna studie. En forskningsfråga bör enligt Stake (2010:72) handla om något som folk tycker sig veta mycket om. Studien bör sedan genom upplysande kopplingar och tolkningar hjälpa läsaren inse att det fanns komplexiteter den inte förstod. Vad Stake föreslår beskriver även väl uppsökandet och genomgången av det empiriska material som legat till grund för denna uppsats. Genom författandet av uppsatsen har jag sedan för läsaren sökt spegla denna resa mot förståelsen av komplexiteter.

Tidigt inleddes ett öppet sökande efter material med hjälp av en initial skara sökord vilka användes på både svenska och engelska. Dessa inkluderade bland annat *januariavtalet*, *svensk arbetsmarknadshistoria* och *socialdemokratins relation till arbetarrörelsen*. Digitala källor inhämtades huvudsakligen via sökningar på Google och Göteborgs universitetsbiblioteks (GUB) databas. Utöver detta lånades ett antal böcker via GUB. Den omfattande mängd empiriskt material som insamlats utgörs framförallt av facklitterära böcker, digitala akademiska artiklar och digitala tidningsartiklar. Böcker har främst legat till grund för de historiska redogörelserna i uppsatsen medan akademiska artiklar och tidningsartiklar svarat för redogörelserna kring samtida skeenden. I materialet ingår även en podcastserie om industriarbetarnas fackliga historia.

Som Bryman (2012:401) framhåller, innehåller studier med kvalitativa ansatser ofta en mängd till synes triviala empiriska detaljer. Emellertid handlar det om detaljer som (oftast) är viktiga för den beskrivna kontexten. Anledningen till att omfattande empiriska kontextuella redogörelser görs i denna studie är just att samhällsvetenskapen (Bryman 2012:29) lägger stor vikt vid kontextuella förståelser av det sociala. En fälla består givetvis i att inkludera *för* mycket detaljrikedom och här behöver forskaren vara uppmärksam på de riktningar forskningsprocessen tar. För att i arbetet med uppsatsen hantera denna balansgång har överväganden kring kontextuella beskrivningars detaljrikedom ingått i den iterativa processen. Vad utfallet av detta sedan har blivit ligger hos läsaren och jag lämnar det därmed upp till Stakes (2010:193) utfästelse att vad en uppsats än säger, så kommer den säga olika saker till olika läsare.

Studiens omfattande historiska och kontextuella redogörelser är även avsedda att intyga att flera olika källor och perspektiv vägts in i skapandet av de empiriska framställningarna. Detta för att undvika att ensidiga perspektiv oavsiktligen får genomslag i uppsatsens formuleringar. Tillvägagångssättet kan i enlighet med Brymans (2012:392) beskrivning kallas för *triangulering* och innebär enkelt uttryckt att empiriska redogörelser genereras via jämförelser av källor. Tolkningen av materialet har följt en process i vilken en övergripande läsning först gjorts för att bilda en helhetsuppfattning. När en sådan etablerats har materialet studerats i större detalj just eftersom helhetsförståelsen gör det möjligt att identifiera relevanta detaljer. Efter detta har en tematisk förståelse av materialet skisserats varefter denna legat till grund för jämförelser med övrigt material.

7.1.3 Kritisk realism – stratifierad verklighet och epistemiska villfarelser

Kritisk realism kan beskrivas som ett vetenskapsfilosofiskt system, utvecklat främst av den indisk-brittiske filosofen Roy Bhaskar (Gorski 2013:658). En sammanfattning av kritisk realism kan lyda att en objektiv verklighet existerar oberoende av människors perception. Till skillnad från positivism och naiv realism erkänner dock kritisk realism att individens subjektiva tolkning har betydelse för verklighetsdefinitioner (Gorski 2013:664). Eller som Åsberg (2001:34) uttrycker det, vi kan ”tränga bakom våra sinneserfarenheter även om dessa endast ger oss en indirekt verklighetsbild”.

I motsats till vad flera redogörelser tycks vidhålla, menar jag att kritisk realism inte förespråkar en ontologi. Snarare förespråkas en processuell syn på vetenskap och en stratifierad verklighetssyn som leder till uppfattningen att ontologier är felbara, vilket beskrivits i bilagans första del. Kritisk realism är formulerad utifrån en kritik av de förhärskande vetenskapsfilosofiska ansatserna – positivism, interpretivism och socialkonstruktivism (Gorski 2013:660-661). För Bhaskar (2008:5) består den populära vetenskapens problem huvudsakligen i vad som benämns *den epistemiska villfarelsen*. Denna innebär förväxlandet av vår kunskap om tingen, med tingen själva. Det är nämligen möjligt för oss att nå sann kunskap om tingen, men vi kan inte veta att så är fallet.

Logiken i ovan resonemang lyder att det inte innebär en nödvändighet för världens existens att vetenskap uppstår. Däremot är det nödvändigt för uppkomsten av vetenskap att världen existerar och är på ett visst sätt. Därmed innebär inte vår möjlighet till kunskap en grundläggande egenskap hos världen (Bhaskar 2008:28-29). Händelser, menar Bhaskar (2008:22,46) är oberoende av upplevelser. Om vi saknar kunskap om en icke uppfattad eller ouppfattbar händelse kan nämligen inte påstås att händelsen inträffat. Dock ger inte det grund för att påstå att en sådan händelse är omöjlig eller för den delen meningslös. Bhaskars resonemang lyder att naturen består i kausala strukturer och generativa mekanismer, vilka existerar oberoende av de förhållanden som ger människor tillgång till dem.

I boken *The Possibility of Naturalism* (1979) introducerade Bhaskar en distinktion mellan tre ontologiska domäner, eller vad vi kan kalla nivåer av verkligheten – (1) den verkliga, (2) den faktiska och (3) den empiriska domänen. Uppdelningen innebär en stratifierad verklighetssyn som kan förklara distinktionen mellan den verkliga världen och våra föränderliga uppfattningar om den. Den verkliga domänen består av alla existerande generativa

mekanismer. Den faktiska domänen innehåller alla aktiverade mekanismer inklusive de som inte observeras. Den empiriska domänen består i sin tur av alla aktiverade mekanismer som också observeras. Vad som kan sägas framträda är att kritisk realism är kritisk i bemärkelsen att den avvisar reduktionen av det sociala till det naturliga (Bhaskar 2008:2; Gorski 2013:664-665).

Sammantaget erbjuder kritisk realism ett stratifierat verklighetsperspektiv som möjliggör ansatser vilka söker identifiera de mekanismer och strukturer som orsakar händelser. Dess utgångspunkt består i att den sociala verkligheten är någonting helt annat än den naturliga, vilket kräver en strategi som kan förhålla sig till den stratifierade verkligheten. Den sociala världens strukturer befolkas av människor och är inte oberoende av aggregerad mänsklig aktivitet. Människor har förmåga att reflektera över strukturer och den sociala världen, men enskilda människor har ofta som Gorski (2013:666) noterar misstagna uppfattningar. Detta till följd av att vissa sociala strukturer måste missförstås för att kunna reproduceras. Här utgör vetenskapen i den kritiska realismens perspektiv ett verktyg för att identifiera, förstå och förändra våra livsförhållanden.

7.1.4 Marxism, kritisk teori och forskarens roll

Beträffande att identifiera, förstå och förändra våra livsförhållanden menade Karl Marx att vi förstår världen genom deltagande i den. Dock uppställdes detta ett vetenskapligt dilemma – om deltagandet i social praktik förser oss med en missuppfattad förståelse av världen, så kan inte deltagande utgöra en tillräcklig vetenskapsgrund. Enligt Packer (2010:272) tillförde Marx som svar på detta dilemma det sociala kunskapssökandet en ny dimension och målsättning. Nämligen kritik utförd med en målsättning om frigörelse.

Ur den marxistiska tanketraditionen har en omfattande mängd perspektiv och forskning med utgångspunkt i ett emancipatoriskt intresse producerats. Marx själv inspirerades till sin dialektiska, historiska och teleologiska syn på samhällsutveckling av Kant och Hegel. Kants idé om kritik innebar att dess syfte är att avtäckta de nödvändiga förutsättningarna för ett fenomenets tillblivelse. Individens uppnår enligt Kant på egen hand upplysning och därmed självständighet. Hegels fokus har kristna religiösa övertoner och ger att upplysning är en social process vilken utvecklas över tid som en manifestation av den ”verkliga” världens strävan att nå fullkomlighet. I denna process blir utövandet av kritik inneboende i människors samhällsociala praktik. Vad Marx tog från Kant var idén om kunskapssökandets natur och

kritikens syfte, från Hegel hämtades den teleologiska idén om att världens utveckling har ett mål i det rättvisa goda samhället. Marx tillämpning av dessa idéer kan sägas ha formulerats i den dialektiska och historiska materialismen. Genom dessa idéer förankrades kritik i materiella förhållanden, verkliga strider mellan samhällseliga intressen, klasskamp. I den sociala värld Marx levde blev den kritiska undersökningen ett nödvändigt verktyg för att demystifiera och synliggöra ojämlikhet samt exploatering. I sökandet efter kunskap om sådana förhållanden består en viktig vetenskaplig utmaning i att införskaffa *rätt* slags kunskap om världen. Uppnåendet av detta förutsätter en (åtminstone intellektuell) kamp mot de ideologiska illusioner människor utsätts för, varför idén om politiskt neutral och värderingsfri kunskap enligt Marx är en osanning (Packer 2010:273-276). Här ser vi hur en tydlig koppling börjar bli synlig mellan Marx kritik och den kritiska realismens syn på samhällsvetenskapen. Inom den kritiska realismen anses att samhällsvetenskapen inte kan vara värdenneutral utan nödvändigtvis utgår från en axiomatisk hängivenhet till människans välbefinnande (Gorski 2013:669). Vi ska nu titta närmre på hur detta förhållningssätt uttrycktes i den så kallade Frankfurtskolans bearbetning av Marxismen från mellankrigstiden till 1900-talets mitt.

För den grupp samhällsforskare baserad i Frankfurt, sedermera USA, där Max Horkheimer, Theodor Adorno och Herbert Marcuse ingick brukar namnet Frankfurtskolan användas. Den bearbetning av marxismen och vetenskapliga inriktning Frankfurtskolan förknippas med är kritisk teori. Kritisk teori utvecklades i syfte att uppdatera den marxistiska analysen på ett sätt som integrerade det moderna samhällets ekonomiska, politiska, kulturella och psykologiska aspekter. Vad detta skulle leda till var en samhällsvetenskap med en målsättning om mänsklig frigörelse från förslavande omständigheter (Packer 2010:284-287). I uppsatsen ges en del redogörelser kring kritisk teori och därmed utvecklas inte de teoretiska resonemangen djupare här. Dock är avslutningsvis lämpligt att belysa hur kritisk teori skiljer sig från ortodox marxism samt hur detta är relevant för denna uppsats vetenskapssyn.

För det första har kritisk teori en praxisfilosofisk utgångspunkt och knyter uppnåendet av människans frigörelse till individens handlande och moral. Detta följer i sin tur på ett brott med den ortodoxa marxismens betonande av klass och teleologi – inom kritisk teori har inte samhällsutvecklingen ett givet mål som följer naturligt av materiella förhållanden. Historisk analys behöver därför alltid betrakta nuet som en pågående historisk process i vilken processen ständigt behöver bereda sin reproduktion. Både idéer om kapitalism och socialism

hade lett till auktoritära regimer och mänskligt lidande, varför den kritiska teorins perspektiv i första hand utvecklades till att fokusera på den övergripande samhällsutvecklingen samt mänsklig frihet. Inte vad som hade kommit att bli ideologiska kategorier (Packer 2010:284-287,293,309; Åsberg 2001:7).

Som Jessop (2016:viii) redogör för angående sin pluralistiska metodansats, är inte sällan teoretiska ingångsperspektiv i kritiska forskningsförehavanden kapital- eller klassorienterade. Detta bör dock betraktas som en effekt som, givet att inget perspektiv privilegieras på förhand, uppstår eftersom dessa perspektiv bedöms ha en stark förklaringspotential i det specifika studerade sammanhanget. Det kan här dessutom noteras, att även om forskningsteman ofta väljs utifrån dess värder relevans för forskaren, så hindrar inte det per automatik forskaren från att efter bästa förmåga reflexivt sträva efter ett värdeneutralt utförande. Just detta vill jag som Jessop (Jessop & Morgan 2022:105) tro även gäller för marxistiska forskare likt alla forskare inom den kritiska samhällsvetenskapen. Som Bryman (2012:149) fastställer, är värderingar närvarande i alla delar av en forskningsprocess, vilket innebär att samhällsvetenskaplig forskning aldrig utförs i ett ”moraliskt vakuum”. Vad vi då som forskare kan göra är att utöva reflexivitet och transparens i detta avseende. Kanske är detta viktigare än någonsin då det i denna tid av neoliberal nedskärningsdiskurs och livshotande klimatförändring, som Sayer (2015:291) anmärker, framstår som oansvarigt att upprätthålla en akademisk tradition inriktad på att undvika normativa omdömen. För att ytterligare adressera detta tema följer en avslutande diskussion om vetenskaplighetskriterier.

7.1.5 Om vetenskaplighetskriterier och trovärdighet

Lincoln och Guba (1985, refererade i Bryman 2012:309) står för en av de mer inflytelserika reflektionerna kring nödvändigheten i att etablera bedömningsgrunder för kvalitativ forskning som erbjuder alternativ till reliabilitet och validitet. Ställningstagandet grundades i en kritik mot hur de realistisk-positivistiska förväntningarna fortfarande dominerade över hela det vetenskapliga spektrat. Det vill säga att även samhällsvetenskapen underordnades idén om att vetenskapens roll är att avslöja eller bevisa absoluta sanningar om världen. Som vi sett, är en sådan inställning föga användbar eller upplysande för den samhällsvetenskapliga praktiken, då det kan finnas flera verklighetsbeskrivningar samtidigt. Därutöver är det som Bryman (2012:405) påpekar nästan omöjligt att utföra en ren replikering av en samhällsvetenskaplig studie, eftersom dess process är ostrukturerad och forskaren själv kan sägas utgöra det främsta

forskningsinstrumentet. På så vis blir det vidare en empirisk fråga huruvida samhällsvetenskapliga forskningsresultat håller i en annan kontext eller tid än där de producerades.

Tracy (2010) presenterar, med utgångspunkt i Lincoln och Gubas överväganden, en lista om åtta punkter vilka menas utgöra lämpliga generella kriterier för bedömningen av vetenskaplighet, eller ”kvalitativ kvalitet”, i samhällsvetenskaplig forskning. Tracys (2010:840) lista av kriterier innehåller enligt min översättning följande:

- **Värdigt problemområde/tema** (temat är relevant, tidsenligt, signifikant och intressant)
- **Omfattande rigör** (forskaren använder koncept, data, kontext och processer som är lämpliga och tillräckliga för studien)
- **Uppriktighet** (forskaren utövar självreflexivitet och transparens rörande metoder och utmaningar)
- **Trovärdighet** (studien innehåller djupa beskrivningar och konkreta detaljer. Forskaren triangulerar och låter olika perspektiv komma till tals)
- **Resonans** (studien influerar eller påverkar särskilda läsare eller mottagargrupper genom representation, naturalistiska generaliseringar eller överförbara insikter)
- **Signifikant bidrag** (studien har ett vetenskapligt bidrag som är konceptuellt/teoretiskt, praktiskt, moraliskt, metodologiskt eller heuristiskt)
- **Etik**
- **Betydelsefullt sammanhängande** (studien gör det den säger att den ska och använder metoder samt procedurer som passar detta ändamål. Forskaren knyter ihop forskningsfråga, litteratur, fynd och tolkningar)

Min avsikt är att presentera några överväganden rörande hur uppsatsen förhåller sig till Tracys (2010) lista. I uppsatsens inledning motiveras problemområdets relevans i första hand genom att peka på förekomsten av växande ojämlikhet och uppfattade orättvisor i världen. Detta ställningstagande återspeglas sedan i de valda vetenskapliga perspektiven. Jag menar att problemområdet är tidsenligt genom att låta problematiseringen utgå från beskrivningar av nuvarande förhållanden. Områdets signifikans består enligt mig främst i identifikationen av staten som ett underutforskat fenomen i förhållande till samhälle och arbetsmarknad. Mitt personliga intresse för problemområdet är omfattande men huruvida läsare delar denna uppfattning väljer jag att inte uttala mig om. Vad som dock kan påpekas är att min uppfattning att temat är intressant, är knuten till det faktum att det rör vår gemensamma värld och inte något överdrivet idiosynkratiskt problem.

För att uppnå en omfattande rigör har en rik mängd empirisk och teoretisk data samlats in, tolkats och analyserats. Detta inkluderar kontextuell förståelse för de studerade fenomenen.

Jag menar i övrigt att de processer som använts varit lämpliga för studien och stundtal mer än tillräckliga. Den iterativa forskningsprocessens utmaning har här bestått i att undvika att överdrivna mängder material, data och koncept bearbetas när processen tar en ny riktning. Uppriktighet uppnås i studien genom en teoretisk transparens men också genom konkreta redogörelser samt reflektioner presenterade i denna bilaga.

Enligt Tracy (2010:843) är djupa beskrivningar ett av de viktigaste sätten att uppnå trovärdighet i kvalitativt orienterad forskning. Vad detta avser är djupgående illustrationer av kulturellt situerad mening och rika kontextuella beskrivningar. Anledningen till att detta är så viktigt är helt enkelt att inga beteenden kan förstås isolerade från sin kontext. För att stärka studiens trovärdighet har stor vikt och omsorg lagts vid att utforma och presentera djupa beskrivningar av både historiska skeenden, teoriutveckling och framförallt kontext. Insamlingen och bearbetningen av data har följt en triangulerande process som tagit hänsyn till olika perspektiv, ständigt jämfört beskrivningar och utvärderat formuleringar. Det är min förhoppning att detta i uppsatsen kommer till uttryck genom kontextrika historiska beskrivningar och ett diskuterande berättarformat.

Resonans tycks utgöra den mest kontroversiella delen i Tracys (2010) åttapunktslista. Å ena sidan kan vidhållas att kriteriet inte är relevant i alla fall. Å andra sidan kan tänkas att kritiskt orienterad forskning, baserad på grundantagandet att värdeneutral sådan är omöjlig, torde influera och kanske påverka särskilda mottagare eller läsargrupper. Utmaningen för tillämpningen av detta kriterium förmodar jag ofta består i rädslan att föreslå att forskning har ett emancipatoriskt eller transformativt syfte. Om vi dock, som föreslagits i denna studie, antar ett relationellt perspektiv som upplöser sociala (ineffektiva) kategoriers relevans, anser jag inte att det framstår som exempelvis politiskt subversivt att influera mottagares engagemang för mänsklig frihet samt välbefinnande. Mot denna bakgrund har jag inga reservationer mot att beskriva uppsatsen som en sådan vilken genom sina fynd influerar och påverkar mottagare genom naturalistiska generaliseringar samt överförbara insikter.

Studiens teoretiskt och konceptuellt signifikanta bidrag består främst i ett konkret synliggörande av hur en strategisk-relationell förståelse av staten kan fördjupa vår förståelse av samhället. Genom att kombinera teori och empiri har konkret förankrade koncept föreslagits, som kan användas för att urskilja generativa mekanismer från dess effekter. Häri finns även vad jag menar utgör ett praktiskt, metodologiskt och heuristiskt bidrag.

Min bedömning gällande etik är att studien inte genomsyras av oexplorerade intressekonflikter. Det är heller inte nödvändigt att göra procedurala eller resultatframställningsmässiga etiska överväganden eftersom det inte finns en avgränsad grupp mänskliga subjekt att ta hänsyn till.

Slutligen anser jag att studien är betydelsefullt sammanhängande, i första hand då den uppnår sitt syfte om att besvara frågeställningen. Under forskningsprocessen har forskningsfrågan och därmed även metoder samt procedurer reviderats. Detta för att i takt med nya upptäckter försäkra att studien är sammanhängande. Genom att i den löpande texten erbjuda rekapitulationer och förtydliganden är min förhoppning att jag på ett sätt som också når läsaren, har förmått knyta ihop forskningsfråga, litteratur, fynd och tolkningar.